

УАСИЛ БАРМЫШЬАА

ИҢҮЙМЦӨААЗ АХӨШҮҮАРА

Ажээ – 2009 ш.

ББК 63.5 (5Абх) 6
Б 28

*Ашәкәы рыхъзынфылоуп аңсуа иқәра наза зызнымцыз
сашьцәа Колиеи Цьотеи.*

*Уасил Бармышьяа. “Ифымцәааз ахәшҭаара”. Акәа.
2009 ш. 98 дакья.*

© У. Бармышьяа, 2009.

АВТОР ИКНЫТӨ

Хатала сызхаанны исеѳсхьоу ажәашықәсқәа исдырбаз ицәгьоума ибзиоума ахтысқәа анеиѳсырқшлак, хәарада еиуеипшым ахаѳсахьақәа сапхьа иаагылуеит. Иахьатәи хазхаанхаз аҭагылазаашьагьы макьана абри-абри ауп ххәартә еипш иаргьы харгьы хзеилибамкаацкәа хайбарххо, хайбақьо хааибоит. Ари ас шакәу зырцабыргуа рацәахеит. Иаххәап: ецы хазхаанны зыгәра ганы хазхәапшуаз – иахьа иаабазом; Ецы ииашоуп хәа иҳаҳауаз – иахьа аеацәахит; Ецы хзықәгәыгуаз – иахьа дықша-хәшаны дааҳампыцахеит; Ецы бзиарак ахы цәырнагазар – иахьа аеарқсит; Ецы ак агәра урганы иуеихәазар – иахьа ихаҭа мап ацәкны омашәа ибаны дахыччоит. Абас шака ухәари.

Аха ус егьа иказаргьы урт зегь ириааиуа мчы гәгәак ыкоуп. – Уи – агәыгроуп.

Дара абартқәа зегь зырѳиуа ауаѳи аҭсҭазаареи ракәхеит. Абартқәа зегьы ирчыданы аамҭа иҳаднацақәо зегь рапхьа игылоуп: аеиқәырхара, ахыхьчара. Урт ирҭахуп хара ахәыцра, ақәышра дузза, уацәтәи амш азхьапшра. Абас ахаарпшра еихаракгьы изуалу амилат мацқәа рапхьа хгылазар хәхәтоуп хәа сгәы иаанагоит, хажәлар ирхаргахьоу аиҭеиҭашәарақәа хрызхәыцны.

Зегь рапхьагьы иҳалхаршароуп ашәышықәсқәа еицар-кәақәахьаз аамҭа цәгьақәа рымшала иахьанзагьы еихьымза-еипымзо еипхьырттаны егызмаха ртәылақәа ирылапсахаз хәуаажәлар жәла-жәлала ракәыла-дацла, мҭашьтала ипшааны реидкылара, рабдуцәа рыбаққәа зцапсоу рыдгьыл ахь мац-мац акәзаргьы рымѳахгара.

Ари аус иахьагьы уахагьы ххы иҭагьежьуазароуп. Ари аус (Апсадгьыл ахь ахынхәра) рапхьаза нап азыркыз ауриацәа ракәхеит. Уи ҧырпш бзианы икалаз хтысхеит.

Иаххәап урт ахьынхоз изланхоз ауаа раастагы мазарала иғәғәан. Уаҕа аангыларагы ылышартә иҕан, аха рмазара аҕһа идыргылаз – ылысадгыл, - ылыһыз зху ылыдгыл-рынышә. Ажәлар, хажәларуп рхәо иехәартә ианыкала ирдыруазар ылыхәтоуп ижәларны ишыақәзыргылаз ртоурых.

Аҕсуаа рхәашыала «Ацла ағәаа иҕаааз азәгы дыказам». Хара – ауаатәыса, аҕхәыс – ан халхылцит. Ихамоуп, абицарақәа ажәла, ахыыз. Ихамоуп хәхыиз хәхәааз адгыл, атыл, аоната, ахәштәара.

Ус анакәха доусы дацәымәашыакәа идыруазароуп дзеиуоу, иабдуцәеи урт рабдуцәеи зхылцыз рхәштәарақәа ртоурых цәҕамкәа.

Ус акәымкәа доус хазхаанны иаадыруеи иҳахәхәоуи акгы мхәакәа, мамзаргы ақәад иазнамгакәа хҕәы итарҕсны ханарцә мәа хәқәлар – ылыцхәроуп хәа сахәаҕшуеит.

Ускан иҳашытанеиуа абицарақәа иртахханы ирпыхәамшәар ғәғәала иҳақәызбышт хара – изылшоны изылзмышаз хәхынзакоу, ханыкамгы «шәнеитаргаит» - рхәозар акәхап.

1992-1993 шықәсқәа рзы хажәлар дырмәагыых ршыақәтәара ашытахь иааргаз рхәқәитра аамта иалагзаны икоуп ажәлахыызқәеи ахәштәарақәеи зырганы ирхцәажәаны акылҕһ иазырбаз ауаа. Урт иреиоуп: Гь. Смыр «Ежәлану Смырааи Сым-Сымааи рсоциалтә хәғәра»; Л. Саманба – «Хдаракәыц»; Л. Сергәегһа-пҕа – «Адацхәаа»; Е. Адлеиба – «Хәибаркыра».

Абартқәа санрылҕһа сдырхәыцын изгәаҕыт уаанзагы сыгә илхоз, хәаасгы исымаз аубылцәа рлахынтә амәа ианылаз, аха Анцәа ду ихылацшрала иаахынхәны абзәара амәа ду ианылт хәа сызхәаҕшуа хәбицара ахәштәареи, хажәлеи, иркәәһы акәзаргы, ртоурых аарлшра.

Уи ала истаххәит кылҕһыла ирызназгарц иахә қәрала сзеиҳәбу хажәла зыжәлоу хәылҕы дугы. Икалап зегь еизганы издыруа ыласхәар сылшаргы, аха ақәад ианымлаз ахәштәа мыжда амами...

Хажәлантәқәа раамышытахыгы хәибадыруазар стахуп ғыц хазланагалази иахәланагалази хәуацәа ғыцқәагы.

Уи адагы исхәарц истаххаз – аамтала зызбахә сымәу хәбду

игәарата җаб Муса ида уаҗа лак инасуа азәгы дықәымкәа ишааиуаз амшьтыбзиақәа, анхацәа дуқәа ртыпҗа, зыпсаҗа тынчхаша җан лықәнагалара иабзоураны иахьа иара дыкам, аха иашьтахьҗа ицәәаншьап җәҗәахазар, ихәштәара ахәштәарақәа ахылтны итәырҗсазар, нас «Ауаҗы хар анимамгы идыруазар ауми?», деигәырҗаны дапылозар ауми?!

Уи Анцәагы игәы иамыхәои!

Абри ауп саргы абри ашәкәы хәычы изласылшоз ала еиқәыршәаны аора сгәазырҗазгы.

Икалап «Ифымцәааз ахәштәара» җәа хыс изыстаз җабду ихәштәарафы саанфасыргы, аха абри ахәштәара зтагылаз атагылазаашьа акәын җажәла-хьызгы иамаз лахьынцас. Уи адагы аамтала еицырдыруаз, насгы еиуеипшым аҗсуа жәлақәа, ауаа бзиақәа зланхо қыта дуззакгы зыхьыз аххалаз җажәлантәиқәа Аҗсны ахала-ацыхәала 3-тза зацәык рәы иааины иҗаз, дара уртгы иахьа-уацәы җәа ишааиуаз, уигы пыхьей иахьей еиҗурпшуазар «Анцәа ицьшьоуп» ухәартә еипш аизҗара амоа иқәлазар – ари еихау гәызырҗагас икоузеи? Дара еихылтыз анракәха ртоурыхгы акуп җәа сахәаҗшит.

Зны-зынла ажәлақәа рыхьызқәа анаххәо – ари убых жәлоуп, ари саз жәлоуп, ант фактәи илбааит, егырт анстәи иааит җәа анаххәало ыкоуп. Асеипш ацәажәара зыхкьаз җәа сыгә иаанаго – «Аҗсны кьакьа дузза» - анаххәа, ускан җадгыл убри аҗара итбаан, еиужьын, ажәлақәа, мамзаргы абиҗарақәа тыпк акнытәдәа тыпк ахь ииасзаргы, исазқәазаргы, иаҗсуаазаргы, идыгқәазаргы иахьыкьазаалакгы цәажәашьала аипшымра рымазаргы (уи зхароу аамтақәа роуп), зегь аaidкыланы изхылҗаааз «Ацла ду» акауп.

Ари сзырхәаз – җара Бармышьаа җажәлагы убых жәлазар җалап зхәақәогы спылахьейт, уи сара саргәаазом, иаҗагы иааигәаны исыдыскылоит, аха ажәытәтәи ахсаалақәа излаадырпшуала ауыхцәа ахьынхоз җәа ирхәо аҗада-мраҗашәара аган ауп. Җара җажәла атоурых абызшәала иухәозар ахата ахьыз зыххалаз ақыта «Бармышь» ада дәәацъарантә иааит җәа азәгы имхәацт. Ари ақытәи иарей аханатә еихылтыз ракәны иааиуеит иахьанзагы. Усоуп ахәамтақәагы ишаарыцхауа. Ари азцаара хаз темоуп, ирахтап ацарауаа.

Хажәла аума, ҳабиқара аума ажәлақәағы абиқарақәағы еғреицәам еғреиғым. Иқалап ҳафнуцқа ҳагә иамыхәаша ак азәы импыцқьаргы иаразнакы ақәызбара аиуеит. Аха ауаа зқәызбаша цәғарак ҳабацәағы, ҳара дара ирхылцызгы, иаххылцызгы «афстаа илымҳа цыгәоуп», макъана ҳалахь ағхзы аазгаша, хьымзгы ҳзыргаша хтыс баағск ҳамамкәа ҳааиоит! Абри ашәкә хәычы хықәкыс иамоугы – иахьатәи хажәла ныкәызго ҳғар ирдыруазароуп – ииашоу, ицқоу ртоурых ағхьака изеицшрахаша, амоа ақәцашьа. Хғар ирдыруазар рыхәтоуп рыжәла – рабиқара ағағхьа атакпхықәра рыхәда ишықәу. Ирдыруазароуп цсуацас ахымғаағашьа, рабдуцәа иахьанза имырблакьакәа ҳағыр ду рзақәны иааргаз аазара цшза, аазара шьахә еилкаарыла рызнейра, рышьақәыргәғәара.

Кавказ ажәларқәа зегь реицш ағсуаағы ирыман хадара злоу акы. Уи цқарак еицшны иахьанзагы рхы иархәо иааргоит. Иарбану уи? – «Ииасхьоу ртоурых ацәа цымәкәа ишыцқоу аиқәырхара, изхылцыз ауаа ртоурых амырзра, ахьчара, абиқара цыцхьаза инеимда-ааимдо цхьака иргаларц».

Иахьагы имацзам ажәйтәтәи рабиқарақәа рынхартақәа, рыжәлахьызқәа ухәа иахьынтәааз еилкааны патугы рызрықәны, изгәаларшәаны ирхцәажәо ауаа.

Ааи, абас зхы аазырцшуа ауаа иреицшзар стахуп ҳара ҳғаргы. Иаххәап, хжәйтәқәа ағхьарей афрей шырзымдыруазгы инейтақәо-ааитәқәо иахьанза иааргазар, нас иахьа чышәшәрак ззымдыруа хажәлағьы дыкамзар ари афьза хадара злоу аус хрыюаа зарымтари. Ари ус баша хтхәаазам, иахьа ҳазхаанхаз аамта иҳацанахәо узыхцәажәаша ус хкуп, ус иаґахуп иахьа, уацәы, иқалап ҳацхьакагы ус акәхозар. Нас, ус анакәха ҳацныкәап ари аамта.

Уажәшьта – исылшаз исылымшаз ҳәа ахәшьара знапы ианыстцо уара – ағхьаф уоуп. Аамта уцыхьашәозар унахәацш-аахәацш, амала иуцәыззом, уацәымаашьакәа уағхьаргы саргәырғәоит. Усоуми нас, уанцәажәо иузызырґоуа ҳағыр иқәумтцои.

Ускан хатала судыруазаргы ицагы ҳаизааигәахашт. Сузымдыруазаргы ҳаибадырп. Аибадырра аизааигәахара лымкаала ҳмилаґ азын иацанакуа рацәами...

Абри акароуп иуасхәо. Амала макъана «абзиараз» хәа уасхәазом, уанапхьалак хнейдтәалап, фырцьанқәакгы ышьтаххып, хазхарагы ажәйтә-әфәтә неибәххәап...

Ацыхәтәан иуасхәарц истахыз, апхьаф уххьа! Иудыруазаант абра исхәаз зызку – иказ-шыказ, исахахьаз-ишсахахьаз, насггы иахьа ишыкоу, уацәы ишыкалаша шракәу. Мамзар фырцшагоуп хәа икамыз крысхәазар – ускан икоуп иахзааигәаны хаздыруа, хәцәгәеи хабзиеи хәцеиызышо, гәыкала иахзыкоу хгәылацәа, хазлиааз хқытауаа, иахзааигәазоу хөызцәа, хәқәлацәа.

Икалап схаҭа исылымшар хәа сацәшәаны, мамзарггы сацәаашьаны сьызак – «уааҭсоит аха абас икоу шәкәык сзүыр сҭахын» - хәа сиҳәазтгы, ускан уи даалаганы – игәы иахәап хәа мыцхәы хыркыбызшәала хазлаказггы хазлакамзггы зегь цьара илеидхәаланы иахьа хазлакоуггы нрыцданы имхахәарггы. Мап! Апсуаа ианакәызаалак әәпныхәа иацәшәон, сацәшәоит сарггы. – Избан, исьәпнухәаша амц цәәжәара иахьа иуасхәап, аха нас уарггы сарггы хашбеиҭаҭшра уацәы?..

Хәтыр зқәу апхьаф ухацкы! Ажәа уасыршьызар гәыбған сымамзаант, абра иацысто убри ауп – абри акра алахьынца бааҭсқәа зхазгахьаз ажәлеи аҭаацәареи сахьырхылтшьтрахаз акәһап еиҳаракгы ари аҭоурых азхьаҭшра агәаҭхара сьызтазггы.

Уи адаггы – Аацы шәаазгазеи, шәыжәла ахьыз зху «Бармышь» ақыҭаҭы шәыжәлантәқәа азәггы дызнымхози, шәмачра зыхкьзеи? – ухәа абарт азцаарақәаггы рҭакқәа кацатәын хәа испхьазеит. Урт азцаарақәаггы иашоуп хәа сгәы иаанагеит, избанзар узустоу, уракә-удац здыруа ауааы дуацәәжәозар уацәәжәашьа дақәшәоит, иуеиҳәашаггы идыруеит ускан.

Нас абарт реиҭш икоу аҭсҭазаара азцаарақәа рҭакқәа камцакәа иаанхар, ускан аангылашьа змамкәа ииасны ицо аамҭақәа имҭарсны ирыма наҭ хараза ицалашт. Уара уакәзарггы ахаанггы уеилкаамкәа угаганы уаанхашт. Уи иаанаго – зны укәан, иахьа укәам, уацәггы калашьа умазам ауп.

Уи – «хәҭоу ихьша, иахаша!!!»

Уажәы хәычыкгы уҭсы ааиҭоукып, насггы апхьара угәазырҭхаша лафкгы науахәаны уаасырччап.

– Уара иудыруеит хара, апсуаа, шака пату ақәахҭо еиҭш мыцхәгы хшазкылҭшуа ажәла.

Хара иааигэазаны иахгэалашөит иаххысхьоу аамтақәа ақыртқәа рнапқәа аларцсны ианыркыз имацымкәа ацсуа жәлақәа еицакны агыруа жәлақәа рынцәамтақәа шырцрархәахьаз атәы. Уи лассы иаххамыштүа хтыс баацсны иахзынхаз акауп. Иахьа ахатәы жәлақәа рышьақәыргылара иалагаз калеит. Уи ус бзиоуп. Убырт среиоуп схатаггы. Аибашьра анцоз Гәдоутә хшыкәз апаспорт ансоуаз ишьақәсыргылеит сыжәла.

Амала ацсышәала Бармышьяа хәа иоуа урысшәала Бармышаа хәа иоуа акәымкәа арцшқага ацрыхны урысшәалаггы ацсышәалаггы Бармышаа хәа икастеит. Абас иаха иарманшәалап хәа сахәапшит. Иахьа ацсуаа хәаҕы аазырцшыз хәацсуа паспорт ҕыц аҕы Бармышаа хәа илзәааит, анцәамта «ва» ацрыхны наҕ инкажыны.

Абри зызбахә сымоу аамта амшала цьоукгы ус ргәы иаанаго иалагеит «Ба» ала ихыркәшоу ажәла ауп «иацсуа жәлацқоу» хәа.

Ус згәы иаанаго мацзоуп, аха икақәоуп уезгы. Абри иаххәааны ицәырцыз алаф ауп алада исхәарц истаххаз алафгы сзырхәаз.

Еицаадыруа азиас «Хыцсы» армарахьтәи ацшахәа иаваршәны доеиуан еуафк. Уи аамтаз уаахә зуз нхафк иуаахәуцәеи иареи еилагыланы «Рерашья» хәа аеага шыркыз «Уа бзиа жәуит» хәа ацсшәа нареихәеит. – «Бзиа убааит», - икалозар умоахыц амхатахәгы ааины икоуп шыбжхьягы неицахфап хәгынеицәажәап рхәан аеыуа дымоахыргеит. – Сара с-Цьырхәатәуп с-Мчышьбоуп – ихәан хәычыкгы иеааирцаҕаргы цәгья имбо ихы аадирдырит. – Зцаара цхашьярам шәара шәызжәлақәада – хәагы днаразцааит.

– Хара... рхәан «зе» «шьвили» хәа анцәамтақәа нарыцданы рыжәлақәа неикәырцхәазеит.

Ари заҳаз аеыуа омашәагы иааибашәа аакаитцан – кох шәанацәалбеит икалазеи «зе», «шьвили» хәа, уаха цсуак дшәылазамкәа – ихәан рыжәлақәа ирхәаз иаацъашьяны даацәажәеит. – Ишцааури, аоыза, зегь зымчу аамта хиааизар – рхәан ргәы ишнанамазгы иеилдыркааит, амала уаха акгы нацымцакәа реааныркылт, дрысасымзи. Шыбжхья анырфа – «шәус аабзиахааит» – хәа нарахәаны дыоөыжәланы имоа

дыкәлеит аеыуаю. Ус аамтагы уамак мцацкәан «шәсыцхраа, шәсыцхраа» - хәа Хыцсы аганахь ала бжык аарахит ауаахәуцәа.

– Икалазеи хәа еицхныюны ихыцәаны илеиуаз Хыцсы аңаю иныкәгылазар – абар ассир, «рыцсуацкәа» дбалыбаҗо азы даманы илеиуан. Арт аниба – уара шәацсуаазами азы сахьаго шәымбазои хәа дырғаагых дыхәхәахзаап. Абри аамтазы ауаахәуцәа руазәк ибжы неитцыхны – ара цсуацкәа дхалазам ус улеила уа пахьхы Лакәараа (Лакоба) нхоит урт уамырхоит – хәа ибжы нарганы даахынхәит.

Ари лафуп, аха икамлац иахылцхьоу хәа акгы камлацт, акгы рымхәацт. Цацгәык змам жәабыжк цәырымцыцт.

ИҶЫМЦӨААЗ АХӨШТААРА!

*Көасттгак амца азеиёаком
Ецёак ажёоан азырлашом.*

Синат Ыениа

Гёдоута араион иатцанакуа 20 қыта ируакуп ақыта Аацы. Ари ақыта шытоуп зиаски көараки рыбжьара. Амраташёарахьала хёаас иамоуп азиас «Аацста». Егы аганахь – акёара «Жьзырта». Уи амрагыларахьтёи аган иатёуп. Ақыта ладахьтёи аган хёаас иазгцёоуп амшын Еикёа ацшахёа. Оадахьтёи аган акёзар – Кавказ ашьха дуқёа ркалтафь ишьтоуп. Ақыта иамоуп ахаблақёа: «Хёырмагёарт», «Кётызра», «Бандха», «Апра», Рёац», «Мылмыцырта» ухёа ирацёаны.

Ақыта иаланхо ажёлақёа: Аюзаа, Агёхаа, Абыхёаа, Арчелиаа, Агёмаа, Апаа, Базаа, Хёарцкиаа, Шьершьелиаа, Мархёелиаа, Пачлиаа, Қьёцаа, Кьацёаа, Малиаа, Цгёаа, Отраа, Анкёабаа, Ацъаа, Коғониаа, Кёыцниаа, Чамагёуаа, Ыыыкраа, Смыраа, Пандариаа, Ласариаа, Ламчаа, Габниаа, Тариаа, Аргёынаа, Хагаа, Мқалаа, Трацшьаа, Ыагълиаа. Исцёыбжьахаз ыказар гёыбган сымамзааит. Икалап тоурыхла ари ақыта фьыц иаланагалаз ыказаргы, аха уи даёа зцаароуп.

Абарт еикёысцхьааз ажёлақёа ируакуп хажёла Бармышьаагы. Иахьатёи аамтазы Ацсны икёынхо хажёлантёкёа зхылцыз хёа адуқёа ирхёоз – амшын изхьыцыз роуп. Дара урт шытрала аишьцёа – Шьышы Дашьышы ирхьылцит хёоуп хажёла атоурых ишазынхаз. Сара еилыскаауа саныкала х-тзак хажёлантёкёа ыкан: Аацы – 2-тзак, Жёандёрыцшь – тзак.

Насгы сызхаанны зықёра цытк инеихьаны избаз ыыцъа роуп. Урт: Камшьышь Хёашьыт-ицёи (Жёандёрыцшь) хаб – Муса Лаз-ицёи роуп (Аацы).

Амшын изхьыцыз Иауанеи Лази аишьцёа ракёын. Изхьылцыз раб Блац ихьын. Жёандёрыцшь инхо хашьцёа – «Шьышь-ицацёа» хёа ирыпхьоит. Аац инхо Аацы иаанагаанза – «Дашьышь-ицацёа» хёа акёын абицарала ишрыпхьоз, аха изыхкьаз здырхуада (Хаб

излеихэоз ала уаошьроуп изыхъяз), Аацы ианааи иңсахны «Карчын» - иңаңахеит.

Амшын еиңызхыңыз амҳаңырқәа ирылаз иреиоуп ажәлақәа: Анқәабаа, Ладариаа, Бармышъаа. Раңхъа иааңасит ақыта «Цәкара». Абра ианызхың арт ажәлақәа, ашәарақәа раңәаны ирхарымгахъази, иаалаган аилақәра рыбжьартцеит ршьа шеибауала, рыжәлантәқәа еибагар кәмло ақынза аиашъара рыбжьартцеит (иахъа ағар еиларгагәышьеит умхәозар).

Аамта иаршәақъахъаз арт ауаа Цәкәарагъы иаанымгылақәа (уи амшын аңшақәағы ишьтамзи) аҳаракырақәа рахъ ишьтаз ақытақәа ирызцеит. Хәжәлантәқәа ракәзар изныңыз, рыхъыз зыххаланы иаанрыжъыз рқыта «Бармышъа» имоахымтқәа ихәлеит Ааң ақытахъ, издыруада ирдыруаз мамзаргъы ирзааигәаз руак ртынхак инеиңхъазаргъы. Аха ус ақә, егъыс ақә иахъа хәжәла зыжәлоу рыхъыз зху аамта ирцәнарзыз рқыта «Бармышъ» азәгъы дынхазом. Уи рыңқара дуззаны хәжәла иазынхагәышьеит, аха аамта умч ақәымхар ухы анураалар ами.

Иауанеи Лази Аацы ианымоахың хаз-хазы анхартә тыңқәа алхны анхара нап адырkit. Икәлеит ҫ-тзак.

Иауана ихылцит ҫыңа: Сиңи, Маниеи. Лаз ихылцит 5-ҫык: Мусеи, Ааисеи – аишьцәа, Тинати, Гәагәи, Кәати – аиҳәшьцәа.

Ус ишааиоз хабдуи хандуи рыңстазаара иалцит, аиҳәшьцәа аонрақәа имоахыңит: Тинат – Гагәлиаа (Зыгәаа) дыргеит, Гәагә – Аәзаа дыргеит, Кәат- Пасаниаа. Иаанхаз аишьцәа – хаб иашъа Ааиса хаб иаңкыс деиңбын, ахәаңацара далгахъазаарын, дшыңкәыназ иңстазаара далцит. Хаб ималазаңык ағәаратә дазынхеит. Абыржәшьтоуп ахацареи, уаңәтәи амш азхәыңреи раамта данааҫагыла. Аңстазаареи уареи шәымала шәанеизынхалак шәеизымтцаар, шәеизымхәыңыр шәтеибархоит. Усоуп аңышәара аамта иуанахәо.

Уажәшьта, аамта хәанҫаза икыднақъахъаз хабду Лаз ихәшҫарағы иғеиҳәахъаз амцажәла рғыхатәын, хабшьтра аләа ҫашьттәын, дәәак ала знеишьа амамзт.

Ус анакәха, аҫақхықәра зыхәда иқәлаз хаб иакәхеит. Хәи анаңалбеит абас аҫақхықәра хәанҫа аамта уанҫагылоу – «Аҳаҳәи ара хәками акы уаңәымшәан» - хәа иаауагылаз ауаа –

рыхә шыашьас иамоузеи. Ари атакпхықәра аиааиразын ҳаб дитахын җамцажәла ағымцәара иазыразыз агәылараз, атынха бзиа, аҗыза ааигәа.

Шака ауаҗы дарейцәуазеи азацәра!.. Урыс шәкәыҗык ихәахьан: «Ирыцхара дууп алашәра, адагәара, амлакра, ахьтакра, аха зегы ирейцәоу – азацәра ауп» хәа.

Зәы цәажәо иакәым зегь реиха ауаҗ изааигәоу аҗстәкәа ирейоу алатәкәагы ахала агәара иазынхар угәы тнашьаартә еипш агәашәахь ахы рханы ауура иалагоит. Нас ауаҗ ибжы зкәымыҗыз агәарата зейпшрахарызи?!

«Ауаҗ ихә гба итазом» - рхәо саҗахьан, исаҗахьан – «зыпсы тоу ракәым аҗсцәацәкәагы нырцәыка кырказар еихәап, еицхыраап хәа еиварцоит» хәа. Арт аҗәышажәақәа зхәаз баша ирымхәазеит, уи аҗсҗазаара ауп идзырхәаз.

Җаб инхамҗа

Ажәйтәангы, сара схәыцра ахаангы аҗсуаа нхамҗас хныкәагас ирымаз рапхәа игылан арахә раазара. Усгы рхәо саҗахьан – «рахәи уаҗси еибаазароуп» хәа. Уи аз акәхап саныхәыңыз инаркны җсасеи, шыамакеи җагны сымбаңызт. Ус дыказаарын җабдугы. Ускангы ахьча дыркрәтәы аҗсаса рацәаны ирымазаарын. Ускан хьшыцәас иааргоз җсыуаазаарын. Хьчас иааргаз иәхәара ааины данцоз иааҗсара иртоз иачыдангы цкәынс ма иашьас дкацаны, агәылацәа идгаланы ирбо ирхауа ичара кацаны днаскьаргон. Уи нахыс аиуара рыбжәалон. Абас дрыман җабду ионаҗагы ауаа бзиақәа хәа ипхьазоу рыжәлантәык. Уи саргы сихаанны дыздыруан ихата. Хауацәа азә еипш дырпхьазон хани җаби. Иаргы ауаа рәы ихцша бзиан, ихьзи ижәлеи еидкыланы, унеи-уааи ззырхәоз иакәны дызбеит.

Җаб, хара хиаанзагы иаб изынижхьаз иҗгьар дуун, аҗсаса маҗымкәа иман, иман ашьамака рацәаны, «әыуаҗ дзакәымшо» шырхәо еипш ашьагәара тбаан, 5-6 еы, ацәыбгақәа. Нас, лымкаала иара дзыкәтәоз иәы икәадыр еикәшәан, хан лызгы злеишәа бзиаз алхны иман. Иуардын, ицәмаҗәа, уртгы

еикъыршәаны иман. Исгәләшәоит, ачарахь ицома, ма даеацъара
ныкәара ицома, ахәсақәагы җыжәцаны ирываргыланы иргон.
Апхәыс дзыкәтәаз акәадыр хазын, уи махак акәын иамаз, иахьзын
«аседла» (седло аҗынтә акәхап иахьааз). Апхәыс данәыжәлоз,
лшьамхы аоахыс лцәа-лжъ маапшырц аиуцка аипш, аха ацхьа
акалт аҗынза изахымкәа амахәац ацхны лзара лахыс
иаалыкәыршаны ифалхәон. Уигьы «Амизанка» хәа иашьтан,
иахьынтәааз здырхода.

Хабду ихаан уажәеипш аонеихагылақәа аукахыз, ирхәоит
ажәытәза зны атырас қәацәкәа ракәын хыбрас ирымаз, урт хара
ххаан ихамбеит, хара иаабаз ахьатә кәасқәкәа роуп.

Хаб инхамәа хыхь еикәыспхьааз амазара адагы иаазаны
иман абаҳча бзиа, аоы рацәаны итәитәон. Ицәшәаз адгьыл 60-ка
гьектар ыкан, аха Асовет мчы анааи ихәтоуп хәа гьектарк
изныжьны иаанахаз азеипш дгьыл ахьызцаны инрыжыит. Ашәыр
иҗагылазгы «зегьы иахзеипшуп» хәа иаалаган ихыршьааит .(Ауаа
ирцәымгү кәзцоз ускангы икамзи)..

Абас дынхон анхацәа бзиақәа реипш хабгы, нхаоык ихы
зланыкәиғашаз аказы дрыцхамызт, аха иазуугәышьои, апхәыс
дзыюнам аонаҗа анхамәа, анхамәа аҗама амазам, ихаарадоуп,
есааира ахәшҗаара җыцәауеит. Хәамҗа бзиақ сгәләшәоит: –
«Уцҗазаара уацәтәи упеипш шықәсык хәа уахәапшуазар – илацә
ахәыз, ажәашықәсақәа ирызкызар – икацә абаҳча. Мамзар,
ашәышықәса ирхаанхар уҗахызар – иааза ахшара». Даеакгы -
«Апшәма ихарала ихыбгалаз анхамәа аиҗашьақәыргылар
алшоит, аха апшәмапхәыс лхарала еилаҳаз анхамәа
шьақәыргылашьа амазам». Арт ажәа кәышқәа рцакы аамҗақәа
зегьы ирнаало ихәоуп.

Хаб аҗаацәара далалеит

Ажәытәан зны ус иказу сыздыруам, иказар акәхарын, аха сара
сыцкәынразы сахаануп, ус икан, ақьағьариара аус ауан,
алцшәагы бзианы иаман. Хара аишьцәа хәпхәыс аагарагы
хәзҗахыз ирбзоурахеит.

Изустцәадаз дара урт «ақяғьариацәа?» - Згәы разыз, абзиа узеиғьазшьоз ауаа: ақәла ааигәа, афьиза гәакьа, атынха бзиа ухәа уоната аизҳара иазәлымҳаз.

Ус, аамтагы кыр инаскьхьан, иахьа ицәырцыз уатәы аеатәхо иқәха ицон. Хабгы ихы зқәикра изымдыруа, анхара инапы иамкуа, изатәра есааира иаха-иаха илсо ус дниуан, апқәысмусхәгы ахатамусхәгы зегьы иара дырханны, арахәи иареи рышьтыбжь ада даеазә ишьтыбжь зқәымыуаз игәараҭа ихала дазынханы дыкан.

Сара, иахьатәи ауаа ҳаизыказаашьа санахәапшлак сгәы иаанагоит сызлацәажәо аамтазы ауаа еиҳа гәык ала еизыкан, ирыцҳаибашьон, еиҳа еицхыраауан хәа.

Зыпқәысаагара ихыцызгы – итахызар дааигаит – хәа ицшзомызт, иацәажәаны, дазырхәыцны, дақәыршахатны, идьргало дирбаны инхамәәы ағьарахәа ивагылаша далпшааны дизааргон, уиала ихәштәара дырцәомызт. Хқытаәы икалахьаз Аңьынцәтәылатәи аибашьра ду ашьтахь урт реипш ахтысқәа сызхаанугьы ыкоуп.

Хаб изатәра хьаас икны игәцаразкыз ирбзоураны хқыта өадахьтәи аганала хашьха дуқәа ркалт ағы ишьтоу «Хәырмагәартә» аҳаблағы инхоз унеи-уааи зархәоз Шьершьелиа (Гьыргьал-ица) Дакә ипқәиҳабы дизааргеит. – Иқыта иатәыз дааимгар акәын зхәазгы калазаап, аха уи алахьынца иабадыруз. Ари ажәла азыхәан ирхәо саҳахьан: «Унхар утахызар урт ртыпқә даага» хәа.

Хан лан – ханду Асия лыхьын Гәымбаа дыртыпқан. Хаб иан – Арсиапқан. Хандуцәа рфьыагы лыхнытәқан. Хандуцәагы хабдуцәагы рганахьала ханду Агәымпқә лоуп сызхаану. Уи 1968 шықәсазы лыпсҭазаара далцит 90 шықәса дшыртагылаз.

Хаб атаацәара даналалаз Аңсны Асовет мчы анышьақәгылаз аламталаз ауп. Ажәакала, хабду Лаз амшын данызхыт еиғәиқыз амцажәла аләа ахылцыртә еипш анарха азтаз зыпсатә ахьы ахьыршо инеиша хан лоуп. Хан аонраҳа дымәахыцаанза лызғаб хьыз Мака акәын. Аонра данааи таца хьыс Жениа хәа лархәо иалагеит. (Ус атаца лыхьыз рдсахуан) аха лабраа лызғаб хьыз ала акәын ишлыпхьоз

Хтаацәара аизҳара

Баша ххы алаҳажьжьарц иаххәалоит, мамзар егъа уеуҕьаргы, егъарыла уеушәаргы аамта ануцымныкәа акгы улнаршазом.

Ауафы ицстазаарафы дзырманшәало, ацәгъеи абзиеи реиҕкаарафы анарха иатәазшәо аамта анакәха ускан уи аамтагы шыагәйтс иамоу ауаф аниакәха уцстазаарагы знапы иану ауаф иоуп. Ауафи-ауафи анеизааигәаха, ианеибатахха, инарыцхаибашьа, ианеицхыраа, ириааиуагы мчык зыкалазом. Аамта адагы, икоуп ханишоз ихацишоз алахьынца. «Ляхьынца бзиа уоуааит» - рхәоит ацсуаа. «Зегь ляхьынцоуп» хәагы анырхәо ыкоуп, иаххәап, азә цәгъарак ма бзиарак дақәшәазар.

Аха ус егъа иказаргы иаамтоума, илахьынцоума – зегь қәпароуп.

Хыхь зызбахә схәахьоу аамтагы ажәлар рыцстазаара иашьклахәуаз аамтан, аха иара ишатахыз акькьхәа ишәышәуа иршәтуамызт изпырхагаз ауаа. Иара, сара сқәыпшра аамтазгы, Асовет мчгы шыақәгылахьан, аха Ацсны икамызт амоа маншәалақәа, афымца лашара, аоныматәа, ачысмаатәа, ашәцатәы, ашьацатәы зхәаз еицш, иахьеицш ауафы дзырпшазаз, деиҕызкааз ахныкәгагақәа.

Абас аманшәалара шыкамызгы ишырхәо еицш рхы иагыжь, рыцсы иагыжь хани хәби ирхылцит 9-оык ауаацсыра - 8-оык ацацәеи, зҕабки. Аха – «Ани цкәыни аибаазара шәмуоааит» зхәоз аамтамзи, 8-оык ахацәырқар рахьынтә 5-оык шысабицәаз анышә ирцәагеит.

30-тәи ашықәс еикәатцәақәа раамтазы ан лгарашәа хәо лыпшқа длаазартә еицш атагылазаашьа абаказ. Аколнхарақәа реиҕкаареи, ауаа рырзреи ираамтан ускан, гәакран. Сталини Бериеи рнапафы иааргаз Асовет Еидгыла акгы зхарамыз ауаа алпшааны изырзуаз, икнаҳаны изшыуаз хәынтқарраханы иааиуан. Ускан, уаҕоу имшхара, хамтакы аусура уагхар папаткәырран. Анацәа рыцхақәа ргарақәа атцлақәа рыцқа иргыланы акәын ататын змаз ишеитархәуаз, ишыдрашәоз, ишәырхуаз, ачаи змазгы иара убас. Арахь, ишқарурыз, ацстазаара иара атәы моацнагар ами,

ачара ыкоума, аңсра ыкоума цсуатцас еиңыркаар акөын, уртгы ирыхзаны рыон уггы моапыргон.

Ускатәи аамта иалиааз ахтыскәа рыртытра даара иуадаауп, ус ирмарианы узыхцәажәаша хтыскәазам. Урт рықәзбрақәа рацәазаны икалахьеит, иахьанзагы ажәларқәа зегь реиңш хара хажәларгы ғәғәала иақәызбхьеит, аха сара, сналақаланы акәзаргы, ажәа ахы умхәакәа ацыхәа узхәом рхәоит, мацзак адамхаргы исамхамхәар амуит.

Изхысхәааз, хзыхшаз хани хаби ирцәыңсыз рцәыңсгәышьеит, аха ирзынхаз хара, рхы аңыка ықәхны храазеит. 3-оык аңаңеи хәхәшьазаңәи: Колиа, Цьота, Уасика, хәхәшьа Забулиа.

Абасала ғың хажәлағы ицәырцыз хтааңәара 6-оыуаа хала ишьақәгылеит. Хани хаби, нас ирхылцыз 4-оыуаа.

Ус, аамтагы ықәха ицон. Ицон, аха баша напымацара иауцахоз, еиуеиңшым ахтыскәа цәырганы иннажыыз – ннажыуан, иагозгы аманы ғаахәыра амамкәа иныцаха ицон. Амала урт иннажыуаз хәа иказ бзиарақәакгы рылашәон. Убырт абзиарақәа роуп ажәларгы иахәа уажәраанза иаазгогы. Ус ами ауаотәыоса иңстазаара шеибарку.

Уажәшьта сазаатгыларц стахуп имиазаакәа ғың ишьақәгылаз, зыхңша еиқәханы иааиуа хтааңәара – хәхәштәара хәғыс иаанраңшыз: уи аизхара, аңасқәа, ахымоаңгашәа, ачеиңыка, анхамоа ухәа ауаа хреицәамхартә еиңш анарха хзынзыжыыз.

Азәазәала

Хаб, Лаз-ица Муса, шәагала цсуа хатцазааирак дыкан, амала ирхәон – гыларыла иаб икынза дыкамызт хәа. Иаб инырхара харакызаарын. Хаб, уаоы кәымшәышәуп «ахаңкын игәағыны даңрагыломызт» ззырхәоз иакөын.

Сара усаңцаауазар, ахәыңы даныхәыңу ахәыңтә леишәа имами, егәа дхаргәамцыргы инапымта азәгы ихаздырзомызт, ус имырғәғәаңәакәа ибжыы ышьтыхны дхатамкьозар.

Аңстазаарағ икалақәо аңәгыи абзиени рғы хеигзара

имазамызт. Харгы ханыоеидас убыс ахымоапгашья халаиаазеит. Агэыларак ыказар уа дрывагылан. Асас дыззааиз днелпхьар исас псуатас пату икэцаны, апшэма еишэа хатырла дазнейны имоапигон. «Муса псуатас доыжэоуп» рхэо сахэхьан. Ауаоы дуаоызтэуа ачеицыка бзиа ибон. Пату изакэын. Ажэра афарагы бзиа ибон. Шамахамзар ма гылак мамзаргы сасык тахык дхалатэамкэа камлацыт. «Ачеицыка азэ имала иаимрыхзеит, апсуаа ирзеипшуп» ихэалон.

Сара дсымбацыт амцхэ арыжэтэ ыжэны иакэым ихэо, итаацэа дхэгьуа. Икфаф ыказаргы дыхэмаруа дыччо ихы моапигон.

Хаб мыцхэы ацэабаа ихы иаирбазомызт, адгыл иеанишэазомызт. Аус анутэу иуан, ианаамтоу ипсы ишыауан, ашыбжьон ихы ныкэцаны хэычыкгы ихичэааон. «Адгыл уеанушэар иумырдырзакэа уафоит» ихэон. Хан илхэо сахэхьан, - деыжелан дзон, мчыбжык данымаауазгы ыкан, хауацэа дынрылс-аарыслны ибон иахуан. – «Аибабара ауп, дад агэбылрагы кэзцо» хэа хэихэалон.

Дцэагэозаргы драшэозаргы, мамзаргы иарбан усзаалакгы дакэгэамцзомызт, ашышыхэа инапы злакыз иус наигзон.

Аибашьяра ду ашытахь акэын, 1946 шыкэса.

– Ацара сымам, исызныкэгом шэыскэатц хэа мап шикызгы ицкэара иахэапшны аколнхара ашыамака аферма еихабыс дахадыргылт. Ускантэи атагылазаашья зеипшраз ала, лапкык ацыкэреи азын ауаа антэркоз иаамтамзи, ажэлар рмазара ахагылара имариаз усмыт. (Ускан – «Хапхэа инеирыда» хэа евиасны амацура иашытамыт). Убыс аамта шшэартэзгы хаб илиршеит хьахэа-пэхэак имамкэа абри аус аныкэгара 12 шыкэса. Сырхаануп ибзиангы исгэалашэоит аус ицызуаз иоызцэа: Баз (Базба) Шьяадаг, Хьерсон. Цыгэдар-ипа (Хварцкиа) Шыг, Агэмаа Володиа. Арт зегы иахэа ихалагылам рыпсагэа бзиахааит.

Абарткэа зегы сгэалазыршэаз – хаб ари аферма данахагыла ашыкэсан (1946) саргы, Шьяадаг ипа Барисгы ашыха хэргеит.

Ари аамта алемсаа хашыхахэа ркнытэ ианыкэырцаз ашытахьтэи аамта ауп. Аацаа хашыха «Агэра» амоа Псхэы иалсны акэын ишцоз, иахыагы усоуп моас иамоу.

Сажэа нагзо исхэарц истаху нахыхьинтэ, хабдуцэа рыкнытэ иаауазар акэхап, хтаацэара ауао изын агэыразра ду змоу

таацэароуп, иахьа еизынхазгьы усоуп казшьас ихамоу хэыцгы-
дугьы. Аиаша ххэозар шамахамзар ацсуаа усоуп казшьас ихамоу.
Ус баша ихаланамгалазеит ажэа «Ацсуаа ххаз ацкыс-өазэ изын
хразуп» хэа. Хаоната – ичеицыка онатан, асас изын еснагь
иаартыз агэашөзөаз гэаратан. Арт ацыхөтөантэи ажэакэа ииасхоу
аамтахь изназгаз, иахьа абарткэа зегьы рацхьа рышьата
аххацыркхаз хгэарата аамтала ахала иахьынхаз азоуп.

Хаб аеыжэлара инаалон, ианаалозгьы цсуа матэала
иееилеихэон. Ацсуара еснагь хатыр изакэын, бзиа ибон,
дацклапшны иныкэигон. «Ацсуара иара ацэа-ажьы шахоу
иныкэугар, дад, уаргьы уныкэнагап» - ихэон. «Хацсуара анцэа
иныхэааит» хэа ацэцагьы шытырхуан. Ацсуара иатцанакоз
ицөымгызгьы ыкан. Итэцацэа иара иеы ицэажэазомызт. Абри
игэы ишалаз идунеи ицсахит. «Шөыбжыы смахэазакэа сыцсыр
сыгэнаха цөгыоуп ихэон». Ус егыкалеит. Атацацэагьы мцхэы
иамацхашьацэан игэагьны иацэажэара рылымшеит.

Иахьагьы уатцэгы схы сазгэаауеит, избанзар атахмадацэа зегь
реипш цөазмамыз ажэабыжкэеи, алакөкэеи уахынла
ханааилатэалак иахзеитеихэалон. Аха гөыбган зласумташа ускан
иахдырцоз атара – кыртуа царан. Уи урткэа хазхэашаз,
хаззырхөыцшаз царамызт. Уи уатцэтэи ххатө хөыцра аззырхауаз
царамызт, иаархэны, хгэы ахзыршөоз царадырран, мамзар абарт
Адухэа рыкнытө иаабоз, ихахауаз акакала акьаад иазнагазтгьы
икалап зөыгхара дуу шөкөкэак рылцыргьы.

Дара иахзеитазхэозгьы ирдыруаз шырдыруаз адамра
иазцагөышьеит.

Иахьагьы исгэалашөоит хаб хныхэафа анышьтихуаз – «Дад
ауаа шөрыцкөынхааит» - ихэон.

Сара سخاан гөылаки иареи ргэы ааибаганы еицөгөыршо
сымбацызт. Ацстазаараф аймак-аиёак камлакэа, аха ачхара
хэамазам ихэон. Уи ала уатцэтэи амш дазхөыцуазар акөхарын.

«Агөылеи агэи» ххэазар агөыла игэы урцсыр Анцэагьы
иуцьишьауам, ауаагьы иуанаршьарым. Иаххэап, иара
ихаразаргьы зны иааучхар, ускан, мацк адамхаргьы ауаора илазар
ихата иуеихэоит ахара шиду. «Акрыззеилоу акгьы еимаркроуп»
ус ацстазаара иахэахьеит, хэа хазирхөыцуан.

Ишысхәахьоу еиңш «Аңсуара» аныкәгара дацәаашьазомызт, амала амцхә ахаркьара бзиа ибазомызт, аха зныкәгара атахуп хәа игәы иззаанагаз ныкәигон. Ари зхысхәааз, икоуп исгәалашәо амоменткәагы. Ианхәа анк леиңш длыхәаңшуан, «Нан» хәагы леихәон. (Иахьа Нан ахәара хәкәыцхьейт). Ханду хан лан аоны данааилак, хара ихшарагы зынза ххәыцкәазомызт, аха ханду иахьлахауа ихы нахәкәкны дхәцәажәазомызт, хангы длацәажәазомызт. Ак ихәар итахызаргы еилахкаартә ахәашьа иеакәиршәон. Хәхәшьаду, иара иахәшьейхабы, хааигәа Аюзаа дрыман (дызмаз Шьааиб ихьзын), аоны дааир иахьлахауа дхәцәажәазомызт.

– «Уахәшьа дыңсааит, уажәыгы уцкәыноу цьушьоу, ухшара уара иуакәроуп ушңармацәажәо» - лхәалон.

Хан Жениа (Мака)

Хан, пхәыс харакын. Уи, сызхаану лашьцәагы, - Макьтәти, Шамели, уаа хараккәан. Рабгы, сара сихааным аха ирхәо смахәхьази, уафы харакын хәа.

Аңсҗазаара знапы иану аамҗа ицәгьа ибзиа зегьы еиңшны иауаднакылахо. Азә ус дыкоуп – имч зкәымхо дакәгәамҗом, ус ашьшьыхәа амаршәа кны дацнеилоит, ацыхәтәа анагзара шамам еиликаауазар акәхап. Ускантәи аҗагылазаашьа бааңс хаб иеанираалозҗгы, хан дара даргәамҗуан. Акы, аколнхара хәа ицәырҗыз азеиңш нхара анааи аламҗалаз акәын, анхао иааңсара гәаҗаны ахәшьара азымҗоз аамҗан. Обагы – илыхшаз 5-оык ахацәырҗар раазара дахьымзакәа, анышә илцәагахьан. Иаанхазгы нап рыдкыланы илаазартә еиңш ускантәи аҗагылазаашьа илнаҗомызт.

Ус акә, егыс акә уахи-ени дзыргәамҗшаз, илеоылххьаз реиңш дызхаанхаз аҗагәҗасракәагы рацәан.

Абри сызлацәажәо аамҗа акәыҗәак убыс ахы аанарҗшит, еихаракгы 1941-1945 шықәсқәа рызтәи Аңынңьтәылатәи аибашьра ду ашьҗахь. Афатә аазрыхшаз ахацәа аибашьра

иахәлабгеит, иаанхазгы руашәшәыра рныцшуан. Ауаа иркуа-иршьтуазы дара еицахан, амамзаара амчра гәгәан, уи ауаа аргәамцуан. Сахаануп хан абымба лацаны, иаарыхны, иаханы уаха шаанза асырты дадтәаланы исны, нас акәара «Жьзырта» иганы ирышханы, уи иалхны иахзылзахон: хатәкатәи матәа, ашьыршьафқәа, ахчхкбақәа, ахызагәыбжыцкбақәа. Асас дааиргы дыцкбаза длыриуан.

Аибашьра анцоз, ари аибашьра иалагылан рацхба аира аазара златцаз лыцкөын аихабы Колиеи, лашьцәа аицыбцәа Мақьтәти Шамели. Аласа иалхны, ускан ауасақәа хаман, ақалпадқәа рацәаны ицаны аусхәартәе иганы ирылтон, уантә иршьтуан аибашьцәа рахь. Уи цхыраарак ахасабала акәын ус зыкарцоз.

Хан лыбжы ларкәны илхәо узеилымкаауа дцәажәазомызт. – «Адуқатра бытазар егьеө быхьчарын» хәа алаф лылырхлон. Дцәажәозаргы агьеө-агьеөхәа дцәажәон, аус луазаргы азәгы дылхзомызт, убыс лусурагы ласын, ицкаан.

«Анышә иафаша убаө уамеигзан» лхәон. Илымпыцтыцуаз ачыс агьама аман (ацсуа чыс ишахәтоу уақәшәаны ианыкауцо аицш ихаау абакоу? Хан чеицыка цхәысын. Ацсуаа рхәашьала «ачеицыказ лыцсы тылхон». Аюныка илзаамгаз хара аюны ханыкамгы сыцкөынцәа рөызцәа шәоуп нан дшәыкөыхшоуп хәа лхы-лфы лхаччо араса, ацынцыгәа, атцәа, амандарина зхәаз еицш лпырахәа илацаны лграфинка афырцанқәа надкыланы дыөуа дырцыланы хчеицыка агьама дмырбакәа иоулыжьтуамызт. Иахьа чыс хкык калцазар агәылацхәыс дылмыцхакәа илфазомызт. Ускан икарцоз ачысхккәа аагозар абыстәи, акәыди, ашәи, ахыртәи, акәаци, акәтыжыи рыдагы, акакан иалхны акәыдеилыршәшәа, ахәылбгы иалхны ачырхал чацаны, амгәал ашә агәылацаны, аилаць, ачашә, арашых сызбал, апхәаса сызбал, атубар, алахароа, ақылмышьроа. Ацсуа качыц ақылмышь изаашьны хәоны атуан иацакналхауан азын ишәфап хәа.

Хан таацәашәала хәилатәаны кранахфоз (ускан крызкәахфоз аишәа гәы бзиақ иалхын, ихәхәан, абыста уажәеицш ачанах иауанырцахоз, уи агәы – аишәа иқәцаны акәын ишхартоз) лара дхадтәаланы крылфазомызт. – Шәан шәацхба дыцсааит, сара

уашьтан крысымфари сабаццакуеи, сышөагыланы шөымац ахьызуа уи сара сзын ихамта дууп лхөон, рыцха...

Хаби лареи рымала ианыкоугы аишөа дицахатөазомызт. Уи патуун, уи намысын, уи цсуаран. Шака ибзиази! Шакагы ицшзази! Аха иахьа ус анаххөо уамашөа ирбоит иахьатөи хөар.

Хан мыцхөи дхэхызаауан, ацсра мыжда дамыраацсахьази. Уаха хөланы лассы хлымбар ыытуа дхашьталон. Амлакра аныказ, уи аибашьра ахаан акөын, хаб цьара цыкөреик ицшаар лара халу ала илаганы зны абыста хзылуан, зны ахш қашь хзыкалцон. Исгөалашөоит ашөи ахырцөи еитцаркөакөаны ианахфозгы. Аха уи амлакра аамта харак анарха аимуит. Аибашьра ашьтахь ауаа аус руит, ршьапы икөгылеит, краазрыхуаз калеит, инхеит, инцит зхөаз еицш рыцсы еивыргеит.

Абри ақьаад аөы хаби хани рказшьақөеи, рхымөацгашьақөеи, рынамыси, рчеицьыкеи, рацсуареи ак аанмыжкөа зегь еиларшөшөаны акакала ахөара сцөуадаөуп, избанзар издыруа еиха ирацөоуп исызмдыруа ааста. Урт зегьы ргөаларшөара сара сзын ихьантоуп, санөаз салагазтгы иаасырцшуаз рацөахон, аха ақөра мыжда ухөатөи ауханацхауа.

– Азөгы гөыбган симтаит ас сахьашшуа, аха сызхцөажөо аамтазы ауаа даөа уаан ухөартө икалеит иахьа. Насгы хажөлар ирцшзаны иахьанза иаазгоз рыуаөра ирымаз иахьа иахцөызыз еихахазшөа збоит иахзынхаз ааста.

Ажөак ала, исхөарц истахыз, иааркьаөзаны акөзаргы абас икан хазхылцыз ауаа. Урт егьа аамтацөгьа итагылазаргы, дара рхөашьала, «Анышө хатцкөкөаны» храазеит, ауаа хатырла ацшөа хархөартө еицш ацсуаа хрыладыргылеит, рыцсаца ахьы ахьыршо инеиааит, уи иацсоуп дара.

Уажөы сырзаатгылап ацьабаа ду зыдбаланы ираазаз хара – рыхшара, реихараөык рцхазаргы, иаанхаз рзы, - баша иаацсоу, мамзаргы – «Анцөа ицьшьоуп хцьабаа бзабааны иахцылеит» рхөо рхы-рыцсы иақөгөыргьартө еицш хатсахоу.

Таацөашөала ацьцьахөа ханааилатөалак хаб, дтаацөарахаанзатөи итагылазаашьа дазхьөцуазар акөхарын, ахөхөа даақөцсычханы «–Хазшаз улцха хөуааит, уара умчала иахьа избо хьхөра ақөымзааит» ихөалон.

Ауабы, дуабыми, игеҗыха зейхәаша иааигәара азәгы дыкамкәа ихала данаанхалак абри ами аеҗымрагы захьзу. Иара ихәалон еипш, иеҗымра амгьал былраны иҗазаарымызт. Харак җазцарызеи җара хҗаангы имачума аҗстазаара аразкыдара иахкьаны зынза ииазаахьоу, мамзаргы аиазаара амәа иҗәгылоу аҗсуа хәшҗараақәа? Уи мыҗцакрыда азхәыцра аҗахуп.

Хахәшьа Забулиа

Хтаацэарааы лара дхаицбуп. Диит 1939 шыкэсазы. Хаоната азгаб лира хара атаацэа хаицш хазтахыз зегы айгыргыеит, изахаз хгылацэа ааит, – Анцэа ицьшыоуп – хэа хгыдыркылеит, азкы илыкэныхэеит. Ускан шамахамзар ахэыцкэа ахьиуаз аюны акэын.

Амцхә ҭахьлеигәыргәацәз акәу здырхуада, уамашәа дыпшзоушәагы ҭлыхәапшуан. (Усоуп ацстазаара шыкоу, мыцхәы уҭацәыҭацәуа уззыпшу данубалак уимеигәыргәацәр ҭалазом) Амцхә агәыргәацәара уаныхнархәуагы ҭалалозаап, инамзаша агара дакуам хәа ирхәогы зны-зынла ианиашахогы ыкоуп ухәартә иҭалеит хәхәшьа лчымазара.

Абри мыцхәы хәеигәыргъаз азкы нак-нак цыкәсылак лымамкәа азхара лахынцас илоураны дыказаарымызт. Дыцшқан агара дгаран. Ататын мыжда айтахара иаамтан. Аколнхара аускәа еилашуан. Аибашьра дугъы ааины ашә илагылазаарын. 37-тәи ашыкәсқәагы рхыкәкы нарыгзон. Ускан ауаа рхәашьала «Адуinei амца акын». Аашар ани дыргеит, ари дыргеит мацара акәын иуахауаз. Арахь хазы абригада айхабы ашара дацагыланы – шәнеи-шәааи – хәа анхацәа рыкәфьтра дналагон. Ускан уцсра-убзара зәыр дашьтазма, уан дыцсны дыгәзаргы хәаас измадз. Ааи, ус икәтәкьан:

Хан лыцшқа дызгараз агара дышгараз дтахехеа ацанат пхыз дшалаз днаганы акачыц захеа зкхыз алтла амцан днаргыланы аҫатын аитахара далагеит. Ускан таацеала ххыцгы дугы зегь хаицхыраауан. Сара среитцбымзи, аҫатынгы хысцсалон, аххыцы дтхуаргы снейны агара сырцысуан.

Ус, аамтагы кыр инаскыхан, апшқа дыштәуоз дырханы даапшит. Саргы лыбжы ансақа сюны снейн агара артсыра салагеит, аха есаири иахагы иацлеит лтәуара еихымсыгыт. Абри амш инаркны хапшқа иахбаз лакөзамкөа лғыналхеит. Лызхацыпхыаза мыцхөы атәуара хталкит, акрымфара далагеит. Ускан хақымлагы хгарымзи, аха еразнакы даашьтпааны дганы хақымк дирбазтгы дызлымго хәа акгы лымазамызт, аха уи аоыза анарха абахамаз. Ара даеа рыцхаракгы калеит. Агәылахәсақәа «излиелыркааз» ала хапшқа мыцхөы илызгәакуаз хан агәра лдыргеит ахөычы «алапш дакызар калап» - хәа. Уи агәра злалдыргазгы, - хгәылара пхәыскдыкан, саргы сылхаануп, лғапшылара асабицәа ацәырхьчон, лғапшыларагы – хагоу дылғыпшааит ухәартә еипш ицәган.

Ари аоыза хан ианлаха даагыло дыкахызма, ахақымцәа рышьталара ацынхәрас дрышьталеит ахәацәа, апшыоцәа. Акы дамеигзеит, лара дахахымзас хаб диҳәаны дылшьтуан, ирацәаны ахарцгы кәрцеит, рыхгы дыраапсеит, аха алтшәа аимуит.

Хахөычы анлызха, дцәажәартә даныкала ицканы ацәажәара лтәуадаохо, ллымхақәагы зынза ирмахауа даакалан, аха атыхәтәан дарак иманшәаламхазаргы дцәажәо, илтаху лхәо ллымхақәагы хөычык убжы ышьтыхны уцәажәар иухәо рахауа лғыналхеит.

Разкылагы дманшәаламхеит. Лхала аора, апхара лтан ашкөыпхарагы лылшартә акынзагы днеит.

Уигы хан леипш аусура дацәаашьазомызт. Хан длывагыланы длыцхраауан, аишьцәа иахылтцыз ахөыцкәа зегы лаапсара здым азөггы дыказам, мыцхөы лгәы рзыбылуеит, иахьагы дырхызаауеит, лассы илымбар игәхьаалгоит, азә ишьапы нкыдикьар ихьаалгоит.

Ани апхаи иаха еизааигәоуп рымхәои, хан лыкамзаара иахьагы илныпшуеит, данылгәалшәалак лгәы пшааны атәуара далагоит. Иахьа 67 шықәса дыртагылоуп. Хабицарафь, «Шәахәшьа дшөыкөыхшоуп» - зхәаша пытк зықәра неихьоу ларазәк лоуп, егырт хахәшьцәа дуқәа рдунеи рцсаххьеит рыпсәта бзиахааит.

Колиа

Диит 1924 шықсазы. Хани хаби рақха ирхылцыз дахьацар-пысхаз дара рзын жәуангәашәпхьарак ирзааызахеит, дара рзын ари еихаз гәырғара абаказ. Хабду ихәштәара амцажәла змырцәашаз аңашә цәырцит хәа ирпхьазеит изахазгы. Хьзыс иртеит «Колиа». Ускан аңсуа хьызқәа ирызәлымхамзи, анизхалак «Никәала» хәа иархәо дкалап хәа аанарго.

Ашкол икәра ацанакуа ианыкала ашкол дтартцеит. Ускан латын нбанын иказ, уи ала ацара ртон. Акласс ағы даарылукаартә еиңш ацара бзиа ибозаарын. Доадасуа даналага ацарагы анхамоагы еилеигзон. Еибитаз абахча иахьагы улаңш ацәузартә еикәаза иман.

Ус ишааиуаз, рашәан 22, 1941 шықсазы Аңынцътәылатәи аибашьра иалагеит. Ари аибашьра 1942 шықсазы Цсхәынзагы иаазеит. Исгәалашәоит Асовет ар хәара иқәсны ианцоз. Хан илымазала фатәкәк лыманы дрышьталаны ианырхьылгзоз. Ускан аңсуаа рцеицәа ақытақәа ирылкәшәаны ргара иағын. Хқыта ақкәынцәа иргаз 208 ркнытә 101-чык хабарда ибжъазит.

Абри аамтазы, цәыббын мзазы алемсаа рыр Нхытц Кавказ ихыцны Цсхәы иалсны амшын аңшахәахьы рхы рханы иааихьан «Ахьыхәдаарынза» 40 км. ракәын аңшахәа ақынза рааира иагыз.

Абарт ирәагыланы ирабашьуаз ҳар цьаңханылеи, бцъарлеи, маңәалеи, фатәылеи рыцхырааразы зықәра неихьаз инадыркы зшәап инаназ уахь ашьхарахь идәықәцан, уаҳагы цыххәа ыкамызт, ҳауала инаргоз азхомызт. Аидара наргонәыла, еадала, гәыжъла зхәаз еиңш, мамзар даәа транспортк уахь цашьа амамызт. Абарт ирылан хаби, хашьа Колиеи.

Уахь дшыказ ауп аррагы ишипхьаз, адырра иоуит ирласны дылбаарц. Уи акәхеит, ашьхантә дышлыбааз аиңштәкәа даамцарсны дыргеит, - дахьыргаз хәа акгы хзымдырзо. Ускан 18 шықәса ихыцуан ашкол дтан. Дыргеит ашкол ицтақәаз Смыр Заабети, Харабуа Цьотеи, Хварцкиа Володиеи дрыцны. Абарт еицыргаз аңшыоык рыкнытә дзымхынхәит Смыр 3. Егырт ахәрақәа рымазаргы рыпсы таны ихынхәит рыпсадгылахь. Колиа дхынхәит аибашьра ашьтахь 1946 шықәса нанхәа азы. —

Ускан, ҳаб сицны ҳашъха «Ағера» сыкан. Аамтагы – шьхалбаара ааигәахон. Ҳқытантә иоеиз, ихъыз сгәалашәом, адырра ҳаитәит Колиа аррантә дшааз. Аамтагы шыбжьхъахъы иааигәахон. Ускан исхыцуан 12-ка шықәса.

Ари аоыза агәырғъара жәабжь ансаҳа аагылашъа сымазма амоа ҳақәлап ҳәа ҳаб дыхтаскит. – Уаагыл, дад уатә аашар амоа ҳақәлап, мамзар уажәшьта аамта цахъеит – ҳәа даара сыгәшәымшә ихәеит, аха сәаҗсра астан исымуит. Иаргы 4 шықәса иимбацыз ицкәын ибара дазгәышьон, ддәықәларгы цәгъа ибомызт, аха сара срыцхашъашәа итахымхеит ауха ҳдәықәлара, аха илсмыршеит.

Уи акәхеит, ҳамоаныфа аашьтыхны ҳамоа ҳақәлеит аоныка. Ари аамтазы Ауадҳаранза иахьатәи амоа ыказамызт шыапыламоа алакәын ашьхака ҳашцалоз, ҳшаалоз. Ауха цсхәы ҳалсны «Рашыроанза» ҳаазеит. Уа җсак атқа ҳаҗхъеит. Адрыоәны ашара ҳаҗагыланы амоа ҳақәлеит. Ҳаҗхъа ишьтаз амоа оадара заҗәык акәын, уи «Ахәса рзыхъ» ҳәа иашьтоуп. Уи ҳанхала нас ладаран, кьақьаран, саб дысхьымзо сышьткәрааны сныкәон, ааҗсара сханарштит мыцхә игәхъаазгоз (ахәыц игәхъаагара акала иками) сашъа ибла аҗаҗшра.

Ахәылбьәха «Хәырмагәартә» аҳаблағ ҳкылсит. Ара инхон ҳаншьцәа Шьершьелиаа – Уаха ара ҳаанғасп мыцхәы уааҗсеит ҳәа сыхәара далагеит, аха знык сназаны сашъа снйәаҗшындаз ҳәа амоа иқәыз изуа сыкахызма. Амзагы срыцхашъаны икаххаа ҳамоа арлашон. Ҳашьтыбжь згәы иқәооыз алақәагы ана-ара хрыжь-хрыжь рышбыжькәа гон. Арахә ракәзар – ахпа ижахәо ргәарақәа иртатәан. Нанхәртцуқәагы «чыр-чыр» ҳәа еихсыҗрак рымамкәа рышьтыбжь гон, ихааза. Абгахәыцкәа ракәзаргы «шәарыцара» ианцаша еибырхәозар акәхарын, уртгы дара ртәала еиқәғьртуан.

Ус, ҳашта ҳазааигәахо ҳаналага ҳаҗба рхызар акәхап ҳлақәа иоуа иахдылеит. Ихамыркьакәа ас ҳла бааҗсқәа анхдыла ҳара шхакәыз дырны ҳани Колиеи амардуан илыбааны иоуа иахдылеит. 4 шықәса исымбацыз сашъа ибжьы хаҗа быжьны ианаасаҳа инеиматәаны аҗәуара салагеит. Сашъеи сани еицхырааны сыжьжьо сыгәшәамшә ҳәо ирузаалак сақәырхит аҗәуара. Мыцхә

агәкра ус адыруазаап. Уи адаггы хашьа ари афьза амца далцны деибга-дыздыда данызба мыцхәы сахьгәырғьацәаз акәхап. Абри аамтазы хаб итагылазаашьа зеипшраз здырходаз, аха усқан абрей ацкәынрей рыгәбылра сзеилкаауамызт уажәеипш. Ари аепизод зхысхәааз ухәыцызарггы удзарггы аиашьара агәблар гәгәоуп, уи усқан агәра снаргеит.

Колиа аррахьынтә даныхынхәы хазхара даабаанза аоны дықан. Усқан, цьабаамзар хашәала ыказамызт, ахныкәгара цәгъан. Аоны дшыказ ханшьа Шамел даан Ткәарчалка дигеит. Уиггы, иашьа Мақьтатггы иарггы аибашьра ахьынтә ихынхәхьан усқан, ашахтағы мацура бзиаггы иртахьан.

Абра аус аниуаз ауп Колиа гхәыс дшааигазггы, 1954 шықәсазы. Иааигаз атыпха Ацандара ақытан инхоз Аць (Ацьба) Гәыць дипхан. Ус ишааиуаз егы сашьа Цьотаггы арра дыргеит, сара Акәа арцафратәцараиурта сталахьан. Уи аамтазы хани хәби хәхәшьа хәыци рхала еизынхеит. Ус, аамтаггы кыр инаскьахьан. Ёнак аоны санлеи иаасысны сырkit – есены ашахтағы ауаа тахоит хәа хәхауеит, аибашьра дацәынхеит хәа хгәырғьацәа хшыкоу рыцхарақ хмыхьааит, иуулакггы уцаны аоныка дхынхәратәы икаца хәа. Аиашазы усқан ашахтакәа рғы ауаа рацәаоны итахон, хқыта иалцны уака аус зуаз итахахьазггы ыкан. Уи сарггы исахауан избон ханшьа иғы санәеилос. Хани хәби ирхәаз сарггы сархәыцын Ткәарчалка сцеит. Колиа ицшәмаггы иарггы лартәаны снапынца расхәеит. Даәа тацазар – иарбан иара ақалақь халцны хәхьцо хәа леацсра алтарггы калон, аха ари афьза зхәоз лакәымзт хтаца бзиахә. Пытрак ашьтахь ахәара икастаз ала сажәа обамтәкәа хәоныка ихынхәит сашьаггы стацаггы ыцья рхәыцкәа рыманы.

Ара иахьааиз илеивагылан анхара иалагеит. Усқан хани хәби гәгәан, ргәы бзиан, кырруратәы алшара рыман. Пытрак ашьтахь ххәбла иканатаз ахәарала иаланхоз анхацәа еихабыс (бригадирс) хәа дкарцеит. Усқан ххәбла «Бандха» 30 ркынза рхыпхьазара назон иаланхоз ауаа тзала. Уи аамышьтахь, Колиа иусура ирманшәалазар акәхап, аколнхара «Аацы кәцшь» (усқан ус иахьзын) акомәар еидгыла дамазаныкәгаөхеит.

Ус дшыказ, қаралағы пышаралағы дтышэyntэало дшаиуаз ақыта апартиатэ еиґкаара (организация) мазаныкэгаос дкарцеит. Хэаратахума, ускантэи аамта атагылазаашья зеипшраз ала арт реипш иказ амацурақеа мацура дуқеан хэа ипхьазан, апыхьашэарағы цегьан, избанзар Ленини Сталини рыхьыз зхыз ахагылара ус имариазма...

– «Ажэлар рымац иуеит» - хэа акэын хьзыс иамаз, патугы акэын, аха дара ажэлар зымац руаз здырходаз ускан. Ускантэи аамтазы ауаа хашэала рымазамкэа ахэынтқарра амацгы руа, рыхгы иахэо, рацсуарагы мырзкэа иаарго, улатэаны улахэыцыр, мышрак иакэшэааит абри хауаажэлар, ирылшахьоу ахағы аагара удаауоп. Абас аилааулас аамта иштэагылазгы Колиа ипшэмеи иареи ирхшеит – ираазеит 4-оык ауаа: Рудик, Радик, Гэули, Нанули (зғаб хэычык дшыпшқаз дырцөпсгэышьеит). Урт ршьапы икөдыргылт, атара ддырцеит. Иахья рызегы таацэарахахьеит. Ачкэынцэа атыпхацэа ааргеит, рахэшьцэа аонра имоахьцит, хшаралагы ибзиоуп.

Аби аґеи анеипшхо рацэоуп. Колиа кэзшьалагы цшралагы хаб диеипшын, амала дызлаеипшқэамз ыкан – мыцхэы аус иеадицалон, аацсара издырзомызт, анхара ипсы азыцегьан. Уи иаанагоз аамта ацныкэара акэын. Аусура аганахьала хан длеипшын мыцхэы ихы иргэакуан.

Колиа ипшэмеи иареи, хэаратахума, ацьябаа гегэа рбон, аха сара исымбеит, исмахаит еибаргэамцуа, рыбз еишьцылан иакэым еибырхэо. Урт кэзшьала цегья еипшын, иуаа гэыразқеан. Лара дахьдэылцыз аонра бзианы издыруеит, иуаа бзиақеан, ибзиақэоуп иахьягы. Аишьцэа бзиақэа лыман. Лыман зысхэаз, лашьцэа Володиеи Ражьдени рыцстазаара иалтхьеит, лахэшьцэагы оыцья рдунеи рдсаххьеит, рыцсага бзиахааит. Ирхылцыз анцэа ишихэара икоуп иахья. Лашья еихабы Алеша Гэдоутэ дынхоит, хылтцлагы дманшэалоуп. Изхысхэааз, дахьдэылцыз аонатэи дахьяанагаз аонатэи анеипшха иарманшэалеит. Аказшьа бзиа хэызмазам акэзаап. Ирымхэои – «Асыс гэыбзыг ианызгы ацэеит, ианымызгы ацэеит» - хэа, ағырцшы рхэарц аныртаху? Хара лабхэындацэагы тацас хэа акэымкэа аиахэшьа леипш хлыхэапшуан. Лызғаб хьыз Наташа хэа лархэон, хара данаахга

Зина лыхъзахтэит. Хан данпсы ашьтахь, ускан хаз-хазы хнымхози, хзаазаз хәоната ханлеилак хан лыкамзаара хлырдырзомызт, Хан леипш ларггы лнапқәа ыргъежьюа ллакта хааза дхаигәырғаны дахдылон. Абра иацсарсц истаху. Хани хаби аразкы рыман хәа испхъазоит, избанзар иманшәалаз аҭацацәа рыднагалеит. Уи разк дууп. Дара аҭацацәа: Зина, Зоиа, ирышьтанеиуаз, шәара шәәы саҭамыз лыхъыз нткааны иахъысхәо, ххәыцқәа ран Милиа, абарт «Бара сара» хәа еибырхәо азәггы иахмахаит. Уи аҭстазаараф гәырғара дууп хәа испхъазоит. Истахуп хани хаби реипш хдыргәырғарц хара аишьцәа ихаднагалаз хҭацацәаггы убастәкыа хреигәырғо икаларц. Ускан изльцызггы дырпхашьарым, харггы хреигәырғаны ауаа рфы харныхәалашт!

Абра хҭаца аихабы лызбахә алкааны изхысхәааз аишьцәа ихәихабыз ипшәма лакәын, насггы аҭаца лаагара хгәазырпхаз лакәхеит хәа испхъазоит. Уи адаггы «Аон ду» аныкәгара ус имариазам, аҭакы рацәазоуп. Аха ус егъа иказарггы лара иаалырпшит гәык-ҭсык ала хәоната дшазыказ, шака лгәы хзыразыз. Лыпсаҭа ахы ахыршо иакәшәааит. Насггы ари дфырпшыганы сызлыхцәажәаз, иками аон ду иахаанхаз тацацәақәак – агәашәааигәара уадырбалар зыблахац аргъежьюа?

Аҭыхәтәан хәоната арыцхара ду калагәышьеит. Колиа ипшәмеи иареи казшьала ишеизааигәаз аипш аҭаллаггы еизааигәахеит. Ипшәма лыпстазаара даналц ашьтахь шықәсыки 17 мши рышьтахь иарггы онуцкала игәыроара ихъзагәышьеит. Ирымхәои аҭхәыс лапхъа ахатца дыпсыр еиҭуп хәа. Хәараҭахума, аҭсра зҭаху азәггы дыкам, аха ари зырхәо аҭхәыс лымала дынхарггы лхы дшахәо ахатца илшазом. УИ икәра аннеилак пхәыс напыда асаби диеипшхоит рхәоит, ус иаггыкоуп. 74 шықәса дшырҭагылаз агәыхь бааҭс изцысыз иахкыаны Колиа иҭстазаара далцгәышьеит.

Абас ауп хани хаби рапхъа ирхылцыз хашьеихабы Колиа иааркәәны иҭоурых шыкоу.

Цьота

Диит 1929 шықөсазы, уигьы Аац ақытан. Ишықөс анатцанак ашкол дтартцеит, аха ақыртшөа анааи, акгы ишимыхөоз идырзар акөхап, 5 класск данрылга – сышөшыргы уаха сцом хөа атцара мап ацөикит. Ус аоны дшыказ уигьы ханшыа Шамел Ткөарчалка диган амашына ныкөцашыа иирцан, убра аус иуит 25 шықөса. Ашьтахь уигьы Колиа еипш аоныка дхынхөит, атаацөара далалеит, хазы дахөыцны анхара нап аиркит. Ипшөма Кьец-пха Зоиеи иарей 4-оык ахшара раазеит: оыцья ацацөей, оыцья апцацөей: Беслан, руслан, Марина, Чарида. (Уртгы Колиеи Зинеи реипш згаб хөычык дшыпшказ дырцөыпсгөышьөит).

Шықөсқөак рышьтахь хқыта аколнхара ахантөаоцөа ахөара анирта мап имкыкөа аколнхара амашына апскы кны икөра ааины төанчара дцаанза ажөлар рыматц иуит. Иахья хқыта иаланхо дарбанзаалак бзиарамзар ажөа хөахөак азөы изымхөо ихы ааирпшит. Иөызцөа зегь реипш 4-шықөса аррагы ихеигахьан.

Цьота аказшыа бзиа иман, а уаоы дизааигөан, дрыцхашыаоын, илшо ала дицхраар итахын. Аишөа чара бзиа ибон, ачеицыка иман, хатыргы изақөын. Псуатцас аөыкөтөара, псуатцас аөеилахөара пату изрықөын. Анхамөа бзиа еиөикааит, атацацөа ааигөит, ачарақөа рзиуит, иуацөа дрыпхөит, ишрыхөтаз дырпылеит. Ажөакала, бзиа дбаны рааигөара длаганы дынзырхаз Абазбақөа дзаахгазөей рхөо иахьхөыртө иөыкаимцөит.

Ақыртүа-апсуатө еибашьра ашьтахь 12 шықөса цуан пхынгөы 18, 2005 шықөсазы ишыап иахьхөаз ачымзара баапс амшөааза (гангрена) иахьканы ипстазаара далцит, 76 шықөса дшыртагылаз.

Хөара атахыума, импсуа хөа зыпсы тоу азөгы дыкам, аха апсуа икөра нызцыз уи дцөуатыөмзар калап. Сашьцөа рыкөрақөа мацзамызт, аха макьана апсра рыхөтамызт ухөартө икан, сара сзыхөан рыкөрақөа мацүшөа срыхөапшуан, ахаангы даргы саргы, азөи-азөи ажөа хөахөак еибахамхөацызт, хазхарагы хзеибамбацкөа роыцьягы сшырхагылаз рынарцөмөа икөлеит. Сара стөала ипхашыаны сыөсыргөгөазшөа кастөит аха гөгөала исныпшит. Хабицараө адагы хажөлаөгы аихабыра сазаанхөит. Урт ахьынзаказ сангы дыкан, сабгы дыкан, ус испхьазон,

хахымг иахылаңшуан, срықәгәыгуан, аха даргы сара
исықәгәыгуазаарын, ҳабиңара ағаңхәа атакңыхқәра ду
сызныжыны ицеит. Амала сгәы зласкычуа – зны-зынла ңхызла
ҳаиқәшәалоит, ҳаиңәажәалоит. Уигы кыр иаңсами...

Инеиңыхзаны акәымзаргы абас ауп сара сзыҳәан «зегь
иреиңыыз» зыхъзи зыжәлеи еидкыланы ирҳәоз сашыңәа бзиахәқәа
Колиеи Ыьотеи рыңсҥазаара аҥоурых шынрыжыыз.

АВТОР ИЗКУ ЦӨАХӨАҚӨАК

Уажәшьта ҳаиасп абарт ацәахәақәа реикәыршәара агәаңхара зауз иахь.

Санитцәкьаз ашықәс абри ауп – хәа сызшәахәом, избанзар, еитасхәахоит, 30-тәи ашықәс еикәатцәақәа анеилашоз аамтазын акәын.

Ускан асаби иира еигәырғьоз аамтазамызт, хықәкыс иказ хазын, аха ус қъаадк, мамзаргы ғөк рацәла акәзаргы акы ианцазаргы камлози, аха усгы изыкамлеит.

Сашьцәа рира ашықәсқәагы ихьшәаноуп ишеилкаахаз. Саргы иахьа уацәы хәа сышнеиуаз «мышкы ихыңаз шөымш иахыңоит» сыхьит, аибашьрагы иналагеит. Ацыхәтәан ашәкәы изларбахаз ала иахьа 70 шықәса сыртысны «сажәра сеигәырғьо» амәа сықәны снейуеит.

Санитцәкьаз ашықәс лгәаламшәозаргы ибзианы сан илгәалашәоз убри ашықәсан аарыхра беиахазаап, ашәыр акәзаргы нагартә амамкәа икыдханы иизаап. Уи разк дууп! Абрақьатра алиаара еихау икоузеи нак-нактәи ахәыцы ицстазаарағы. Мамзар ихәқәшәира ацәхәыра дықәиааит, уи ахаангы дгәацараны дыкоума...

Сықәра ашкол аталара иацанакуа ианыкала ашкол старцеит. Ашколи ҳара ҳахьынхои 3-қа километр бжьоуп. Ари амәа уажәы ахақә ақәпсоуп. Ускан азын шьамхахьы ахәынцәы қаҳауан, абри ахәынцәы ҳахо ашьыжь ашара ҳацагыланы ҳдон ашкол ахь, ҳаикәыхьшәашәа. Ускан ацара сызлалагаз аңсуа бызшәа алоуп, аха 1946 шықәсазы 2-класск рәы сыштәаз Аңсны аңсуа ибызшәа зхәәыша ақыртүа иаамта ааин аңсуа школқәа рышәқәа ыцарбака инаркны, аамтала ҳадгьыл ҳахыркъаны ғас ҳашьтыхны ихабашьраны згәы итаз ақыртүа ибызшәа агыгцәақәа ргыланы илеиәеиуа, ҳабызшәа ахы ышьтынахыцыңхьаза «ақыгә» хәа инықәсуа ҳадгьыл иаақәлеит.

Уажәшьта цсыхәас икоузеи, зәы иашшрыдаз ҳажәлар рыцҳа. Ари азцаара зцаара хьантазаны ҳажәлар ирызцәырцит.

Изхысхәаауа, ускан ухы уахашшаауа икамызт, ҳажәлар «ацыркы кәашашьа» хәа иааиуан, а мала ихәхьлак ҳахьааит хәа итәамызт, рәахә дара ирхәаратәы икан.

1952-1953-тәи аңарашықәс азы 8-кл. сызларылгаз ашәкәы сыманы сцагәышьейт Гәдоутәка. Уа ахәылпазтәи аурыс школ сәртәит 9 кл. рәгы сдыртәит. Сышәкәы излаҳәоз ала ус иахәтан, аха ақалақтәи аурыс школи ақытатәи аңсуа бызшәа лбааздахьаз қырт бызшәала 6 шықәса иахәо ззымдырзо иаңхьази ирыбжьоу уажәшьта шәазхәыц...

Сара стәала дара схы аңыка ықәсхит, кыргы иназгеит, аха 9-тәи аклас сара сзыхәан цәгәшәа ихьантәхейт. Сымч шақәымхоз аузымбахуаз, сара сөызцәагы рацәафын. Зынза аңара аанзыжьызгы кәлейт. Хашкол адиректор лыюны снейт. Уи доурыс пәхәысын Екатерина Ивановна хәа лаххәон. Уабаказ хәа лыюны санылба уамашәа сбаны дансазцаа, а-9-тәи акласс сымч шақәымхоз 7-класск рәы слыртәар аңара шсылшоз агәра лсыргеит. Азнаказ мап сцәылкырц далагеит аха сәоурых анласхәа, срыцхалшьазар акәхап, – уцаны 6 класск урылгазшәа ашәкәы узаагар уиазгап нас ишпазури, аха уи ашәкәы узаагару хәагы дсазцааит. Уи аамтазы ақыртәуа школкаа Аңсны рықәзаара аамтагы аины ашә илагылан. – Уахәцәкәа иаазгоит хәа ажәа лытаны сьодәылкәаны Ааңыка сдәықәлейт. Ааңи Гәдоутәи 10-ка километр рыбжьоуп, ақәа кыдхәаа ишлеиуаз шыапыла Ааңы сааит. Ара сахьааиз хдиректор амәә дсықәшәан истахыз ашәкәы аниасхәа мап сцәымкыкәа иситәит. Уи иситә исимта иара изын акакәын, избанзар рықәззаара аамта шааигәахаз рбон усқан.

Ауха дырәагыых шыапыла ақәа шсыхәтыкәкәоз сышәкәы баазар хәа сшәаны ськәа итаршәны исыманы сеитәнейт хдиректор Екатерина Иван-ипҳа лыюны. Аамтагы лашьцахьан.

Ари санылба уамашәа сбаны дсыхәаңшуан, сырцхалшьазар акәхап, саалгәыдылхәхәалан «молодец» хәагы наңылцеит. Абра шықәсык саңхейт 7 кл. срылгеит. Егы аңара ашықәс алагамтаз Сталин иңсреи Бериа ишьреи, Никита Хрушьчов амчраә иааиреи ирбзоураны аңсуа школкаа рышәқәа кәақьаза иаатит.

Ари аоыза ахақәитра хашколқәа ианроу сқыта гәакәәы саан уаәцас 8 класск срылгеит. Усқан Акәа иаатыз аңсуа рцафратә цараиурта сәлейт. Сәлейт, аха убри ашықәсан арраматцуряхь исыңхейт. Уи аамтазы сашьа Цьотагы арраматцура ихигон. Колиа Ткәарчал аус иуан. Сара сакәхейт хәни хәби зхьыңшыз. Еиха

сызлааигәаз ала асабшеи амеышеи аоныка сцалон, аңхынтәи аңсшьарақәа раангы аоны сыкан, сцәағәон, слаңон, сыңхыраауан. Насгы сөынхаршәаланы ашәыр ганы иҗины җарақәакгы еикәсыршәон җабаас схи рысымҗап хәа.

Ускан рус ируоз азы капеикәак ракеын ирыртоз уи зызходаз.

Аррамацурахъ иансыҗхъа хаб хҗытан инхоз хҗыла бзиа, аҗара дугы иалганы аус зуаз Базба Борис Шыахан-иҗа арзаҳал ирыоны Гәдоуҗа аваинкомат ириҗахъазаарын, сара исыздырзомызт. Иансыҗхъа аены сҗеит Гәдоуҗака акомиссия ахысразы. Уа сахълеиз акомиссия хәхысит, - арра ахагара шәылшоит шәгәы бзиоуп – хәа хәхәаны ханыргашаз аеҳәара хайлыркааны хәурыжыт. Уи аламҗалаз ар рымаҗәа зшәыз азә даасыдгылан иужәлоузеи? – хәа дсазҗааит. Зны иаасцәымыҗхеит, иаанагарызеишь хәа сгәы иаанарго, сыжәла аниасхәа – аваинком дугхәоит ихәан уахъ снейрҗшит. Снеит аваинком иҗы. Иара ижәлагы сгәалашәоит – Михайлов ижәлан. - җыаракыр аҗара уҗоума хәа дсазҗааит. Сахъҗалаз аниасхәа, - иахъаҗәкыа уцаны узлаҗалаз ала ашәкәы анааумга арра уцароуп хәа исыдидҗеит. Аеныҗәкыа Аҗәа аҗара аминистрраҗы сааны аҗарайурҗа сызлаҗалаз ала аршахәҗа шәкәы сыманы Гәдоуҗа сөиҗалеин – «шәыҗсы иамоуп» схәозшәа сышәкәы наганы ирыҗаны ауа аоныка схынхәит. Аҗара аамҗа анааи Аҗәака сааит. Абрака 4-шықәса аҗара сҗон, насгы ари аҗарайурҗаҗы еиҗахқааит ансамбль бзиа. Уи дахагылан акомпозитор Баграт Багателиа, аҗәашара хәзыкеиҗон Фазлыбеи Ачба.

Ари аҗарайурҗа саналгоз сашыҗәа рәыҗагы хәоныка ихынхәхәан. Саргы схи сақәиҗхеит.

–Уара иузҗозар хара хәуҗырхагам шыҗа аоны хәкоуп рхәан схи соурыжыт.

Абри ашықәсан ари аҗара саналга ашәкәқәа аҗеит Аҗәатәи арҗафратә институт. Ускан ари аинститут ихъз ахын аурыс шәкәыоо ду М.Горки. Аекзаменқәа рыҗеит иҗәгьамкәа срыдыркыларатәы, аха ишырхәо еиҗш – исандаз исабдаз, сҗыҗ даәазәы ирҗеит, сара смида-гәидаха аатҗра саавахеит. Ускан адиректор заҗәык даҗсуан, мамзар реихараык гырқәан, қырҗқәан

аинститут афы аус зуаз. Асия сапханы сшанымыз анеиылскаа адиректори алекторцәеи шеилагылаз аҗсхәрафы ирхәо «Азар» хәаны 4 шықәса ацара ахыстцоз бзиа избоз Акәа ааныжыны сымцар амузт, сцеит Гәдоутәка. Гәдоутә ацара акәшафы сахьлеиз Чандара ахабла Хабьы алагартатә школ директорс сыршьтит. Уака зхатыцан снарышьтыз дацсуа пхәысын, илықәнагамкәан дамхны дыкан. Уи ддырхынхәыртә икацаны сеитәцеит Гәдоутә. Уака дыроагы Чандаратәи алагартатә школ ахь сыршьтит, ишыстахымыз сырпхашьаны. Уа шықәсык аус зуан, сыкан стаца лабраа Ацъаа рфы. Иааиуаз ацара ашықәс азы Аацыка сиаргеит. Уакагы зны алагартатә школ афы ахәыцкәа асырпхьон, ускан Акәатәи арцаоратә институт сталахьан заочно. А-2-тәи акурс афы сыштәаз Аацитәи абжьаратәи ашкол ахь сиаргеит аихабыра класскәа сытаны. Арака ирыстон ацсуа бызшәеи алитературеи. 1962 шықәсазы Акәака сиасуеит нхара хәа.

Акәа сааит, аха рцаорамзар даәа занаатк змамыз ауафы сызтахыдаз, арцао изыхәан атыц абаказ, иказаргы зшьамх инанагаз иааныркылахьан. Арахь, ишырхәо еипш, сыон ыкам, сгәара ыкам. Акәа ашәкәы стафым, – умшәан зхәашазгы азәгы сааигәара дкамлеит, абас сыпсадгыл ахтнықалақь афы сшыказ саанхеит сеғымха. Аха ирымхәои «Уара иушыуа анцәа дихьчоит» хәа., «Ацъма импсыша аматә азылакәуеит» хәа сангәак схы сахәагәышьеит, Анцәа ицапшызгы калан, амшын нырцәынтә сызхьцны саазшәа, изузаалак Акәа астудентцәа рынхартафы ашәкәы староит. 4 шықәса абра сыонан арцаоратә царайурта сантазгы.

Уи ашьтахь саалаган атуризм Ацснйтәи аобласт совет (Абхазский областной совет по туризму) афы рапхьа аекскурсиакәа рымәацгара салагеит. Уакагы анеира цәгьан, избанзар хтоурых иашаны асасцәа ирызнагатәымзи, уи ақырткәа ирпырхагамзи. Уака шықәсык инеиханы аус зуит. Ашьтахь Ацсныка атуристцәа аазгоз аҗбақәеи, адәыҗбақәеи, аекскурсиакәа рымәацгафцәеи, атранспорти рыла рыматц зушаз акәша сеихабны скарцеит изларгәагь здырхода. Абра 7 шықәса аус зуит. Абрака ауп иахьа сзыоноу ауадақәагы ахьсоуз, аҗаацәарагы салалеит. Сыпшәма Жәәндәрыпшь Қәтели (Қәтелиа) Шьаакын дипхауп.

Ихаазеит ыцъа ахшара: хацха Иулиа иреихау ацара далгахьейт аус луейт. Хца – Иурбей ақытанхаматэ институт 2-тэй акурсаёй ацара шцоз аррамцурахь дыргейт. Уантэй данааи аламталаз ақырткёей харей айбарххара халагахьан, ус айбашьрагы иалагейт. Илшоз ала ари айбашьра далахёын. Хацсадгыл ахьчаоцёа дрылан, ианашьоуп «Леон» иорден. Иахьа аонудкатэй аускёа рминистрраёй аус иуейт дфицаруп.

Сыцшөмей сарей иахьа иныкёаагоит абдурей андурей, ихамоуп 3-оык амотацёа, руазэк Краснодар иреихазоу ацарайутраё ацара лцоит

1969 шыкёса цхынцкёын 25 рзы сиасуейт аонудкатэй аускёа рминистрра ахь. Абра аус зуит айбашьра калаанзагы ианалга ашьтахьгы иеицданы 33 шыкёса. Урт рахьынтө 23 шыкёса аминистрра иатёыз ашьаугатөкёшаёй. Уака, рацхьа инспекторс, нас инспектор еихабыс, ацыхэтөан ари акёшаёй иказ акёшақёа (отделение) руак сеихабын. Ускан исыдыргалакёейт: зны Гёдоутатэй амилиция аихабы ихатыпуаоыс, нас Афон ыцтэй амилиция аихабыс. Аха сахьиз сахьазар араион аёй аусура шысцёйцөгьахоз сазхёйцны мап скуан, избанзар ацсуаа казшьақёак хамами, иааигёазаны иудыруей, ууацёей, утынхацёей ахьырацёоу атыц аёй аусура цөгьоуп, еихаракгы амилиция аёй.

Абри аамта иацанакуан ақырткёей ацсуааи х-Ацсны адгьыл еимакны хаибарххарақёа. Ускан амчратө структурақёа рёй аус ууаната уара иштуаху ужёлар рхақөйтраз рыкөңарақёа рполитика ацхыраара ацара цөгьан, мазала ак коумцозар. Аха мазала мацарагы ианбанза, ақыртуа изакөан уқөныкёар акёын, ашыклацшцёа рацёаоын. Абас ианызба иаха еигьуп хёа сахёацшны сусура ааныжьны сыжёлар ирыхьуа саргы исыхьп, иахьцо срыццап, рхақөйтраз рыкөңарақёа рёй исылшо ала тшөарак ааныскылап хёа избаны аминистр ихьзала арапорт оны цсшьара хёа ахьызцаны сцейт. Ускан министрс иказ ижөла Чулков акёын (Кылпад-ица хёа иаххёон) ицегь дкёышындаз ззухёашаз иакёын. Аус сыцызуаз агыркёей ақырткёей ибзиатёкьаны ирдыруан избар шыстахымыз. Ас ацёымгхара шьтысхижьтёи шьарда краатцуан, – уи ршкол сантарцаз инаркны.

Сара санца 2-мыз аатцуаны, нанхәа 14 ахәаша, 1992 шықәсазы ауп Қартаа рбандитцәа Аңсны ианақәлаз. Ари аибашыра иазкны иааркыағны иануп 2003 ш. итыцыз «Иаарту агәала» зыхьзу сышәкәы.

Хтаацәара азәазәала иркыағны сырхцәажәеит, сара стәы хәычык исцәеитцыргы гәыбған сывамзааит. Аңсуаа рхәашыала «Агәақ дцәажәауоп» хәа 52 шықәса инеиқәкны мызкы адамхаргы сахьиз саб ионы иацампхьац ус баша аңшахәа сауавахыз. Насгы 7-тәи ажәашықәса нзыртәаз, нас арт ашықәсқәа исдырбази, исархәахьази, исеилдыркаахьази мацума?.. Урт зегы пытк адамхаргы ихашьтәнеиуа идеилыркаатәызар калап хәа сгәы иаанагәит.

Аңсуаа хәцстазаара уазхәыцыр азыцәыкәбар еипшуп – цштәык ауп иамоу. Гьамак ала ишыақәгылоуп, хаз-хазы хургыларгы хазлеипшым хәа акгы ыкам. Уи усоуп, аха хыхь сызлацәажәахьоу аамтақәа зегыцкыа иахзеипшны хамат рзымуит.

Абарт сзыхцәажәахьоугы алада исхәараны икоугы ахтысқәа зегы ибзианы сырхаануп, ицәгьамкәангы исгәалашәоит азоуп ирмаңны акәзаргы имхәакәа сызрывсуам...

Иара ус хәхәапшуазар, арт ахтысқәа реихаразак зыдхәалоу ақыртқәа рхаантәи аамтазы Аңсни аңсуааи рзын ирхәыцхьоуи имоапыргахьоу ацәгьарақәеи ртәы ахәара азә имацара илшазом, амала чышәшәырак зылшо доусы илшо ала ақәад иазнеигар усқан икалап ицегы ирацәаны ицәыртыргы.

Ара сара сыхцәажәара хәычык еицыцзаргы уаха цсыхәа амамшәа збеит, избанзар уи чыдала иахәо сара сымала сакәзам изызыкыу, сықәра зықәроу хәбицара ахцәажәара ауп иаанаго.

Зны-зынла усгы ххәалоит – ажәлар ирхарои хәа. Ара еснагь ақәшахәтра цәгыоуп. Избан? Иашоуп амилат политика хацзыркуа азәык-оыцъак роуп ахара зду, аха абарт азәык-оыцъак рымшала жәларык рықәзаара аңаоахь ишнеиуа збо ажәлар наскыаны иқәзаар ртыцахь хара хнеип хәа игәырғыацәа ианпшуа урт ишпарызхәатәу? Егьа дполитик дузаргы ажәлар рымч иаха игәгеоуп хамхәазои?

Лымкаала иаххәозар, аңсуа жәлар рымч акәзами иахьатәи хәхьцшырмагы уацхырс иаиуз? Ари зырцабыргыша ағырцштәқәа

рагъа игылоуп нанха 18, 1992 ш. Абри аены 4-мыш ахыцуан айбашыра алагара. Ускан Аңсны Аихабыра Гәдоутәка ииасхъан. Ари аены ақыртқа ҳарғагылоу ҳаерахтоу ҳа аймак гәгә аныкала ажәлар аламышхәыкә атак зыкамлеит. Ускан Владислав Арзынба «—Сыжәлар шәхатқы, сшәазцаауеит ихәләз ҳаға ҳаиғагылоу, мамзаргы ихәура ҳаштац ҳаанхару» - ҳа азцаара анрита икартаз атак карымтазтгы, ҳазхәыцпи, иахә ҳабаказаарыз, мамзаргы ҳашбаказаарыз?!

Ари зхысхәаз, - ақыртуа жәлар, еихаракгы Аңсны ихаланхоз, азәк еипш иаагыланы — ҳзабашыуа иахшыуа зустцаада, 70 шықса зчеицъыка ҳазахыоу роума! — ҳа рхазы ишыкартапоз еипш артцаа ихәхәаны рполитикца ирғагылазтгы айбашыра каларызушь? Аха мап, сара сызхаанны издыруеи, сқыртуоуп ҳа зхы згъазо — Аңснахь ргәы итоу акызатәык — уи Аңсны Қыртәыла ахсаала иазынхарц. Абри ахықкы зацәык ауп хәас ирымаз, ирымоу, рагъакагы измыртынчуа иззыгшу (уи рыла иамбароуп).

Аңстазаара уамашәкә иаушахым. Азә убыс ианахәоит: — «Уңсы ахынзатоу бгеитцыхрак умамкә цәбаала мацара уңстазаара ухоугалоаит» - ҳа икәшәиуеит.

Уи амцхә игәыразреи мамзаргы мыцхәы иңшзоу идгыли данрыхкыогы калалоит ҳара аңсуаа ҳаиңш.

Агәыразрагы имамкә, ауаарагь зааигәара икам даәазәых — «Уңсы ахынзатоу ухы-уңсы ишатаху убылдахәы-былдычуа гхзык улымхзакә, лагырзык камтәкә уаамта ухоугалааит» - ҳа икәныхәоит. Аха рәыцәгы знапы иану аамта ауп.

Ханыхәыцкәз ҳабаца ирхәалон — «Атыркә ихаан», «Аурыс ихаан» мамзаргы «Ақыртуа ихаан» ҳа. Урт аамтакә фаахәыра рымамкә ииазаахәеит, ус атоурых иазынхеит умхәозар. Аха абарт ахаамтак рааста ақыртуа ихаантәи аамта ҳагъакатәи хтоурых арәашәарафә гәгәалатәкә ашьта аннацеит. Еихаразакгы ҳажәлар ргәалашәарафә ихамштхәны ирзынхаз — 1931 шықса инаркны цәыббын 30, 1993 шықсеи рыбжьара иацанакуа аамта. Ус агәаанagara сызтаз, иаххәап «Ақыртуа ихаантәи» аамта ҳадгыл иазымааизтгы иахә х-Аңсны ишәтыкакачха Кавказ, ашьхақә ирықәчцауа икәгылазаарын!..

Сара, рапхьаза акьыпхь сазнеит 1960 ш. Ускан Ачандара алагартатә школ ағы рцауыс аус анызуаз акөын. Рапхьаза амшын апшахәахьы скылсуа саналага «Аацы», «Гәдоутә», «Ачандара», «Хыпста», «Мчышьта», «Афон ғыц» хәа избахьаз ахьызкәа еицакны ианызба гәгәала сгәы иалсит, аха лшарас исымази сгәамцра ада. Ус сгәы шпжәоз схынхәит, аха сарцәомызт, сартынчуамызт. Уи аамтаз ақыртүа иполитика иазкны ашшыпхьыз ухәеит, иуфит хәа азәгы дахазгылазомызт, иаархәны уара иухаратәны лахь уртон.

Ус уахык схәыцуа сышиаз исызбеит сгәала статиак ианцаны агазет «Ацсны кәпшь» ахь исшьтып хәа. Астатиа фны идәыкәсцәит, аха акьыпхь ианылоит хәа сыгәгы итәшәомызт, амала сгәы аласкычп хәа икәсцәит ауп. Пытрак ашьтахь испылаз цыоуки исымадырехәо, даәа цыоуки «уалгеит» рхәо иалагеит. Егы систатиа агазет ианылазаап. Сара ари ансаха шака сеигәырғаз акара «Война и мир» зыыз Лев Толстои ус дамеигәырғазар калап. Енак жәантә ицәырганы инархәы-аархәуа, сапхьо сеитәпхьо сахәапшуан.

Ари ашьтахь, есааира аамта наскыацыпхьаза хәжәлар ртагылазашьа нак-нак изеипшрахарызеишь хәа игәырәозго салагеит, аха сгәырәои сарей хәицынханы ус хңеиуан мамзар исылшагәышьози. Уи агәырәа мыждагы иацанкуаз аумачхыз.

Зегь рапхьазагы: ацсуа школкәа раркра урт рхатыпан ақыртүа школкәа раартра, тәым бызшәала (кыртбызшәала) мчыла ацара хартара, еицагылаз ацсуаа рцәицәа рцарадырра афәкәәкәара. Уи ашьтахь рцарадырра анагзара цсыхәас иаиураны иказ. Есжәашыкәса ақырткәеи ацсуааи ацсуаа х-Ацсадгьыл еимакны хәибарххаракәа, хәжәлар реизаракәеи, рыкәгыларакәеи, рыкәдаракәеи рцыхәтәа зеипшрахо, ацсшәеи ацсуааи реикәыгара, ацсуа жәләкәеи, ацсуа хьызкәеи, насгы рцсадгьыл тыпхьызкәеи рырәашьаракәеи, ақыртүа хьызкәа рыхцарей, хәуаажәлар рцаскәеи, хәызмазам рхымәапгашьакәеи реицакра ухәа шака ухәари. Арт зегьы иахьей уахей гәырәас икәцаны уаакәымтзакәа рызхәыцра шака ицәгыоузеи! Абас «ацсуа» ззырхәоз ихифы аазырпшуаз зегьы реитакракәа есааира ирыцлон. Абри аамтаз агәырәакәа рапхьа игылан хәжәлар рцсадгьыли

дарей еикэзырхараны иказ аполитика, иашала акэымкэа иркэахэны азнеира, икамыз ианымыз икоушэа аарпшра.

Абарткэа зегы хала иабон, хлымха иахауан, мыцхэы ихэаахгон, аха хамчымхара иахнажомызт. – «Шэымшэан» зхэозгы хааигэара дыкамкэа ус хааиуан. Ааи, зхатэы дгыл иакэитымкэа еснагь хыпхэазарала иуеихау уихыпшны аанхара еихау трагедияс икоузеи!!!

Аонуцкатэи аускэа рминистрра ахь саниас аракагы арткэа збо, сдыргэамцо салагеит. Картынтэ иаарышьтуаз ауаа рнапэы хакан. Дара цшэымацэаны, хара хаоны хшыказгы харантэ иааз сасцэаны ихэхэапушан. Хаи анацэалбеит, уоны уканы атэым инапэцака аказаара шака ицэгьюзеи! Ари афыза атагылазаашэа ачхара цэгьан, ицэгьазан. – «Уара шэарт Кырттэыла шэынхоит шэыбызшэа (акыртшэа) шпашэзымдыруеи» хэагы «аепныхэа» хартон.

Сара схаан 5-оык аминистрцэа рахынтэ 4-оык Картаа иаарышьтыз ракэын. Сара рапхэа саннеи цсуа министрс избаз Валери Михаил-ица Хынтэба иоуп. Уигы харак днамгакэа Шевардназе апартиахь диеигеит.

Ацсуаа мыцхэы игэамцны цэара иааизар еразнакы иаауан Картынтэ, идыршэарцгы иалагахон, аха ацсуа ус иаармарианы дуршэо дыкоума (еихаракгы ицсадгылаф дыканы). Ара иахэааихуа дара цшэымацэоушэа рхы аадырпшуан, хара усгы хларкэны акэын ишэхэхэапшуаз.

Изеицэаазарызеи, цсуаакэакгы ус иаауаз рыкэа илталаны рмыграла итысуан, аха зегь ус иаукахыз, доусы ишеилахэауаз хаанхеит иахэанзагы. Аиаша ххэозар – аиха ршны сыкэа итэстэар ашыра сычхар сылшоит убырт амцакэахэа збар ааста. Аха ишцоури «алахэа ахзеипш згэы еикэатэоу ауаа аамта иалиаауазар».

Абра МВД аусура саналага инаркны сакэыцаанза изыохэыз систатиакэа аайдкылазтгы зеиғакам шэкэык рылтыргы калон, аха уи уажэшьта иухэеит хэа, «арахэнтэара аныкала шыапхыцэынтыра згэара икэмызгы сырахэ нцэеит» - зхэаз уеипшыртэыр калоит.

Ускан акэнамгаракэа избоз, исахауаз зныз астатиакэагы мачимкэа реизгара сафын урт мазала сшэындыкэра (асеиф)

иҗатаны иҗәһны исыман, усғы сара сыда җышәала азәгы дьуауамызт. Сара җышәала аҗһара аҗра схаштырхәа сшәаны сыуан, саҗһон. Исгәалашәоит аҗар ирыхһақәоз ацәһарақәа ирызкны җтеләхәаҗшрала ҳақәгылара Аҗсны адукатцәа реиҳабы Шамба Мирон Михаил-иҗеи, Иреиҳазоу асуд аусзуә Едик Агрбеи, МВД аганаһәала сареи. Урт рәыцәагы, рдунеи рҗсаххәеит рынарцә бзиахааит

Ақыртүа аҗсуатә еибашыра алагамтаз Қартынтә қыртшәала ашәкәә аарыштыуа иалагахәан. Уи иаанагоз усғы еилкаан, ус мацара иразазтгы Аҗсны аусхәартақәа рыкны иахәабалак аусеилыргарақәа (делпроизводство) ақыртшәахә аиагара акәын.

Абас зны сызхагылаз акәша ахызала қыртшәала иәны Қырттәыла аәнуцкәтәи аусқәа рминистрра акнытә рминистр инапы ацәәны иаарыштит. Ара иахәаиз җминистр ашыауғатә кәша аиҳаб ихызала ашәкәы ҳакәша иаиуит. Ускан еиҳабыс дҗаман Андреи Михаил-иҗа Бобуа. Уи сара сыхызала инапы ақәцаны исоуртә икаитцеит. Сара сәы ианааи слахәаҗшын қыртшәала иәызшәа анызба 50-тәи ашықәсқәа аасгәалашәан хәычыкгы саргәамцит, нас ианыз еиҗаганы иансархәа саалаган җышәала изәит – «Ашәкәы иаашәыштыз иахәоз ахьсзеилымкааз азын уахь – шәа шәахь исырхынәоит» хәа ианцаны исырхынхәит. Дәәакгы. Раҗһаза амилиция ахь усура саниас, раҗһатәи азыкацара хәа 4-мыз Қарт сырштит. Қырттәылантә (ускан Аҗсынгы Қырттәыла хәа иҗһазамзи) иказ рахынтә 3-ык ҳакәын аҗсуаа иказ, егырт икан: аерманцәа, азербайҗанцәа, ауаҗсаа, агырцәа, ақыртцәа. Сара исыцыз Лакырба Анатолии, Цәеиба Костиеи ракәын, рәыцәагы рыҗстазаара иалцхәеит, рыҗсаҗа бзиахааит.

Хара афицарцәа җгәыҗ еиднакылон 35-ык. Урт рахынтә икан ақыртшәа ззымдыруаз җытәык. Анатоли ақыртшәа бзианы идыруан, аха уиггы изымдыруашәа каитцеит. Алекцияқәа ирылагеит, аха қыртшәала ирыҗһо рәаархеит. Сара ишыздыруаз зегь еилаҳқаауаз абызшәала (урысшәала) иаҗһоит хәоуп. Ас ианызба сәызцәа ирасхәеит урысшәала ирмыҗһо иалагар алекцияқәа ааныжһны аәныка сшаауа хәа. Аиаша ххәап 50-тәи ашықәсқәа рзы ҳашколқәа паркра аамта хәанта аасгәалашәан

уабы ишимбац сгәалаказаара лаҗәит, схәы-сжыы еиланаргылон мегзарыхда рыбызшәа ахьсаҗауаз. Усгыы сгәы иаанагеит – усс исымази, аусура сзалагази хәа.

Уи акәхеит, арт қыртшәала алекциякәа рыпхъара ианаҗәымтц сгәала аартны рахәара иакәскит. Ус, дааоналеит амилиция ашкол аихабы ихатыпуау аподполковник Чачанизе хәа зтаск.

Харгыы ишхәхәтаз аиңш аңсшәакәа ааибәххәан хлеибартәакәеит. Иара дзыпхъоз атема аполитика иадхәалан, дапхъаны даналга – зтаарак шәыстар калару – схәан снапы сәахеит. – Сузызыроуеит – ихәан, урысшәала сахьязтаазгыы дшаргәамцыз ихы-иҗы иаанызбаалт. – Алекция шәалгазар урысшәала ишәызхәхәару, мамзар хҗәың аҗы ақыртшәа ззымдыруа хәкоуп, ишәхәаз аинтерес зцоу ак акәымкәа иҗам, ахә лымкаала сара исзеилымкааит, схәан слатәеит. – Уара уабантәааи? – хәа дсзтааит, сыхьынтәаазгыы бзиацәкәаны иддыруан, ахә азтаара истаз ихы ихнахит. – Аңснынтә сааит – схәеит уахә акгыы ацымцакәа. – Уара Аңсны Қырттәыла ишатәу уажәыгы иузеилымкаацкәа уҗоума – ихәан хәычыкгыы дсықәцәкәар цәҗа имбошәа иәааҗаитцеит. – Аңсны зтәу хәа сара издыруа Аңсны ауп, сара сахьиз сахьаазаз қыртүа дыҗам, нас ақыртшәа злестарызи схәан, ани 6-шықәса аңсуа школкәа аркны қыртшәала атара шахдырцоз игәаламыршәакәа еиҗа инацыстахт – сахьнеиуа 4-мыз Қарт иудырцази хәа исзтаар ишқарасхәои хәагы сәаасыргәамцит. Амала хыхь ишысхәаз еиңш 6 шықәса қыртшәала атара шәцозтгыы избан ақыртшәа зузымдыруа хәа ажәа аймакра хәлагон азын иара ицәыригаанза хәа сәааныскылеит. Амала ус ицәыригазтгыы уа иаргыы саргыы хусқәа цәҗахар калон.

Абри аамтазы итәаз зегь җымткәа иахзызыроуан, иахиааиуаз дырбозшәа. Дырәегых еиҗанацыстахт – сара ақыртшәа хәа издыруа җажәак роуп. – Урт «Моди, цәди» роуп. Урт рыла 4-мыз ара стәаны атара сдоит хәа сызхәом схәахын сеитталатәеит.

Амалагы 4-мыз Қарт аанхара саназхәыцлак цәҗа сылахь еиқәнацон. Амшәтыцәҗақәа рәы сшыказ моашьо уа Қарт саннеи аламталаз ауп хабгы идунеи шипсахызгыы (27.01.71 ш.).

Аиаша шәасхәап даргыы саргыы хәинымаалакәа хәипырцыргыы цәҗа избазомызт. Иутәхым иҗы аагылара цәҗаами...

Абри ҳаицәажәара ҳаналга ашьтахь уаҳа ееик ҳзеибымхәакәа ҳаидыцит.- Уи акгы алцуам баша уара рылапш уеыцауршәит – рхәан алаф сылырхит сөызцәагы. Ари алектор иаамышьтахь иахзааиз агыруа сыеқартыстәуеит хәа қартаа рцәажәашьала ацәажәара далагеит. Далагеит аха алекция акәымкәа ххы шымәапаҳаша акәзаап дызлагаз. Ари сөызцәа исархәаз ааста саргы ақыртшәа кыжә-быжәкәак сымдыруази, алекция ахь аиасха имтәкәа сгәара сияаин – хара ара ахымәапгашьа ҳдап хәа акәзам ҳаазышьтыз хзаарышьтыз, ғыц аусура ҳазлалагаз ала иахзымдыруа хусура иадхәалоу аматәарқәа ҳдозар хәа ауп хзаарышьтыз, мамзар ахымәапгашьа хара хзаазаз иҳалараазахьеит, уи дәәазәы иҳартцартәгы ҳакоуп – схәан сгәы ишалсыз ирдырны слатәеит. Аригы уаанзатәи алектор Чачанизе иасхәаз иасхәеит – қыртшәала узыпхьараны икоу аурысшәахь аиҥагара калозар иахзеиҥага, мамзар ақыртшәа ззеилымкаауа храцәаәуп хәа наиахәаны. Ари аоыза ажәәкәа захаз ишырхәо еипш – ддағхейт, дматхейт – шәарт Қырттәыла шөыкоуп ақыртуа милиция ашкол ағы шәааит, арахь урысшәала шөрыпхьа алекциякәа хәа игәағыны ишпоухәоз хәа даараза игәы иәаиргеит, аха уаәцас тәкк изыкамцәкәа ддәылцны дцеит. Арт дарей сарей ҳаимақ ашкол аиҳабы иархәазаарын, аха макьана уигы дысмыпхьацкәа ус сааиуан. Ускан абри азы мацара ашкол стырцаргы калон, аха усцәкьа рзыкамцеит, ацсуаа ҳахпшагы иацәымшәози, ускан Асовет мчгы ыкамзи, абызшәа ззымдыруа мчыла иудырцалар ауамызт.

Ус енақ аудиторияғы ҳаштәаз алектор дааин аңсшәәкәа еибыхәаны ҳлатәәкәеит. Уи дзербаңьанын, аха қыртшәамзар урысшәала ажәәк иғытшәауамызт. Усоума, зны ичкәын урысшәала дахьцәажәаз азын диңкахьазаарын, уи ашьтахь иҳаҳаит.

Алекция дналагоны ашә аартны дааәнашылт аиҳабы иҳаҥыуаә. Уи Бумбумризе ижәлан (Бумбуридизар каларын аамтала).

– Қъаад бғыцк сышәтәнда иҳәан аишәа длахатәан иаацәыригеит аәнуцкәтәи аусқәа рминистрра аҥны дшыҥаз зғы дыҥазгы аминистр иҳаҥыуаә Ковальчук иғы шакәыз. – Аоыза

аминистр ихатыңуаф – иарбан бызшөу афицарцәа ргөың алекциякәа ҳазларыңхара, урысшәала акәу қыртшәала акәу ҳәа саниазцаа – ақыртшәа ззымдыруа ыказар урысшәала шәаңхәа, насғы аурысшәа ззымдыруа рылазар урт рсиа сзаага, амилиция далхцоит ихәан адца ситеит,, уажәы аурысшәа ззымдыруа хыызхәала шәсиа ганы истароуп – аурысшәа ззымдыруа шәнапы шәаха – ихәан даахалаңшит. Азәгы ишьтихуа дыкахызма, еикәшьшы итәан зегы. Сара амыргәырға схы италан сынрылаңш-аарылаңшуа стәан. Азәык-ыңыак иртахы-ирцәымг аурысшәа аадыруеит ишпаҳзымдыруа – рхәан рхы аацәырыгеит.

Ус анакәха зегы аурысшәа жәдыруазар, алектор Гасанов иахы ихы наирхан, – уажәы нахыс ари агәың ағы алекциякәа урысшәала ирыңхалатәуп – ихәан доагыланы дцеит. Абри амш инаркны 4-мыз алекциякәа зегы урысшәала ирыңхон, амала сара «Иакәың иеыңра» аиңш зегы слаңшықәцаны исыхәаңшуан. Ус шака хтыс сырхаанузи, аха аиҥахәара цәгыоуп.

Асовет Еидгыла анеилаха инаркны Қартаа ргөы иҥаркхәан еибашьрала Аңсны зынза рнап ағы иааргарц.

Изларгараны иҥаз аибашьра аламталаз изғыңыргалакгы Аңсны абҥар алхра иакәыркит. Ус ргөы иаанагон бҥарлеи ҥапҥханылеи ҳаикәных ҳакоуп ҳәа. Ускан шәарыцага бҥарымзар ихамази, аға дҳамазам ҳәа хҥы рҥынҥны ҳаҥамзи, иабаадыруаз 70 шықәса ҳадгыл иаааз ихаҥацәоуп ҳәа.

Сара Гәдоуҥа араион сызладыз ала исыдырцеит уахы ацара, аха сымала сыгәра рҥахозма, ыңыа-хык агырқәа сыңцаны сыршьтит. Урт усгы аңсшәа рыздырзомызт, ҳахынеилак мазала ирасхәон – ихысуа шәымазар ицәыржәымган, ус ҥара ицәыҥажыу кыр шәымазар убырт цәыржәга – ҳәа. Иаххәа иааза, еҥаҥарцаргы, еҥа рхәаргы ҳажәлар рхәхы ирзаагомызт хчығ иаааз шәақ мцала ихажәлоит ҳәа, аха ирымхәои – «агышәыг иахыгалак игышәыгуп еҥа «краҥоуцаргы абнахы имҥшыр аузом» ҳәа?

Хыхы ишысхәаз еиңш аонудкатәи аусқәа рминистрра аппарат аҥны инеиңынкыланы 23 шықәса аус зуит аибашьра калаанза. Ицегы изуратәы сыҥан, аха акадр азцаарақәа Қартаа ишырызбуаз санахәаңш исылымшеит уаха аагылара. Сара сеиңш зыехәара ааианза ицаз рацәаоуп.

Оажэак еикэкны ахэашыа иакэымшэоз гыртэылантэи
Қырттэылантэи иааргон, атып хараққа ыртон, ачын дуқаағы
ыртон. Хара хтэқа аган иавахон. Сара схаан ачын хараққа –
аполковникцэеи, аподполковникцэеи унацэқа рыла иупхэзон,
арахь урыхэаңшыр рцараағы ыкан, рдырраағы ыкан, аха
иаңсыуаами... Хыхь исхэаз ақшахатра азызуша хтыск (эпизодк)
шэасхэоит.

Цандрыңшы инхоз ерманык ашшыңхыыз оны Москвака
иштызаарын ирхынхэны Қартынтэ Аңсныка иаарышьтит
шэахэаңшы атып икэшэца хэа. Уи ианыз – аирманы дахынхоз
иахылаңшуаз (участковый) амилиционер дизашшуан.
Дыззашшуаз дқыртуан.

Ажэакала абри ашшыңхыыз аилыргара сара исыдцаны
командировка хэа сыршьтит. Ускан аехэара иуртаз хмырқакэа
иноугзар акэын, еихараағы аминистр ианудитца. Аха арака
исхэарц истаху ишыназыгзаз акэым, избаз ауп ишэасхэарц истаху,
шэызхараағы шэыччап.

Цандрыңшы сахълеиз раңхыа дызбеит уа аус зуаз Заур
Багәтелиа. Аначальник дызбар стахуп анысхэа – уаала итыңае
дыкоуп, амала сухэоит ханнеи нахыс уоғамңшын, насгы иара
отэык идцаны цқа уихэаңшла ихэан хайцны Цандрыңшътэи
амилиция акэша (отделение) аначальник икабинет хнионалт. –
Ари Акэа МВД акнытэ дааит – ихэан сыжэлеи, сыхъзи счыни
неиццаны ианиеихэа – ашырхэа доагыланы икэардэ доахыңны
дыкэматырны аңсшэа картэаны исеихэан хлеибартэакэеит. Нас
иаацэырзган иказ шыказ, сыззааз еилырганы инаиахэаны, насгы
аминистр ихызала ари ашшыңхыыз зхакалаз, мзызыс иамоу хэа
ашэкэы (объяснение) уоыроуп хэаағы наидысэеит. Уаанза избон
иварағы игылаз асеиф ахы икэгылаз атэца аханы абинт ыкэццаны
аха иабаздыруаз ари зызкыз. Абыргы аасхэеит, ахэаха сымтакэа
доагыланы абинт аакэихын иарға напы ағахэара дналагеит.
Заургы ашырхэа доагыланы ддэылтцны дцеит, аччара
анизымычха. Уажэшьта ак шыкалаз аузымдырхуаз, - унапы
ухуазар акэап – схэан сыниазцааит. Абри аамтаз урысшэак хэа
аацэыригеит. – «Знаете меня рука балит, очень балит, писать не
возможно» - ихэан еилакэакэаны адырра ситеит иаргыанапы

«шимыхэоз». Уаха иумыхэааит схаан, адца иустаз наугзароуп хэа адца итаны сара сус ахь сцеит. Дызустадаз абри? Ааигэа Қартынтэ дааргеит Пицундака дыргылаоуп хэа. Абра дшыкахыз (уа аус бзианы иузар акөхап) иитахыз азэы Қарт МВД ағы дтөзар акөхарын, диаргеит Цандрыцшътэи амилицияхь начальникс. Еразнакы амаиоррагы итаны, арахь иртаз ачын ахьызцөкьа еилырганы изыдрзомызт. Ускан ара аус зуаз, ашьауғатө пшаара акөша еихабыз, атцарагы ағышөагы иманы Заур Багағелиа иара абри қартәа рмарцеи инапағы дыкан. Абартқәа збо саналага ауп сусурагы зынсыжьыз.

Ишышөтаху шөазхөыц, аха абарт амрагыларахьтэи хгөылацөа иаххаргахьаз зегь аайдкыланы тынч стөаны санрызхөыцпак – аиаша шөасхөап, адгьыл иқөу: иңсаатөума, иңстөума, ициааума зегь бзиа избоит, еснагь срыхөаңшуазаргы сыгө рыхшөазом абант ахөаза мыждақәа рыда, аха дара убыртгы бзиа ибаны сыкөа итасцар сылшар қалап, урт хгөылацөа рааста. Нас ишқа, дара рнапағы иркыз ажөашықөсақәа рхы иархөаны уахгы-өынгы төамөахөк қамцазо аамта-аамтала хажөлар иреиғкөаз рцеицөа нырцөо, зда қамам, қадагы еиқөашьа змам х-Аңсадгьыл мчыла хьа қатөаны ихамырхырц иашьтоу ауаа бзиа излоубари. Иаххөап урт гөыбған рымтакөа иркөымшөышөны ирыхцөажөо қсуа дықазар игөы иалимырсааит, аха уи ижөлар рзы игөы былуеит хөа сызшөахөом. Уи ус баша «аңсуа» хөа ақәад дануп, мамзар ашьа илоу қсуа шьазам, уи ишьа хөашьуп.

Иқалалоит аамтақөак – аймак ашьтахь аинышөарагы анацу, аха ахара зду ихы изымдырыр ишңеизутөу. Арт ауаа иахьа урнаалт хөа адырөаөныцөкьа уаанзатэи рыгөтакы еитаналагахоит, еихагы еицөаны. Абри қара хазөыкны иаххамштүазароуп. Еитасхөахоит – сара усатцааозар арт ауаа (зтызшөа қамөу егрынырцөаа) егьа ишьамхышгыланы ққалт иагөзыргы рыгөра сызгом. Урт рыкнытө, ауаөы дызлымгаша ачымазара бааңс зыхьыз сиеиңшөит, агөахшөара исыртаз салыргашьа амазам.

Иқалап амцхө сағьцөазаргы, аха хажөлар аайдкыланы рыдгьыл азын ирыцашьыцны цөымғас ишьтызхыз рзын иумхөара икоузеи...

Аибашыра еилгеит цөйббра 30, 1993 ш. Шықасыки ҫымзи қатө-
ҳамаа ныжыны ихцөаны иказ ҳхынҳөит ҳаоныкақөа рахь – Акөака.

Ара ҳахьяаиз ихакөшөиша дызлаңшышаз ҳалаңшит, аха
ишқоури, аибашыра еибашыроуп, ачҳара қатцаны агөамцра
аануқылароуп.

Ус қсымшытыгақөак қшаауа ҳхы ҳахөо ҳөаахөит. Уи аамтазы
сыхғы сыгөғы иртамызт 23 шықөса аус ахызухьаз аонцкатөи
аусқөа рминистррахь ғыц ахынҳөра, избанзар, икалап макьана
қартаа рцөа ахызбаауазтғы, аха ус өгьа иказарғы алеи-алеи
еибарқашьөит, усқан министрс иказ Гиви Агрбеи уи ихатыңуаө
Витали Смыри аҳөара исыртөз сақөшақатхан аминистрра иатөу
Арсепублика Аңсны адрестө биуро (акөша) аихабыс сыршьтит.

Абри акөша еихабыс 11 шықөса аус зуит гөык ала. Уаанза аус
зуаз имшөакөа иқхамшыакөа иаанханы иказ агырқөа
адрөаөныцөкьа иқөцаны рхатыңан аңсуа тыңқацөа аазгеит, уи
азын аминистрра анапхгарагы сңырхагамхазөит,
иыцымхраазар.

Икалап МВД аихабыра ус исыдымгылазтғы сусура
аансыжыыргы қалон. Хыхь ишысқөахьөу еиңш МВД ахь усура
сиасаанзеи, нас ҳаибашыра ашьтахьтөи сусурагы аламцакөа,
акы-өба ҳөа 23 шықөса (1969-1992) МВД ахыбра ацака ахцатөи
аихагылаөы иахьагы уа икоу ашауғатө қшаара акөшаөы (иахьа
аусбарта), сааңсара ахөшьарақөа рытан. Урт арбоуп сңьабаа зну
ашөкөы (трудоваы книга).

Начало работы, 1969, 25/XII

Уход в отставку 1992 г. 06/06

Поощрения и награждения. Приказы:№№

1973-22-11 деньгами 30 руб. 160 22-11.73

1974-17.06 благодарность 459 17-06-74

1976-06.02 благодарность 15 06-02-76

1980-10.15 благодарность 218 15-10-80

1980-10-03 медаль за безупр. службу III степени 480 03-10-80

1981-09-30 деньгами 70 руб. 200 30-03-81

1982-12-27 денгами 80 руб. 268 27-12-82

1983-11-05 денгами 100 руб. 222 05-11-83

1986-04-24 деньгами 50 руб. 236 24-04-86

1986-09-12 деньгами в раз.месяч. оклада 190 12-09-86
1986-10-08 медаль за безупр.службу II степ.
368 08-10-86
1987-04-08 почетная грамота 11 08-04-87
1987-11-06 Ветеран труда 213 06-11-87
1988-11-06 благодарность 114 06-11-88
1990-10-30 медаль за безупреч.службу I степени
260 30-11-90
1992-06-06 деньгами 500 руб. 60 06-06-92

Арт ацшыарақеи ахешыарақеи ақхаа изидызгалаз исхәарц
истахыз ахәынтқарра аматц азурағы сыхгы смырпхашьейт,
сызтахызгы сызбахә ишакөым ирахартә схы аасмырпшит. Аха
ари акөым исхәарц истаху, аусура усуроуп, уи ахәынтқарра иаусуп.
Уи ала мацара ада уаха ужәлар рәапхә акы уацсамкәа уаныкала
уи рыцхароуп. Аус усуп, аамтала ауп ишыкоу нас инужьейт, уи
ала мацара ужәлар ркынза анеира цәгьахойт.

Сара, ақыта салиаит, иара саазейт. Саазейт цсуацас, иароуп
ацсуара рапхәаза агьама сзыркыз, афой хаа сзырхаз, цсуацасгы
ахымғаагашьа сылазаазаз. Ақыта ааныжыны ақалақ ахь
санаауазгы сацсуара уа иныжыны смаазейт, уи иахьагы уацәгы,
сыцсы ахьынзатоугы иарей сарей неидшәарак хамамкәа хайцуп,
пату еикәцаны хайцныкәейт, хайбамбаргы хайбачхауа хаказам.

Х-Ацсуара убас икоуп, аныкәгара цәгьоуп, аха знык
уәанрааланы, амцхәкәа налкәшәаны инапхьакуа иара ахата
иалнаххьоу амға уананыла – иаргы урцшзоит ухаґагы
уагьарцшзоит., уагьаазоит. Абри хгәыгырта – хәхшара ирдырузар
шака сеилахуазей, шака сазхьааузи! Шака истахузи!

СҚӨЫПШРА

Саргы ақөыпшцә зегь реипш сласын, аңара, аңра, аҳемарра бзиа избон. «Ахөычы даныхөычу дласызароуп, мамзар «хөыч пып ду бзиа дҕалазом» - рхөо саҳахьан. Исгәалашөоит ххөычра аамтә хөычдас иаххәхгәртө еипш анарха абаҕаз. Ускан, хәехаршөаланы хәхөмаруан мамзар еснагь хәилахан, еснагь аамтә хәзхазомызт. Ускантөи хусқәа: харахә, хашәахә, ацәағәара, арашәара, амыждараз ихәланагалаз аҕатын, зда хмәтөамыз хәңкөрей, акөты, акөчышь зхәаз еипш шаҕа еикөпхьазари. Иахьа саназхөыцпак ус хңьабаңафаны хәазара хәпсәҕазаарафөи иаҳа алцшәақәа хнаҕазшәа збо салагеит. Мамзар ақынцыц аазара – уи ацла аҕака ашьашөыр иҗиааз аҗиаа деипшхоит.

Ус акө, егьыс акө ақыҕа аамтә иалсхыз аңсуа нхаю инхашьа аума, иуаңра аума, схы өыпныхәак асҕартө сыҕам хәа сгөи иаанагоит. Иарбақәан урт акөаматцамақәа: ацәағәара, ажөлақьашьа, арашәашьа, ашөыр аиҕахашьа, ауардын ацәқәа раҕахәашьа, урт рныкәцашьа, ацәоан әөқьашьа, арсшьа, абыца ахәцашьа, аңхө рхышьа, анымөа аөахәашьа, аңхәақәа аикөҗцашьа, аҕархышьа акапица аикөҗцашьа. Урт рыдагьы – пату ақөҗаны аөыжөшьа, аныхәәа акышьа, аныхәәақәа ралкаашьа, урт ишрыхөтоу рызнеишьа, рхәашьа, еиөкааны акрыфашьа, асас пату икөҗцашьа, цсуатцас ацәажәашьа, ашәахәашьа, акөашашьа, цсуатцас аеилахәашьа, цсуатцас аөыкөтөашьа. (13 шықәса ансхьцоз аөыю сақөтөахьан, уи Ғырпшьаа иртөын. Өыла аөны хәрак амардуангьы схалахьан).

Ааи, абартқәа зегьы цсуароуп, аазагоуп, уаңроуп, насгьы – ипсҕазаароуп!

Абра иацысҕарц истаху – арт хыхь еикөыспхьазаз ахәцамусқәа раамышьҕахьгьы хан лызәҕәра иабзоураны (ускан хәхәшьа дхөычын) ихәмцар амуит аңхөысмусхөгьы. Иаххәап: ажөхьашьа, ахыртөи рцөышьа, ашөыхышьа, уи аилаҕашьа, акөты аиөыхышьа, ачаңашьа, абыста ушьа ухәа имаҗымкөа.

Абартқәа зегьы уанрызхөыцпак аонпхөысра иаҳа иңьабаауп ахәца иусқәа рааста, аха урт зегьы ара иузарбом. Аңхөыс лңьабаа шөкөыкгьы ианзалом...

Псуацас аазарафы хара аишьцәа хәхшарагы хадмыр-пхашьартә икоуп. Уи иахьа сара сгәы канатоит, епныхәак азәы ихаитартә икамлеит. Урт реихарак ақалақықәа Ткәарчали Акәеи, иит, иаазеит, аха дара хәхшарагы, хмотацәагы аччахәа псышәала ицәажәоит. Ацкыс еихау икоузеи! Зыбызшәала ицәажәаз, еихаракгы аңсуаа, иакәым ахь амәахытра даңнаркәкәауеит. Изеицәаазарызеи, иахьа сызлаңшои, сара саазашьеи анеидыскылалак дара кыр рыбжьахоит. Аха ус хәлалап, шалап хәа хгәы ртынчны тәашьа хәмазам. Аазара дузза шыакас иацагылоу хцас бзиахәкәа змырзша амәақәа пшааны имәақәахцалароуп, мамзар уаха псыхәак хәманы хәказам. Уажә аңхьа х-Аңсуара шыкацәкьаз ихазмырхынхәыргы хәашь-тымцзакәа иара хашьтазароуп, хәңхьака милатк ахәсабала «Аңсуаа» хәа хәиқәхар хтахызар. Иашоуп – «жындыр»цас акык-обак алазаргы хәмч зкыәмхо акгы ыкам, итахны хашьталар. Иныкәзгахьаз хәңсуара амахәтақәа иреиуп: хатца ицоз атыпхацәа ахатцаөызара рзура, атацацәа рыцныкәара, аөызцәа гәакьацәа ацәгәеи абзиеи рғы арғажәәара рзура, ацәгәа зыбжьалаз реинраалара аәалархәра, аус арманшәалара. Раңхьа сышқәыңшыз ысыдыргәлеит ачара хпың амәаңгара, нас ачара дуқәагы рымәаңгара.

Уаанза аишәачара амәаңгара цак дук аманы сахәаңшуамызт, скәыңшымызи рацәак сашьклапушамызт, аха схаҭа санадхала хәтыр ақәстартә избеит, избанзар амәаңгара удызгалаз уи дуқәгәыңны ичеиңыкеи исасцәеи пату рықәцаны «псуацас» иныкәугап хәоуп угәра ганы изудигалаз. Хара аңсуаа хәтыр ду хзәкәын асас имәаңгара, иахзәкәуп иахьагы.

Ацәгәеи абзиеи рышыхәа еивцоуп рхәоит, ацәгәарағгы аңсы ихцәажәара, уи ирееира, дзылңсааз арыцхара изықәшәаз рыцәәшара ухәа уакагы псуак иахәсабала ысылшоз ала схы самейгзеит.

Хәңсуарафы убыс икан – зышьтахька хьзырхәага дызмамкәа иңсуаз – ииазаауаз деинырхон. Уи иаанагоз ахәса-аңьабацәа «аоу» рхәон. Ахацәа ракәзар «Азар» рхәон, «атарчеи мәаңыргон аәказацәа. Артқәа захауаз избоз мыцхәы ргәарпшаауан, рхы-ргәы далырхуан. Абас адунеи зңсахыз дымәаңыргон.

Хқытағы Арчелиа Хыцарат хэа дыкан, айбашыра ду далахэын, даныхынхэы иоуз ихэрақэа харак днармышытит ицстазаара далырхит. Ицс иахылтыз хэа ишытахька цэоаншыап дизнымхеит. Абри ицсхэы аныруаз скэыпшын, аха ибзианы исгэалашэоит, атарчеи моапыргеит, азар рхэеит. Абра атахмадацэа исыдыртан азар ахы цэырзымгар амуит. Мап скит, аха ускан хайхабацэа иудырцаз наумгзар «Уаазам» хэа иухэапшуан. Ускан уаб дарпхашьон, уашьцэа айхабацэа арпхашьон. Ус икан ускан, иахыепш акымкэа.

Абартқэа сзырхэаз – цсуак икаимцацыз кастцеит хэа ауакэху, аха сапсуоуп хэа ужэлар урылагылар утахызар ацсуара зда имагэам амахэтақэа уаргы умахэтакны урылагылазароуп. Гэыбган сывамзааит, аха иахыа айшэачара иахатэоу арпыс акэо хэа иаацэырганы ацсуа ашэак ззымхэо, икэпрааны цсуатцас цсуа тыпхак дзымыркэашаз – уи иарпысреи иацсуареи дараза иарыбжоит. Абас ачарақэарэ акэын – «Хай анацалбеит дабатэи рпыс ссиру, – дзыжэладашь» – хэагы иазцаауан, атыпха лакэзаргы иара убас. Зыжэлар рашэакэеи рыкэашарақэеи ззымдыруа – уи дрыцхауп хэа сахэапшуеит.

Санкэыпшыз инаркны ажэытэ ацсуаа рыкэашарақэеи рашэакэеи бзиа избон, сырзааигэан, срызэлымхан, хар амамкэагы инасыгзон. Иара уажэгы фырцанкэак исдырхэаргы калоит.

Хэоны ныхэак анхамаз таацэала ашэа еицаххэон, айшыцэа хэхэшьа дхаваргыланы хайцыкэашон.

Ақыртэа школқэа аныкэзаа шыкэсык ала ашколтэ хор еиэахкааит, исыманы Гэдоутэ ицоз айцлабрақэа рахь изгахьан. Акэа артэаратэ царайурта сантазгы еиэыскааит 35-оык атара еицызцоз хкурс акны ашэахэареи акэашареи.

Лабжыарак ахасабала хэар шэахь схы нарханы ишэасхэоит: уааи унеи сархэартэ саныэеидас инаркны хэаигэа инхоз хгэылацэа хатахмадацэа реицэажэара хшыэзышьтрала сырзызрыюуан. Ирхэоз кэышран, аазаган. Урт атэца шытыхны аныхэаэа анырхэоз – макэана иакэымцындэз ухэартэ ахшыэцак атаны ирхэон, ражэа еиэкаан, иразан, цсуажэа цкэала иоычан. Изеицэаазарызеи урт ирхэоз рапсшэа ацсышэан, хабдуцэа

ирбызшөан, ҳадгьыл иабызшөан. Еиҳаракгьы ирыдызбалаз – еизызыроуан. Ицөажөо иажөа далгаанза иңырхагамхакөа изызыроуан. Икалап азө ңыара ажөак бжөеигалар иҗахызар – «Уажөа хыла иңыскааит» ҳөа атамзаара шыҗаңаны иҳөон – «Шаҗа иңшзоузи!» Уи адагьы ирыдызбалаз – егьа рҳөаргьы, арыжөтө амңхө ажөра реаңөыхарартөуан, амала арыжөтө дара рзын ачеиңыка аңхьа идыргьлон. Уаха сасык дааины арыжөтө имамзар даара хьымзгьны иахөаңшуан, избанзар арыжөтө намысын, еибардырган, иуарҳаган, иөызарҳаган. – «Аишөачараө ауп ауаөы дахьудыруа» - рҳөон. Уи саргьы сақөшаҳаҗуп., избанзар, азө убыс дыкоуп – ижөаанза уаөңас дышуаңөажөо ианижөлак иубаз иакөзамкөа дықша-ҳөшаны дааумпыңахоит.

Аиаша шөасҳөап сара иахьа хьмоаңгашьа бзиак сааигөара иҗазар изыбзоуроу абарт ҳаҗаҳмадаңөа роуп. Урт, иахьа ишыҗамгьы сырзыразуп, рыңсаҗа бзиахааит. Абартқөа шөара ҳөаргьы шөхы иашөырҳөар сҗахуп. Иңсыз ңсит, аха роызңөа иаанхазгьы маңзам, издырңазгьы ыкоуп маңьана.

Җанхамөа ажөйтөи аөатөи

Ажөйтөан амал имоуп дбеианы дынхоит ззырҳөоз аңсуа нхаөы, уи малс имаз еиҳарак араҳөи, адгьыли, абаҳңеи ракөын, мамзар уажөеиңш ахаҳөтө өнеихагылақөа ргыланы шыапыргьларҗа амамкөа аөнымаҗөа өнажьны иҗамызт. Ускан ақөаңөқөа ирыөнан рҳөеит, аха уи азын рашҗақөа хшарала иҗырҗөаан, шамахамзар асаби ишыҗыбжь зқөымыөуаз агөараҗақөа маңын.

Сара схөыңра ахаангьы уиаҗара ашөңатөы уажөеиңш иачычамызт, ирнаалашаз ашөңеи, ашыаңеи рыман. Сахаануп аҳөса ңсрак бзарак ҳөа ианңоз иахьнеиша инеиаанза изланыкөоз хазын, уа ианнеилак урт ңыара инаңөахны аөыңқөа рышыаңаны инеиуан.

Җабдуңөа ақөаңөқөа ракөын хьбрақөас ирымаз рҳөоит, аха урт ҳара аөар ҳархаанымхеит. Җара иаҳбаз ахьатө көасқьа аҗаур ақөңаны, аңьтө шыаҗақөа ирықөгылан. Урт ашыаҗақөагьы ахаҳөөсақөа ирықөгылан, ирласны имбаарңаз акөхап. Иара убас

каурла ихыбыз амацурта дуггы. Уи амацурта агетаны еикэын аңсуа мца. Уи иахакнахан ажэйтэ хнышыр. Уи ахнышыр иавакнахан акэац рңшшага амахэта рацеа змаз алцла акэце, аше рңшшагагы хазы. Урт рыварафы ирывагнахан ашекеа зтартоз ахэирты. Хашта аганшеа игылан хэажэбыцала ишшыз аца. Хаон ашьтахька игылан хацьмабоуракеа фба, хшьамака ртактырта аказарма, акэтыршэракеа, уртгы фба (акэйткэеи ашеишеикэеи рзы хаз-хазы). Схаан исымбеит фба-хца феы хгэара итамкеа. Ихаман, иахьагы икоуп шэырхкыла еибытоу абахча ду. Ускантэи атэатэи иахеа иацаххоз афы ансгэалашэалак иахьа иаажэо афы пхызушэоуп сшахэапшуа. Ускантэи афы ахьыз иапсан, аж акэын излыцуаз. Иахьазыхэан инхаз ахьыззатэык ауп уаха акгы.

Хара аишыцеа ханыфеицагыла хаб инхамфа ихалшоз ала иацахцеит. Ихаңсахит хыхьатэ кеаскьа (уи ыказар еигьзар каларын) ихаргылеит ахахэтэ фнеихагыла. Уи иакэуп ацинк хьб, ифеуп 40 метра икоу аихатэи мардуан. феыц ихаргылеит ашифер хьб зкеу аказарма ду, аца феыц, акэтыршэра феыц. Хашта еиужь узлатало амэтэи гешэ аихатэ ала ихаңсахит, иаакэыршаны аихатэ телла ифоу аанда куп.

Фыц ихаргылаз хаоны ионахцеит ифецу аоныматэа.

Абри сызхцеажэо аамтакеа рзы лассы-лассы иахтаауан асасцеа бзиакеа хауацеа. Фатэыла жетэыла акы хазрыцхазамызт, амала зны-зынла асасцеа рхыпхьазара анырацеахалак аиара анхзымхоз калалон.

Урт асасцеа ашьтэа рзахшыр акэын, иреигьу аиарта иагэылаиазар акэын. Ашьыжь иангылалак рыматэа рыцкьаны, иуантэны, реимаакэа рыцкьаны имазеины игылазар акэын.

Ускан алашара ааианза ауанта зладыршуаз ацеьтэ ма амжэатэ кеицкеа рыла акэын.

Скэыпшра ахаан асас дара пату икэын. «Асас быжь разкык иманы дааиуеит, данцо фба ааныжьны дцоиТ» рхэоит. «Асас дымшуп» хэагы рхэон. Уртгы зегь ауеипшхыз, арбагьк иалазозгы ыкан, ашьтэа ззумшыр камлозгы ыкан.

Анхамфа иацанакуа рацеоуп. Ицеума, ицемафэоума, иуардынума, иеума, икеадырума зхэаз еипш нхафык ихы зланыкеигашаз зегь ракака хаман. Сара схаан млаки хьтаки

ҳадымрkit ҳзаазаз ҳани ҳаби. Аибашъра ду анцозгъы ахшхыртъо
ҳаман, араҳә ахыыкоу амлакра калазом.

Ус агәаанагара камлааит исхәо ехәароуп хәа. Крызлаз зегъ ус
акәын ишынхоз. Аха лымкаала сызхцәажәо ҳтаацәара ахьакәу
азын сахцәажәоит ҳанхамәа.

Ақсҗазаара аамтәкәа еҳа-еҳа инаскъацыпхъаза рхы-рфы
шырпсаҳуа аипш анхашәа-чашәагъы аеапсахоит. Ҳаб ипсымтәз
убыс ҳаиҳәахъан: – «Дад ишыжәбо еипш хыбрала псуак ҳеилаҳауа
ҳакам, амала сара сханн исыргылаз ахыбракәа сара саамтә
иашәашәалан, ианаалон. Уажәшьта дәәа аамтәхеит. Убри аҗнытә
истахуп шәара шәаамтә җыц иакәнагахаша иҗыцу хыбрала
ишәпсахыртә» хәа.

Ҳәара атахума, ҳаб иҳаитәз аҳәара ицкәынцәа инаҳагзартә
еипш агъғар ҳзынижъхъан, егъхалҳаршеит харак инамгакәа,
иаргъы ипсымтәз ила иабейт аҗын җыц аҗацхыр шышьтаҳдәз.
Данпсы дҳарееит иара иргылахъаз ахьатә кәасқъа аҗны. Амала
иҳалшаз – игәы ртынчны инарцәмәа дыкәлеит. Ҳан дапсуаз
дахаанны илбейт аҗыц оны, иара аҗны ауп дахъҳарееизгъы. Абас
ауп, аб игъғар аҗа иазирҳауазар ами, мамзар илиазаа ицоит.
Амала аиаша хҳәап амәтәы онқәа ҳанрыоназ еиғъзар каларын.
Сара Кәрыжәаа срыкәлам, аха сахаануп, усқан аҗаа интерес
ирымаз хшарала аизҳара акәын, аҗаа рацәан. Ақытәкәа,
аҳаблақәа, аштәкәа аҗыцәхәа уаапсырала итыртәан. Иахьатәи
хтагылазаашәа еипшымызт. Иахъа икоуп итацәыз аҳаблақәа,
аиазаара аҗао икәгылоу ажәлақәа, икоуп зынза ииазаахьоугъы.
Ажәакала уажәы-уашьтан хәа абгара ду аҗао икәгылоу ҳеипшны
ҳааиуейт, еицәаҳамзап...

Гәык ала иахҳәозар абри апроцесс иахъа аанкылашьақ атамзар
уацәы ашәартә гәгәа хтанаргылоит, ҳнавс-аавсуа акәымкәа ус
иубаратәы икоуп. Усоуп ишаҳнарбо иахьатәи ҳаамтагъы. Нас абри
аҗыза ашәартә итагылоу ажәлар хыкәкыс ирымоу аҳәынтқарра
аргыларә рзымариахару? Изеицәаазарызеи «здац-пашә
уашәшәырхаз ашәыр тла ашәыр ағалара хьысҳауа иалагоит,
усқан аҗшәма даалаганы амахә хцәаны җыц еихеимҳар ус
ильцәаа ицагәышьоит». (Уи Анцәа ҳааигәара иааимгааит). Уиала
ажәлагъы ииазаауейт.

Ауауы икәра ишахәо дхәыцуазар бзиоуп. Ицеггы санқәыпшыз схәыцшьей иахьатәи аамта сазхәыцшьей ирыбжьазоузеи. Иахьа схы лкыдкьаны сахыз, ацәажәашьа ахьыстаз, азәы хәа ауаа рәы снейуа сказтаз ххабла «Бандха» саназхәыцлак аиаша шәасхәап сгәалаказаара аеицтанакуеит. Иабакоу ааигәаза ацыцяхәа иаахакәыршаны ихавагга хәаигәа-сигәа еиланхоз хгәылацәа бзиақәа. Аиаша схәап Анцәа ду дылбааны исеихәаргы исызхатозма хыпхьазарала ас иаалыркьаны иғархоит хәа! Ацсуаа рхәашьала – «ацсра сақәгәыгуан», мамзар.

Лымкаала сара схатәы схәозар – цсуа җнатәк ахасаб ала атоурых змоу абри хабшьтра рапхьаза акәны хабдуцәа амца жәла рапхьа ахы ахеиғаркыз иахьатәи атагылазаашьа иаанарпшуа ахағы санахәапшуа мыцхәы саргәамцуеит.

Хәаратахума, цыхьей иахьей анеиғхарпшлак хыпхьазарала ххы кәнахшьацәкьо хакам, Анцәа ду имчала, аха. Аха гәынамзарами, изхысхәауа сыгә иалоу: хәцәгәа хабзиа ахьхәрееиуаз, хан лассы хакамкәа ханааилак лнапкәа ыргъежьюа дахьахпылалоз, хасасцәа рөышьтақәа зныпккала иахьанзаггы изынхалаз, «Бзиала шәаабейт» – хәа хәуа-хтынха хәхьырпылоз, цсуатас хәикәазаазаз, хәцсуара рапхьаза хқыркы ахьарпсахәаз, анамыси ачеицыйкеи згымыз хашта тбааи хәхәштәареи иахьа рхала ртыцағы изатәны иаанханы икоуп.

Изыхкьазггы еицаадыруа хтыс баацсуп, – уи 1992-1993 шықәсқәа рзы иаххаагаз аибашьра акәхеит. Изеицәаазарызеи, ирацәоуп иахьа ари аҗыза атагылазаашьа зауз ахәштәарақәа, агәаратақәа, ахаблақәа, ақытақәа.

Иахьа цыхьақәа реицш ахыхәара анарха ыкам. Анхаҗы дынхаҗыми, дынхарами, ахшара иаазарами, азеицш цстазаара далахәны ижәлар дрылагыланы пхька дцалар итахыми. Уи азын имазароуп аманшәалара, аха уи аманшәалара иахьа ихьысханы иаанханы икоуп макьаназын.

Хәи шьыри, абарт зегь шәеицш ишцастаху хабду Лаз ихәштәара дырҗаггых иаахәны ашьта ихылар! Усггы схәеит, аха аамтала ари ахәштәара ғымцәартә алахьынца бзиа атәазшьаз издыруада хәпхьака ғыц ихитцарггы! Агәыгра сымоуп, аҗыстаа дапырхагамхааит. Хәаратахума, гәыгра змамкәа ари Адгьыл ду

ақәпшыларә зәсаххәда. Агәыгреи аңсәзаареи анасың
рыгәтылакны еснагь еицуп, урт ныйәибагоит, еицхыраауеит,
еибәхьчоит, аамта рнапәы ианырзаага.

Хара хажәлар, – еснагь Анцәа ишьапы зку хажәлар, – усцәкьа
иахьирхәрым хәа сгәы иаанагоит. Избанзар хазкәтәоу, хәиҳарак
зкәызхьоу абри адгьыл, – «Анцәа итың» хәа изашьтоу – Иара
ихәтәеишьаз ауп. Уи рыгәтылакуп зылпха ҳауша ҳныхақәа:
«Дыдрыңшь», «Лзааныха», «Лыхныха», «Иналкәыба», «Елыр
ныха» ухәа аҕантыруз еиңш иакәыршоуп.

Ҳныҳәарақәа

Акакала зегь неиламырцхәкәа рыхьызкәа сгәаламшәозар
гәыбған сымамзааит, амала исгәалашәоит ҳныҳәарақәа
рхыңхьазара рацәан. Лассы-лассы ауаҕы ихы данақәныхәо еихау
иҕоузеи! Ибзианы исгәалашәәқәо:

– 4 шықәса рахьынтә знык иҕахдон «хыхь иҕоу» хәа
ашьтәашьра. Тагалан «Ичара чысхааит» хәа уигьы шьтәашьрала.
Шьхақан «ңшзала шәлыбааит» хәа хрықәныхәаны ҳарахә ашьха
амәа иқәахдон. Шьхалбаангьы шьтәашьрала хрықәныхәаны
ҳарпылон. Ашықәс ҕыц «Ажьырныхәа» ҳара «ажьира» ҳамазам,
аха уигьы инейцыхны, ахацәа ҳацыңхьаза арбағьқәа, нас
абшьтәагьы нрыцданы иахшыуан.

Ускан ҳтаацәара ҳахьыҕазаалак абри амш аены ҳаҕоны
ҳәиқәшәар ақәын. Хәб дзышза аханы дгыланы арасамахә агәи
агәатцәеи хацаны Анцәа ишьапы икуан. Хәргьы ҳивағға
ҳивагыланы иихәаз аныхәара иацҳарғызуан – «Анцәа ихәааит»
хәаны.

Нас исгәалашәоит, хан «Ацқашә» ахьызцаны эҕығҳара дууз
ашәха еилатцаны ихаракны ахәыблары иатцакналҳауан. Акныхра
аамта лара илдыруан, ианааилак илбаалгон нас ҳара иақәшәаз
ипқаны илахтон. Исгәалашәоит хгәылацәа рыхәгьы лтиуан. Ус
даргьы иҕарцон.

Хтагаларақәа ханрылгалак аҭаҭылка ауатка таҭәаны аоны акәакь иадкналхалон ҭаантәи тагаланза хәа. Ари, сыҭсымзар, «аамтаҳә» хәа хьзыс иаман хәа сыкоуп.

Аиаша ххәозар абартқәа ансгәаласыршәа сымцарс срыма сқәыпшра аамтақәа рахь амәа иқәлеит, аха уа сахьнеиуа иубар иааг, рәырцәаххьейт. Иахьазыхәан даргы саргы шьардаза хәицәыхарахейт. Аха иара убас хшеицәыхарахазгы мыцхәы игәхьаазгоит, срызхәыцуейт, гәаныла срацәажәойт. Даргы саргы хәицәызра даргы ирхарам, иара саргы исхарагәышьоузеи хәыцәарагы хамч змырхаз аамта хиааизар.

Арт аныхәарақәа сгәалазыршәазгы шәасхәойт. Урт аныхәарақәа цакык рымамкәа иаукахыз. Иахьазы хәркәацны хәхьыкоу дара игәнаҳароуп хәа сахәацшоит. Ныхәара бааҭс ыказам. – Ухы уақәныхәар Анцәагы игәы иахәойт – рхәон хәихабацәа.

Аишьцәа хәхшара

Ауаотәыюса иҭҭазара диегәырғартә еиҭш агәахәара изто – ихшара роуп. Илшара зегь зызкугы – ихшара. Иаҭбал наскьазгогы – ихшара, иааскьазгогы – ихшара.

Ибзианы исгәалашәойт – цхәыс дааганы аҭаацәара аҭызымтацыз ахаҭа дхацоуп хәа пату иқәымзт, дыбжоуп хәа дыпхьазан. «Уи ихы мацаразын адәы дықәуп» хәа изырхәон. Ари саргы сақәшахәтуп, мамзар хәлалап, шалап хәа адәы ақәзаара уи абыҭта хьаса аиҭш дгәамда-цәамдоуп. Уи уацәтәи амш хәа хәыцра имазамкәа – иахьа мацаразын длеиҭеиуа иҭҭазаара ихеигоит уаха акгы.

Хыхь ишысхәахьоу еиҭш хәби хәни 30-тәи ашықәс еиқәацәақәа ирымкәкәааны ираазаз хара хәык аишьцәа иаххылтцыз: 5-ык ахацәарҭари 5-ык аҭыпхәацәеи ыкоуп. Рызагы разкыла еиқәшәахьейт. Анхаҭы нхан ажәла анкеиҭсо дныхәаныпхьаны икеиҭсоит. Аҭеи раазараҭы Анцәа диҳәойт иаххылтцызи хәреи аибаазара хәт, хәихумбаан хәа. Дарбанзаалак зыхшара дыбзиамхар зҭаху хәа азәгы дыказам, аха дуаазароуп. Мамзар

– Анцәа дишазар иара дииазааит – хәаны уизхьампшыр уахьирхәоит. Хара аишьцәа иаххылцыз утәы-стәы хәа акәымкәа иазәыкны хрыхәацшуан, еилых дхәамазамызт сашьцәа ахьынзаказгы. Иахтахын цсуатцас иаазазарц. Ацсуа инамыси, иуаореи, ичеицыйкеи рыла ихьысхьамзарц. Атыпхьацәа ракәзаргы – иацсуа тыпхьацәацкыаны, ииасхьоу хьахәшьцәа дукәа реицш рынамыс цкыаны, аонрахәа иахьнанаго рыхьатыркәцашьа иакәшәаны имоапыргаларц.

Ишырхәо еицш «Анцәа ду имчала» абарт хьахьракәа маншәалахан иахьа хрейгәыргьартә, хьархьехәартә икоуп хьахшара!

Иахьатәи аамтазы атыпхьацәа аонра икоуп. Изланагалаз ажәлақәа: Барцыцаа, Ладариаа, Цыицыйалаа. Тәымжәлақәакгы хьауацәахейт, аха иуаа бзиақәоуп. Хьтыпхьацәа ахьнанагаз хшаралагы иманшәалахейт. Хьацкәынцәа ракәзаргы атаацәарақәа апыртцейт, хшаралагы ибзиақәоуп. Аха... Аха зысхәаз ицегы аизхьарақәа рымазар стыхын азоуп. Агәыгра хьамоуп аизхьарагы калап хәа.

Хьазларгалаз хьауацәа ґыцкәа ирейоуп: Аоаа, Анкәабаа, Хьашыгаа, Кәыцниаа, Цантуриаа.

Аишьцәа иаххылцыз 10-ыки (5-ык ацәцәеи, 5-ык ацхьацәеи), урт ирхылцыз и хөыцгы дугы аидкыланы хьажәла иацлейт: 8-ык ахьацәарцари 9-ык ацхьацәеи. Ара хьтыпхьацәа ахьнеиз ирхылцызгы анрыцахьа хьани хьаби ирхылцыз ахьарах азхьаит 30-ык ауаа рыла. Абри ахьпхьазараґы иҳаланагалаз хьтацәа аанацхьа хьахәштәара азхьаит дәә 9-ык рыла.

Абас акәзаап аизхьара захьзугы. Иацы хьгәараґа дахаанханы дыказтгы хьаб зацөык, иахьа азхьаит 39-ык рыла.

Анцәа игәы нсырхар стыхым, аха 84 шықәса (1923-2007) аамта мацзам, абри аамта иацанакыз ала ари ахьпхьазара ицегы иахьаракхаргы калон.

Еґа ус иказаргы ацәа шьтыхны Анцәа ду сиҳәоит абарт ацейцәа, изхылцыз ргәыграқәа иахьмырхәыкәа, хьаонаґа ацасқәа мырхәашькәа рыцсадгыли, руаажәлари дарей еигымкәа еибазартә икаларц! Хьазхылцыз атып моашьахарц!

Амала абра иацыстарц истаху – аныхәара зегы иҳалшоит,

аха «Анцәа ихәааит» «Анцәа икайтцааит» хәа ихәо еиҭахәо мацара уаха акгы камцо аҭсуаа уажә хашцо хаанымгылар аазара хәа зызбахә еснагь иахәаку ахызы мацара хахаанхар хәа ацәшәа сымоуп. Иахьа зызхауа зцеицәа иахьей-уахеи ашыклапшра рмоур, аазара цыраара рытамхар, ускан гәгәала хәхьдырхәыргы алшоит, избанзар иахьа даәа аамтоуп, ҕыц ихазцәыртцыз цстазаарахоит.

Хара, уаанза иихьазгы омашәа хәхьшцәоушәа збақь иасуагы хгәы иаанамгаит ус хашкәышыз хизшәа. Хазхылцыз рнапы хадкыламызтгы хшыкаларыз здырходаз?.. Амала ускантәи аамтәи иахьа хазтагылоуи анейҕсырпшлак ускан аазара иаха имариан, избанзар аҕьабаа бара, аҕьабаҕьафара аазара иацхраауа методуп. Ус акәымкәа икынцыцны иаазоу азәы, сахьыжәбо сааихьейт, ахәынтқарраҕ аума, ажәлар рҕы аума, мамзаргы аҭаацәара аҭцараҕы аума «дуаҕыцкәоуп» ззырхәахьоу макьана дыспымлацт, иказаргы азәык-ҕыцьяк аха азәык-ҕыцьяк рыла хзынхару?

Ишаабо ала ашыкәсқәа наскьацыпхьаза аҕыцкәа ааиуейт. Урт ирыма иааиуейт еиуеипшым ацәыртцрақәа. Иахьа хазталаз аамтагы ахаан иахамбацыз, хазмырхәыццыз хтысны аехнарбейт. Иханахәойт: еилкааны, ишәаны-изаны ахархәара. Иахьаҭаху ацныкәара, аха ианаҭаххагы бҕарцахьы ақәцара. Абас акәзаап ауаҕытәыҕса иҭстазаара моасшьас, лахьынцас иазцәоу. Цсызхоу зегы дара ртәала ираазоит рыхшара. Ақәыцмацкәагы аҭа ишыхәцунатә асыс амцарсшьа анартцойт. Уи цстәуп, цсабарала ус икоуп, узақәызбзом.

Ауаҕы дануаҕа дышуаҕу даанхароуп. Ауаҕра еихау ауаҕытәыҕса иҭстазаараҕ икоузей. Аҭсуаа ирымхәои – «даамсташәоуп», мамзаргы «Аамсташәала даазоуп» хәа. Ус анакәха аҭсуаа ихамоу ажәа «Аамста» – ауаҕра акнытә иааз ажәахейт.

«Ауаҕра аиарта илахом» рхәойт. Амала иара «Ауаҕра» алаказаара ус имарианы иуҕыхьашәо казшьазам. Уиакнытә иахьей-уахеи улабашьа аакыдхны уашьтазароуп – зыхә хараку аҭшаарагы цәҕьами, аха уанацрымтцлак иуҕыхьашәойт.

Изеицәаазарызей иахьатәи хәамта ажәытә ихамаз хауаҕра

шъарда ирблaкъуа иамоуп, аха хъацъахмыхъчар ада цъыхъа хамазам. Хара, хауаура ауп хадгъыли хажълари рыхъыз-рыцша хара иназгаз. Уаураала ххымъацгашъа ауп иахъа ахъынцъарра дуззакъагъы ацсуаа хус иалацъажъартъе еицш анарха аазырцшыз.

Хгъылацъа

Афыц нхаф нхара хъа днеираны дахыкъоу атыц егъа ихазыназаргъы рацхъа дзызцаауа – изеицшроузеи агъылацъа? Ацъагъа абзиафы агъыла ицназго дыказам. «Агъылеи агъи» - рхъоит ацсуаа». Агъыла баацс хъагоу ицшъымкъар дыкъуп» хъагъы анырхъо ыкъоуп. Агъыла баацс егъа уманшъалазаргъы уирблaкъоит.

Амцажъла еимыздоз хгъылацъа – ибзиақъаз, агъыразра змаз уаан. Икан сызхаанны избаз абыргцъа къышцъа, ацъахъажъа шъахъкъа, арцарцъа хазынакъа, атыцхъацъа ссиркъа.

Хгъылацъа нхацъан, ичеицъыка уаан, инамысын, исасдылауцъан, ауаа ирзааигъан.

Ханхарта тыц ақыта Аацы ахаблaкъа ируакуп, иахъзуп «Бандха». Ари ахаблагъы иамоуп иара иацашъоу ахабла хъыцкъагъы: «Ашъикъацъа», «Базихъыкъ», «Хыбаа ртыц», «Карчынаа рыбна»,

Ари ахабла иаланхоз ажълaкъа: Базаа, Аузаа, Цъагълиаа, Шъершьелиаа, Шынкъыраа, Мархъелиаа, Цъариаа, Бармышьаа. Ирхъон инхон хъа – Ахаа, Хыбаа, Черкъезиаа хъа, аха урт ажълaкъа схаан изымбеит.

Иахъагъы ибзианы исгъалашъоит хгъылацъа рцъацъарақъа рыцшъамацъа рыхъызкъа. Урт иреиуп: Барис, Шъаадат, Цъгъанат, Цъгъатан, Ахмет, Къаамын, Къагъара, Едрац, Хъацъарат, Арзамет, Камшьышь, Хъанашъ, Хыгъ – Базаа.

Камшьышь, Хъақы, Шъаиб – Аузаа.

Мархъели (Мархолиа) Ебырхам. Цъуцъелиа Цъгъатан, Еснац, Хъашъыц, Махты - Цъариаа. Шъершьелиа Махътац, Шынкъба Махмуд.

Абарт рахьынтө сызханны избаз: Шьяадаҭ, Барис, Ыгәәтан, Арзамет, Едраҭ, Хаҭыараҭ, Хыгә, Қыаамын – Базаа. Аҭзы Хақы. Ханшыа Мақыҭаҭ, хахәшыаҭа Чыч (Махмуд) Шыынқәба. Хәашыыҭ, Махты - Тариаа Ыуҭгәлиа Ыгәәтан.

Саханны исгәалашәоит абарт ауаа шаҭа пату еикәырҭоз, шаҭа еизааигәаз, ацәгәеи абзиен рәы рымаҭҭ шейбауаз, ишейбарҭшоз. Икан енак еибамбар зыҭкамлозгы. Хаҭ данҭсы ашыҭахь лассы- лассы дшаауаз Ыгәәтан Базба – аҭныҭа уааи анаххәалак – шәаагылшь хыхь Муса иҭынза сыохланаы сылбаауеит хәа аҭныҭа дмааикәа хаҭсыжрахь дхалон, иҭсаҭа бзиахааит. Ари иаанарҭшоит аизааигәара, аибатахра, агәеибабылра, аигәылацәа реизыҭказаашьа.

Ацәгәа абзиа ухәа иахьырзеипшу ҭыара ианҭатәу унеи-снеи хәа еикәәыҭны, еизыҭшны еиҭныкәон. Хаҭа рыҭкәынцәагы рыекәа аеыхәхәаг рыхьшыны ирыҭҭҭаны, акәадыр рыҭҭҭаны, амш цәгәазар – рҭыхәақәа ҭахәаны ирмазеины, амгәырххақәа аархханы аеыжәлара ада ус амамкәа иҭаргылон. Иандәықәлоз реышькыл аанкыланы иеыжәҭҭаны агәашә аартны иоухажьуан.

Ахәса ракәзаргы убас аиҭныкәара рыман, еибатахын. Азә ҭыара дыҭканы кыр аамҭа ашыҭахь даныхынхәлак – даабоит хәа иаауан дыгәхәааганы.

Уажәшьҭа иаххаштуа халагоит мамзар сара исымбаҭызт хан лкасы ныҭыҭҭҭа илхамкәа, лҭырахәа лҭырахәамкәа чыск дахагыло. Насгы абыста анылуаз аума, акәыд лырьшьыуама шамахамзар дцәажәазомызт, избанзар ауаҭы данцәажәо иҭы аҭыҭхьқәа ҭымшәшәар аузом. Ускан изхагылоу ачыс ахәынгоит хәа ирҭхьазон. Иналыршәашәа аамҭак анроулак еиҭанеиааиуан, еицәажәон (излацәажәара рмоур хәа ушәозу) излацәажәозгы: ауҭра-сыҭра, ашә-ахш, акәты-акәчышь зхәаз еиҭш аҭхәысмусхәқәа ракәын зызбахә рымаз. Уи схәеит хәа ухәан-схәан мыждагы ианхнахлосгы калалон, аха уи цхыраагзак еиҭш иахәаҭшуазар акәхарын.

Уажәы сырзааҭгылап зыхьыз схәаз арт хгәылацәа – ахацәа, зегьыцәкәа ракәымзаргы, рыхәсақәа рыхьызкәеи рыжәлақәеи:

– Хыма – д-Зизариа-ҭхауп – Борис иҭшәма.

– Таразиа – д-Хасаиа-ҭхан – Шьяадаҭ иҭшәма

- Забулиа – д-базинпхан - Қыаамын ипшөма
- Мина – д-Хашыг-пхан - Ыгәанат ипшөма
- Чачу – д-Малиа-пхан - Ыгәатан ипшөма
- Мина – д-Отыр-пхан – Мақты ипшөма
- Минат – д-Лаз-пхан – Хөашыт ипшөма
- Малед – д-Баз-пхан – Ебырхам ипшөма
- Миназ – д-Ашө-пхан – Ханашө ипшөма
- Арзения – д-Малиа-пхан – Хыгө ипшөма
- Цица д – Тар-пхан – Хақы ипшөма
- Хьамор – д-Отыр-пхан – Камшышь ипшөма
- Лиза – д-Аргөын-пхан – Махмуд ипшөма
- Вера – д-Мхонцьяпхан – Еснат ипшөма
- Хыма – д-Тания-пхан – Мақытат лыпшөма
- Марусиа доурыстыпхан – Ыугьелиа Ыгәатан ипшөма

Егьырт абра зыхызкәа асмырбаз тәым милатқәан уи азыхәан рыжәлақәа ахьсзымдыруаз иахкьейт. Ажәакала абра зызбахә схәазгы исзымхәазгы зегьы рдунеи рыпсаххьейт Базба Борис ипшөма лыда, уи ақәра ду лзеиғьасшьейт.

Абарт рхацәагы даргы уаа бзиақәан, таацәара еиҕкаақәан, инрыжыт: агөыразра, алапш хаа, аҕабызшәа пшза, ауаюра, зегьы ирыцку – ачеицыйка ухәа иахьа рызбахә злархәашаз аказшьа шыахәқәа. (Усгы схәейт, аха абна гыгшөыг агу ҳа дыспырзгалак акы дыспырнагандаз ззухәашазгы азөык-өыцьяк ҳалан, аха ишцоури ацстазаара ус ишазар...) Хыхь зызбахә схәаз ирыхшазгы изхылтцыз ишыраазаз мырәашьякәа иааргоит.

Абри зызбахә сымоу ахабла «Бандха» пхызны избаргы зыгәра сзымгашаз, хгәы хзырхьшаз хтыск иақәшәагөышьейт. Ахабла аамтала 30 тза иқәынхоз рхыпхьазара ицсуаз цсит иаанхаз 10 тзак роуп. Дара урт иаанханы икоугы, ишырхәо еипш, реидарақәа ҕахәаны ипшуп, ханбацари, хабацари хәа. Икалаз уиоуп иаххаагаз аибашьра (1992-1993) ашьтахь хылапшра камлейт, изланеиааиуаз рымәақәа бгеит, рнага-аага ҕахцөейт, рыцхақәа азхыцрақәа иршөейт, рылашара акөзар ианыкоу аткьыс ианыкам еихахейт.

Иахьатәи аамта имәапнаго адырратарақәа ирцөыхарахейт, уацөтәи рлахьынца аҕеипш еилырганы иразхәаша дырбом.

Анхааы данынхааха иаарыхра, ихныкэгага еиҥарсшыа амамкэа импыҥахар ихы зланыкэигарызеи.

Ари азцаара иахьатэи апроблемакэа ираҥхьагылоуп, аҥак аҥаҥара ус иаармарианы иузбыша ак акэым, аха «Иҥоуп Ахэынҥҥарра, иҥоуп уи иахагылоу. Хрызҥшып хьахькылырго аабалап» хэа уархэоит уразцаар.

«Ахцэара укэшэааит» – хэа ишэиз – дшэиитцэҥеит...

Ахцэарақэа зегь ауеиҥшыху. Ажэашықэсқэа рацэаны Егры ирны иааны зыехалазыжыыз ауаагы 1993 шықэсазы рхы ахцэара ақэдыршэан ихцэаны ицеит, мамзаргы ианырыму иқэахцеит, ицеит иахьынтэааз рнышэнап ахь. Атэым дгылағ аанхара усоуп лахьынтас иамоу. Аха ашэышықэсақэа ирхаану анхамоа, ирацэаны аазара зылзыршахьоу ахэшҥара амчымхара иахьканы ааныжыра шака игэнахароузеи, уи Хазшазгы игэаҥхару? Иаанужьп, аха иззынужьуада – абнеи, абгақэеи роума?... Хьаҥсыжрақэа абна рхаҥап, хьазлеитэнеиааиуаз амоахэастақэа еималап, хьаҥнқэагы аҥарма ркэнылап, уахынла алақэа рцынхэрас абгақэа уулап. Еех анаҥьалбеит... «- Ус анцэа имхэааит, иауазар...»

Хьахэшҥара иабахьоу ацэҥеи абзиен

«Аира зшаз аҥсрагы ацишеит» - рхэахьеит аҥсуаа. Сызхааным схэахьеит, аха сызхаану хьаҥнаҥа алахьеиқэҥарақэа маҥымкэа ирықэшэахьеит.

Раҥхьа 83 шықэса дшырҥагылаз иҥсҥазаара далҥит хьаб. Уи иаамышьҥахь 10 шықэса рыбжысхьан 78 шықэса анылхьыҥуаз лдунеи лҥсахит хьангы. Урҥ анхареи ашьҥахь кыр аамҥа цахьан, раҥхьа ҥацас хьаҥнаҥа иаанагаз хьашьеиҥабы иҥшэма лыҥсҥазаара далҥит. Лаамышьҥахь шықэсыки 17 мши ааҥуаны хьашьагы (лыҥшэма) идунеи иҥсахит. Урҥ раамышьҥахь рацэак реоымгакэа хьашьа Ыҥотагы дыҥсгэышьеит.

Ажэала ишырхэо еиҥш, ацэҥьа мацарагы азэы имазааит хэа иауҥаху, абзиагы иара убасцэҥьа. Иааидкыланы хьаҥнаҥа

иагәылиааз ҳахьзала, ҳара аишьцәа ҳаума, иаҳхылцыз роума 13 чара ҳаухьейт. Урт рахьинтә хани ҳаби зхаанхаз рыцкәынцәа ҳчарақәа роуп, еиғызкаазгы дара роуп. Дара роуп абхәараагы ирыцхьаз.

Ус акәымзи ҳара ҳхаан ишыказ, ртыцқа лчарағи иаарцхьазомызт, уи иацсуарам ҳәа акәын ҳабацәа шахәацшуаз, иахьа иаашьахейт умхәозар. Ачара ашьтахь амаҳә иабхәараа данынарышьтлак ашьтахь аҗаца лабраа ҳәа хазы ирыцхьаны ауа атынха еикәыршәаны «бзиала шәаабейт» ҳәа ирцылон. Ус иаҳа ицшзан, инамысын, иацсуа цасын, иацсуа қабзын.

Иахьа уи аеацсахит. «Мацабаа ирахә анцәымзкы иаргы дрылагыланы дыуан» ҳәа иахьатәи аамтәи ҳарей ҳаицхныулагәышьбойт, аха макьана иара ҳацхьа игыланы иааиуейт.

Ишысхәаз еицш аишьцәа ҳчарақәа цсуа чараны ҳахьиз ҳаунаҗа хани ҳаби иаҳзыруит. Амала рмоҗацәа азәыкыцъак рыдамхаргы ргәырғьарақәа иахаанхар бзиагәышьан, аха ус изыкамлейт. Ааигәа 2007 шықәса мшацымзазы Акәа ачара изаауит рмоҗа Руслан иҗа Денис хәыцгы.

Ҳабицара иааухьей ҳчарақәа 13 рахьинтә 4-чарак Акәа иаауит. Ачара ззааухьойу ҳҗацацәагы баша ҳаацсейт ҳамхәартә еицш хшаралагы ицәғам, аха ицәғам зысхәазгы агәынамзара сымойу. Избанзар аҳәса ззаахҗаз ҳацкәынцәа рыхәсақәа, мыцхәи ирейчаҳацәойу здырхода, ицегы рхылц рыхцхьазара азҳара амазар сҗахын азоуп изысхәаз, аха иуазцәаода...

Ҳара ибзианы ҳахаануп ҳазхылцыз ҳзаазаз ирымаз ирхаргаз рыцҗазаара иамаз анарха җагылазаашьас иамаз, аха имшәакәа имашьакәа ахшара рацәа раазазар, нас иахьа ҳазхаанхаз абицара цырхагас ироузеи? Иашойу иахьатәи ҳаамҗа аҗагылазаашьа даеакуп, уи иханахәойи иаҳнарбойи иаҳамбацыз ракәхейт, аха ус еҗа иказаргы аиааира аҗахуп, уацәтәи амш ҳәагы ак ыками? Нас ишҗа, арскатәи арыцҳарақәей агәамцрақәей зхызгахьойу ҳажәлар рацхьаҗа цейцш бзиақ рызцшымкәа икаларыма?

Ҳара ҳабицарағи уажәшьҗа ачарақәа ззааураны ҳаззыцшугы ҳамоуп. Урт ашкол иҗой Баграт Беслан-иҗей, макьана изҗу Ансой

Радик-иңей роуп. Икалап «цәгә иубашам» зхәо каларгы, изтаху иитаху ихәаит, аха сара ус истахуп избанзар аамтала саннеиуа сани саби, сашьцәеи сареи ханеикәшәалак ирахәаны исыргәырғарц.

Хашьа Колиа иңшәма Зинеи иареи ачара реазыкарцон зықәра ахыңара иағыз рықкәын аитцбы Радик изын. Аха уара угәы итоу Анцәагы иуцихәозароуп. Иззыңшыз ргәырғара рмеизакәа рдунеи рцсахгәышьеит.

Рықкәын разкыла дшыманшәалахаз «Рыңсы иадырааит» хәа ацәца шьтырхит ачара иахатәаз, ари атоурых анраххәа

Өеибашьрак ирылахәыз хәжәлантәкәа

Ишырхәо еиңш цәгәароума бзиароума хәжәлар ирзааи-уазаалакгы ирылахәын хәжәлагы. Хәтала сызхааным ахтысқәагы иалагылан. (Къаразаа дрылахәын хәжәлантә Къынта Хәашьыт-иңа Бармышьяа (Жәандәырцшь). Сызхаану Аңыңыңтәылатәи аибашьра ду (1941-1945) аан абцар зкышаз хәжәлағы ахацәа шмаңызгы хык хәжәлантәкәа алахәын. Урт: Камшышь Хәашьыт-иңей, Маңыт Сит-иңей, хашьа Колиеи роуп. Рыхыкгы еибганы ихынхәит.

Маңыт аибашьра анцәамтаз аға иткәаны иигаз хәруаа дрылан. Аибашьра ашьтахь идырхынхәыз дыруазәкын, аха иахьяаиз иаанмыжкәа, Сталин икаитаз априказ ала иткәаны ихынхәыз зегы «аңсахыюцәа» рыхызцаны 25 шықәса рықәцаны сибрака идәықәтан. Убырт дрылан Маңытгы. Дыкан Красноиарсктәи атәылағацә акны. Абра 10 шықәса ихеигахьан. Сталин дыңсит Бериа игәйдцаны дыршыит улырт рышьтахь дхынхәит аоныка. Ааигәа 80 шықәса дшыртагылаз иңстазаара далцит. Хәб иакәзаргы 60 шықәсазы шықәсқәак ракәын игыз, иқәра шацанамкозгы Цсхәы иалсны агағака амоа иқәыз Гитлер ируаа ирабашьуаз хәруаа бцарлеи цыаңханылеи, фатәылеи аеқәа рыла ирызхазгалоз ауаа дрылан аибашьра нцәаанза.

Колиа иакәзаргы уигы деибганы дхынхәит аибашьра ашьтахь шықәсык цхьан.

Ари айбашьра ашьтахьтәи аамта ахаштрахь ииасуама ухәартә инеихьан. Уи иахыцхьан 47 шықәса. Ихә-иңсы икәз ауаагьы ршьапы икәгылахьан. Хәаргьы угәы иахәартә аизхара амәа икәлахьан. Хәинтеллигенциягьы хар амамкәа еицагылахьан.

1992 шықәса, ахәаша, нанхә 14 аены Гитлер Асовет Еидгыла имырхәа-мырза дшақәлаз еиңш Шевардназегьы Аңсны дақәлеит. Ихәбашьит 60-70 шықәсқәа хәеицъыка иаазахьаз ауаа. (Ауаа хәа узрызхәозар). Аха ахаан ирхымцшаз ахьымзгь рыманы – уаха арахь ихынхәуа иаб диңам рхәо икәцаны иказцаз хәеицәа ирылан хәбицара 6-оык хәцкәынцәа. – Хәбду иашьа имоҭа Хәцъарат иҭацәа хәыки (урт ускан иетымцәан рани раби цсхьан) хара хәык айшьцәа иаххылцыз хәыки. Арт Бзыцтәи афронти, Гәымстатәи афронти ирылан. Урт: Радик Колиа-иҭа, Руслан Цьота-иҭа Иурбеи Уасил-иҭа. Еибашьит хәмеигзарыда. Иранашьоуп ахәынтқарратә хамтақәагьы. Егьырт абцъар зкымызгьы атуан икәтәаны реырымцәахзеит, ирыдыз рыдцәқәа гәыкала инаргзон афронтқәа рыцхыраарафьы.

Хәцъарат иҭацәа: Хьымца, Хьырбеи, рашьа аицбы Ахра. Артгьы ахәрақәа роуит, аха рыцсы еикәханы айбашьра хдыркәшеит, ахамтақәа рыманы.

Алабжьара

Ишыжәбо аңхьаџи сарей хәицәажәара ацыхәтәахьы иааигәахеит. Уажәшьта айшьцәеи айхәшьцәеи: Рудик, Беслан, Радик, Руслан, Иурбеи, Гәыли, Марина, Нанули, Иулиа, Чарида - шәахь схы нарханы ажәаҭәандақәак шәзынсыжьыр сҭахуп. Ари адунеи хызфаахьоу хәа азәгьы дҭамлацт.

Убри акнытә шәаасзызырфьыр цәгьа избом. Зегь раңхьагьы ишәасхәо:

«Ишәмырзын уаџ дзырхәыцша атоурых змоу шәызхылтцшьтроу рдоуха. Ишәмырзын шәабацәеи урт рабацәеи ршьа-рда иҭагзаны инеимда-аимдо ицқьаза иааргаз, хәжәлар иазәыкны еидызкылаз, рыхцша ахара иназгахьоу ахымәаҭгашьа шьахәқәа ирылазааз

иѣырпшыгоу «Аңсуара». Егъа аамтацөгъа каларгъы (уи Анцѣа имхѣааит аха...) ишѣмырзын шѣабицара ахѣштѣара. Ишѣмырзын хѣжѣла ахыбаѣцѣа аамтала зны еиѣаркхѣаз аңсуа имца ажѣла. Шѣацѣымаашѣакѣа иацшѣцала шѣабацѣа хѣзхѣымзѣаз. Хара шѣыкоума ааигѣа шѣыкоума аишѣцѣеи аишѣшѣцѣеи шѣеибацшаала, шѣрыцѣаибашѣала, шѣеицѣхыраала, шѣеибамыжын.

Лымкаала аишѣцѣа шѣахѣ: – шѣахѣшѣцѣа еснагѣ шѣрызѣлымхѣаз, шѣрызхѣыцла, шѣырхылацшла. Шѣара дара рзыхѣан шѣбаагѣароуп, шѣгѣыгѣыртоуп, шѣара шѣоуп абысгъы, анысгъы ешѣасгъы ирымоу, абри шѣхашѣмырштын, бзиа ижѣбала. Аиахѣшѣа дызмам аиашѣа дызмам еицшѣцѣкѣа дрыцѣауп. Аиахѣшѣа аиашѣа иахѣ илымоу агѣбылра иацназго гѣбылра ыказам. Ирхѣоит: «-Аиашѣа изыхѣан икалѣѣаз алагѣырз ахѣкалѣѣаз уаха цѣаа ахылѣцзом» хѣа.

Ирхѣоит – аизааигѣара – агѣбылра кѣнацѣоит хѣа. Уи иашѣцѣкѣоуп!

Ажѣахыр аңгѣгѣоу ахра аицш игѣгѣахоит, арбгара цѣгѣахоит. Ижѣдыруз, шѣыжѣахыр аңгѣгѣоу шѣыцѣстазаарагъы цшзахоит, игѣгѣахоит.

Издыруеит шѣызхылѣыз реицшѣцѣкѣа агѣыразра ду шшѣымоу. Уи гѣахѣара дууп. Амала ишѣасхѣоит – амцхѣ агѣыразра шхѣартѣам. Уи мацк адамхаргъы уланаркѣоит, уланаркѣоит акѣым иуцѣырхагахаргъы алшоит. Аңсуаа ихѣамоу амцхѣ агѣыразра шакантѣ иахѣдышѣкласхѣоузеи, шѣара шѣызхаанугъы ыками (1992-1993).

Ишѣпылаз рацѣа аңсшѣа иашѣхѣа. Избанзар «Мшабзиа» - хѣа зоухѣаз хымѣада «Бзиа убааит» хѣа аѣак уиѣоит. Уи шака ибзиоузи! Ныхѣарами! Зеигѣашѣарами!

Агѣылеи аѣыза гѣакѣеи иахѣынзауа ргѣы нышѣмырхан шѣара шѣгѣы ндырхаргъы, ианахѣѣоу иахѣынзахѣѣоу ачѣара бзиоуп. «Кыр зычѣаз акры ибеит» - хѣамхѣеи. Урт рырѣара марѣазам, иуцѣызыр рыцшаара иахѣагъы ицѣгѣоуп.

Арыцѣа дыжѣбар шѣигѣѣамсын, шѣеицѣхраа, абѣеи шѣеимѣилахан.

Аиҳабы деыжәлозар иеышькыл акышья шәеакәшәыршә. Ауаа рәы агәрагара аашәырқшла. Амаза зхәо шәизааигәахар имаза ґахимцәо шәхы ишәырба. Ижәдыруа азә избахә дазцаар азәы, иґалап дзызцааз дманшәаламзаргы дышәмырцәан, уи иара ишәазцааз ихала деиликаауеит шәара шәхы ацәґара ашәмырган.

Шәанцәажәо шәажәа иалашәцала шәабацәеи шәабдуцәеи рызбахә. Шәара урт рзын шәыхьзырхәаґақәоуп, ишәхәаша, шәызларыхцәажәаша шәзынрыжхьеит. Урт шәара шәзын иґоурых цшзоуп, инамысуп, ичеицъыкоуп, иаазагоуп, иґоурых баґоуп.

Шәачычаз ачеицъыка, уи ауаа зегьы ирзеицшуп, изцышәфо деилышәкаа, изґашәцогьы дыжәдыруазароуп. Ачеицъыка аґакы усоуп ишыґоу. Изубалак ирыцуфо ачеицъыка ахәтыр лаґәуеит – уи иаразын игәнаҳароуп. «Учеицъыка сакәыхшоуп» хәа аґсуаа баша ирхәазомызт.

Ачеицъыка – уафроуп. Ауафра гәылак иґы унеины – уацәы иузаазгоит» – хәа ауаара узимхзом, дәґанк аґы унеины ахә шәаны иузаахәазом, излааухәои ирымґиуазар. «Ауафра уара ухаґа ишьяқәургылароуп».

Азеиґашьяра

Истахуп: «ґсуацас даазоуп», «ґсуацас деиґкаауп», «ґсуацас иажәа цқәоуп», «ґсуацас делффаца деилахәоуп», «Уи иахья дөықәґыланы дахьцәажәаз ишьґахь цәажәашья ыґазам», «Уи иахья ґсуацас иеиилахәаны иеы ццышә дақәтәаны дұґылар зықьык дрылазаргы дрылукаауеит», «Уи чеицъыкала уаф димаґәам»!..» Абас зыхґша хәракыз аґсуаа хәы ирацәан, хәтала сызхаанугьы ыґан. Абас аґсґазаараф зхы аазырқшыз ауаа роуп аґсуаа хәидкыланы иахья ожәраанза хмырзкәа хәазго адунеи аиҳарак иадырхьоу «х-Аґсуара».

Иахья абызшәақәа зырблақьо аамґа хәиґааґаґылахт аґсуаа. Истахуп абри аамґа шәеацәыхьчаны шәаныцшқаз шәанацәа рґәахәґыхш шәґыркы шархәыхәыз еицш рацхья шәґыркы зырцсахәаз шәанацәа рыбызшәала шәцәажәаларц, шәыбызшәа

аепхъанакыр, нас арт хыхь ишәабжъазгаз аңсуа ихымәаңгашъақәа зегъы рыепхъаркоит.

Нас азыхәан аиартә иагәылцыз ачымазаә еипш инхышәт-аахышәтә имчыдаха иаашәымпыцәхоит шәаңсуарагъы. Арт хыхь ишәзеиғъасшъақәаз шәырзааигәоуп, аха шәацәымаашъакәа ирыцшәцала, ишәхылцогъы убысцәкыа ирылашәаазала.

Хара, шәара шәызхылцыз шәзаазаз шәабацәа хазнысхъуо хаамтақәа хәаңсуара ашъақәыргәғәара иашьклахәуаз аамтақәан, аха хамшала еңныхәак азәы ишәитартә, шәхарпхашьартә ххы мәаңахымгеит, амала цәгъа истәхуп, иара усгъы хәткыыс шәеиғъхарц! Ахәаи, ус шәгәы иаанамгаит абра исхәаз иначыданы уаха даәа хымәаңгашъак х-Аңсуара иамазам хәа. Мап! Аңсуара иамоу ахымәаңгашъатә кәамацамақәа цыхәаңцәарак рымазам аңсәзаара ыканатц. Ара сара еикәысцхъазаз, урт Аңсуара иалагамтоуп хәа ишәпхъаза, мамзар Аңсуара иацанакуа хәа иааидкыланы макъана аора азәгъы илимыршацт.

Уажәшьта хара ахәеишьцәа иаахгаз хәацацәа: Анқәаб-пха Рита, Цантуриа-пха Нонна, Кәыцниа-пха Гәында, Аоыз-пха Фатима, Хашыг-пха Гәында – шәахь схы нарханы зегъ раңхъа ишәасхәо: заштә шәталаз рашәа шыәмхәар ада цсыхәа шшәымам еилкааны ишәымаз. Убри аамышьтахь – ишәдырузааит аңсуаа ирхәамтаны иахъанза иаанхаз ажәа цшаахқәа: «– Ахатә дынзырхо аңхәыс лоуп, дыхзыртәогъы – аңхәыс лоуп». Ари ус баша ихәазам, уи – аңсәзаара ауп идзырхәаз. Ахәара шәыстоит шәара шәзыхшазгъы насгъы зыхшала шәымәахьцыз шәацәа зыхшазгъы шәмырпхашьарц. Уи шәылшартә шәыкоуп. Ишәхашәмырштын – акрыззеилоу акеимарымкыргъы ауам, аха егъа шәацәа шәрызгәааргъы урт зыхшаз рышьтахь ишгылоу шәхашәмырштын. Урт шәыбзиа зацәык ауп шәара шәыкнытә иртаху уаха акгъы.

Гәала гәғәак (Анцәа имхәааит) шәымамкәа шәылахь еикәышәымтан. Асас дышәзааир ишәымоу ала шәхы-шәғы шәхаччо шәипыл. Анхара агәамцрагъы ацуп, аха уи цсәзаароуп, уи аймак-аиғәк амамкәа аузом. Ус ианыкамла аңсәзаарагъы абысәта хъаса еипшхоит гъама аиузом.

Акы еипшымкәа ахәара шөыстоит – аиҗцаара шөыгшөмыжбын. Зыюны шөыюнагылоу шөхацәа шеишьцәоу шөхамырштыкәа аицалацәа пату еикөцаны шөеибабала. Насгы дырфогыых сызлашөыхәо – шөызтанагалаз агәараҗа артбаара, аизҳара шаҗаху шөхашөмырштын, аха «ахамырштра мацара иамур калап...». Еиҗа шөасхәоит – ҳара ҳазхылцыз ҳаб зацөык иакөын ҳабду игәараҗа иаанҳаны иказ, аха ҳан даниднагала ҳгәараҗа азҳаит. Иахьа шөаргы ҳаргы ҳаидызкылаз, ҳхыпхьазара, аоада исхәахьейт, изыбзоурахаз ҳан лоуп. Ускан, иахьа шөара ишөымоу анарха шөыцъара ишаны хөҗакгы рымазамызт, аха рхы иацөымаашьакәа ҳаздырҳаит. Икалап шөареи сареи иахьа ҳаицәажөозтгы ицегы гәартыла ҳаицәажөаргы, аха уигы цөгьам, иаңсуарами. Сара лымкаала уи амцәажөара дарак сақөшаҳаҗым, аха макъана әөхәара мааицзар акөхап. Амала «сызцөшөогы» ак ыкоуп. Шөсырцәажөап аха уашьтан ацөшьра сыкәар? Ари лафуп, аха алаф мыждагы аиаша шыагөйтс ианамоу еихауп. Изхысхәааз «ишөылшап» шөгәахөозар ҳаицәажөароуп уаҳа цыхәа ҳамам.

Ацыхөтөан ишөасхәо, сегьзлашөыхәо – ацөгьей абзиеи маңымкәа срылазырцшхьоу иаансыжхьоу сжөашықөсақәа аахөаны, насгы иаҳцөыцсхьоу рыцсатәкәа рҳақ ахьзала сашьцәагы, саҳөшьцәагы, ҳҗацацәагы абра ишөыдызгалаз алабжьарақөей азеигъашьарақөей шөхашөмырштырц. Сара саныкамгы еихагы шөеидкыланы шөеицныкәаларц, цқьа шөрызхөыцны, шөҗахызаргы «Уасиатк» аҳасабала ишөыдкыланы ишөымазарц...

Ижөдырузааит арт ишөасхәәкәаз шөабацәагы ишөархөарц шырҗахыз аха иахьымзагөышьейт шөеидкылара.

Ишөыгымзааит – «Аихазгылара!»

Ишөыгымзааит – «Аизызырөра!»

ХАЖӨЛАХЫЗ АҢОУРЫХ

Аамтѳи алахьынѳеи неидшѳарак рымамкѳа еснагъ еиѳуп. Урт егъа урыкѳызбыргъы дара ртѳы кѳаѳо иѳалоит.

Шаѳа ираѳѳазоузеи урт рзеибаѳара хлымзаах иалазхѳоу аѳсуаа рымѳашьѳакѳа, рыжѳолахьызкѳа, рабиѳараѳа.

Амала маѳк адамхаргъы гѳынкылагас иахъынхаз – дара, ажѳолахьызкѳа хѳа хѳѳѳу аамѳала иньѳѳызгоз ауааѳсыра рхаѳакѳа шиазаахѳоугъы иахъа уажѳоаанзагъы рымѳашьѳакѳа аазырѳшуа рыжѳолахьызкѳа зыххаланы еиѳѳаѳѳаз аѳыѳхьызкѳа раѳѳазаны иахъынхеит иахъа.

Иаагозар, иахѳѳап, ааигѳанза иаадыруазма ижѳолоуп хѳа абарт реиѳш иѳоу аѳыѳхьызкѳа: аѳ. Мгѳызырхѳа – Мгѳыз – Мгѳызаа; Лзаа – Лызаа; Арыѳѳа – Арыѳѳаа; Мамзышьа – Мамзаа; Мзаа – Мызаа; Мчышь – Мчышьаа; Махѳырѳа – Махѳаа ухѳа имаѳымкѳа. Арт ажѳолахьызкѳа рѳы иѳоуп: аѳсуаа, асазкѳа, ашѳуаа.

Абарт еиѳѳахѳѳазаз, иахъымхѳазгъы нрыѳѳаны, аѳаад иазнагамзѳгъы, мамзаргъы ихѳамѳѳѳаны инымхазѳгъы усѳан ииазаахѳоу ѳсуа шьѳамѳѳѳоуп хѳа иахъымдырзуа иаанхон. Уи рыѳѳара дуны иахъыѳалон. Амала уажѳыгъы иѳѳаам шаѳа хъыз аанханы иѳоузеи...

Уажѳы, зегъ раѳѳа, маѳк адамхаргъы, еилѳаргап ажѳа – «Ажѳолахьыз» ахъынѳѳааз, ѳакыс иамоу. Иахѳѳап, урысшѳала ажѳо – «ѳамилия» хѳа иашьѳоуп, аха иара ажѳа ахаѳа латин бызшѳоуп (familia) иаанагоит – «Аѳааѳѳара», мамзаргъы «Абиѳара». Урысшѳала – «Сѳмья», «Род».

ѳоурыхла хѳахѳѳшуазар хѳара аѳсуаа егъырт амилаѳѳа рааста ари ажѳа «Ажѳо» - еиѳа игѳѳаракны хѳѳырла хѳзнеиуеит ухѳартѳ иѳоуп. Иахѳѳап: арѳыск ѳхѳыс дааигагар, мамзаргъы ѳыѳѳак хѳѳа дѳеит хѳа хѳѳар зегъ раѳѳа – дзыжѳолада? – хѳа хѳаауеит. Уи адагъы, азѳ ѳѳгъарак имхаѳѳѳазар – «ижѳо аѳѳа ирыѳѳегъеит», «ижѳо ирѳѳашьѳеит», «ижѳо даѳсамхеит» – рхѳоит.

Дѳеакгъы. Хѳара ихѳамоуп ашѳѳира бааѳсѳѳа иахѳѳап: «Ужѳо нѳѳеит», «Ужѳо ызѳаит», «Ударакѳыѳ нѳѳѳаит». Аѳарауаа излархѳуала ахъзи абхъзи рыла ааѳѳѳара аамѳа насѳѳо ианалага ажѳолахьыз ѳѳырымѳыр ада ѳсыхѳа аныѳамлаз хѳа иѳхъазоуп. –

Урыстәыла икалеит этап-этапла: «Обязательность фамилий возникла только в XIX-XX вв. В Турции, например, они возникли в тридцатых годах XX в. в результате реформ Мустафы Ататюрка. В России принятие фамилий происходило для князей – в XIV-XV вв; дворян и купцов - XVI-XVII вв; горожан и крестьян – в конце XVII и даже в XIX вв. (Ш.Инал-ипа «Антропонимия Абхазов» стр. 141, 2002 год).

Иара абри ашәкәәфы - фамилий и теперь существуют не у всех народов. Классическим примером бесфамильного народа являются исландцы, знающие все о своем народе – о его происхождении и этническом развитии, но у них до сих пор нет фамилий, а только имя и отчество, а в 1913 году был издан и специальный закон, запрещающий исландцам носить фамилии: «Никто не должен брать фамилии в нашем обществе», отсутствие наследования фамилии подчеркивает у них принадлежность к одному обществу (Иара уа, адакәа, 142).

Аңсуаа рыжәләкәагы цәырцижәтеи шьарда краацуеит. Ажәытәзатәи аңсуаа жәләкәа аңсуаа ртоурых афы агәалашәара ыкоуп. «Древнейшие абхазские фамилий упоминаются в исторических преданиях об апсха, («царе абхазов») которые, обычно, относят к периоду абхазского царства, (VIII-X вв) среди них и княжеско дворянские и крестьянские. Процесс образования абхазских фамильных имен охватывает начиная с раннего средневековья вплоть до XX в. (Куправа А.Э. «Из истории абхазской антропонимии», с.8, 2003 г.).

Ҳара иаадыруеит аңсуаа ҳеы ажәләкәа шьақәгылаанза абхъыла ишнеибақхьоз. Исландиаа шахәақшуала рмилаҭ аонуҭқа ажәлахьыз акамзаара иаанаго – дара зегьы иахьыказаалакгы бипаракны еикараны ишьақәгылаз жәларуп ҳәоуп.

Аңсуаа ҳеы ажәлахьызқәа шыкоуггы ирацәоуп, ажәытәан аипш, абхъыла изықхьақәо. Ашкәынцара ааиаанзагы ианааиггы абхьызқәа змаз рҕы иахьанзагы инханы икоуп ажәлахьызқәа.

Иаагозар иара хыхь зызбахә ҳамоу ашәкәы автор ижәлахьы «Инал-ипа». Ари ажәлахьы аагоуп ахьыз «Инал» акнытә (уи иара ихаҭагы ихәахьан).

Ахьыз – «Заңшы» акнытө иаагоуп ажөлахьыз «Заңшы-иңа», «Шаң-иңа» - Шаң акнытө.

Иаххэап. ашөкафь жөлала ианырцо аха абхьзыла инарцхьо иахьаггы ишыкоу.

Шамахамзар Аңсны ақытақөи ахаблақөи, реихарак ххэарггы халшоит, аңсуа жөлахьызқөа рыххаланы икоуп хөа ақөшахатра кахцазар, ари ус иаамарианы икалаз ак акөымзар калап.

Еиуеиңшым ажөлақөа зланхо қытак мамзарггы хаблак лымкаала жөлак ахьыз ахцара зыхкьо хөа ауаа ирхөо: – Уи, ажөла иахылцыз хатца гөгөак дыканы ари ақыта мамзарггы ахабла иаланхоз егырт ажөлақөа иорылхөхөартө еиңш ижөла ахцша харазкшаз хатцарак каицазар. Мамзарггы иааигөа-сигөа иказ егырт ажөлақөа рааста иара ижөла зыжөлоу рымчра иаха игөгөазар.

Сара ибзианы сахаануп цыхьа уи акара изыргамыз ажөла азө ила ауаа ишырдырыз. Уи мацура дулеи, хатабзиаралеи ижөлеи ихьзи неидкыланы ауаа ргөафь даанхеит. Уи адаггы, хара ибзианы иаадыруеит ажөлар рашөақөа: «Смыр Гөдисеи», «Аиба Хөити» ирызку ашөақөа. Урт – аңхьатөи – дшөарыцаө гөгөан, егыи – дхатца гөгөан.

Арт рашөақөа иахьаггы бзиа ибаны иаххөалоит.

Икоуп хажөлар аңсуаа хөа хаз милаңны ишыақөгылеижьтөи рыжөла мацара акөымкөа ахөынцқарра аөазара акынза иөеингы ажөлаггы ахөынцқарра ахьызггы харазкхьоу ауаа злиаахьоу ажөлақөа. Иаагозар Леонаа инадыркны иахьанза Аңсны атоурых иагөтылакны иаазго ажөлақөа: Чачаа, Лакөараа, Арзынаа. Лакөба Нөстор Аполлон-иңа (1893-1936), Арзынба Владислав Григори-иңа (1945). Арт афьцья Асовет хөынцқарра иахаану роуп. Раңхьатөи – 1921 шықөсазы иара инапхгарала ишыақөгылахьаз Аңсуа хөынцқарра дахагылан 15 шықөса, ацыхөтөан дахыршьааит Сталини Бериеи. Аюбатие – Асовет хөынцқарра аилахара (1991) рхы иархөаны Хөаңсадгьыл иакөлаз Қырттөыла иаиааины Аңсны ахақөитра азаазгаз хажөлар раңхьагылаө иакөны аңсуаа ртоурых иазынхаз иоуп.

Амилаң ахцша ашьтыхра зыбзоуроу ахыңхьазара мацара акөзам, иара амилаңра ныкөызго ауааггы ацзароуп. Аха икахуп ахөынцқарра акөым ажөла ахатца ыцазырбго ауааггы.

Ажәйтәан ахәынтқарра аныкамьз ахатцареи, афырхатцареи аазырпшуаз ауаа рыхьызқәа рхырцон: ақытқәа, ахаблақәа, ашьхақәа, ахрақәа, азыхьқәа, аґаґарақәа. Урт рыхьызқәа рыхцара знапы ианыз ауаа ракәын.

Ауааытәыюса иґстазаараґы иґамлац калахьоушәа ажәабжь алхра зыкалазом. «Ала хьтам алаґырз аауом» рхәоит. Алакәцәкьаґыцатґәык амамкәа излакәхазом.

Уажәы сырзаатґылап еиуеиґшым, ауаа еицырдыруа ажәлақәа зланхо ақытә «Бармышь» ахьыз хьзыс ажәлахьыз ахны изынхаз хәа исахахьаз ажәабжьқәа рыкнытә, зегьыцәкьа ракәымзарґы акы-оба жәабыжь.

Халаґап «Цьали-иґа Цьамарди Кәыцба Бзґьеуси» - хәа хыс измоу ахәамтала.

«–Иныкәырпшшәа акәзарґы ари ахтыс калеит 1780-тәи ашыкәсқәа раан. Уи аамтазы иахьа «Кәыцба иашта» хәа иахьашьтоу атыґ акны дынхон Кәыцба Бзґьеус хәа хатца ґәґәк. Уи иман 100-ык ашьакауаа – ар. Излархәола Бзґьеус есышыкәса ааґынраз, асы анцалак ир иманы даауан шьхала, даґрыкәлон Блабырхәаа. Иткәаны иигоз игон, иґан иишьуазґы, ауаа еимитцәон, ирхәуан. Ари лассы-лассы дақәло даналаґа Блабырхәаа хьаас икарцеит, аґа хәиґаґылароуп рхәеит.

Ажәлар рееидыркылт, еихабысґы далырхит Цьали-иґа Цьамарды.

Уи жәлала д-Барцыцын, аха абшьтрала «Цьали-иґа» хәа иархәон. Иара ихала ашәақь хәшәы кәицон, абцарґы иман, ажәлар изызыроуан. Иаґицеит 100-ык ркынза ар. Урт зегьы иара иабицара иалцыз ракәын.

Ус ишнеиуаз азынра ииасит, иааит ааґынра, ашьхараґы асы зытит, иаатит амґақәа. Ари збаз Кәыцба Бзґьеус ир иманы иґааихеит. Цьали-иґа Цьамардґы ир иманы Блабырхәаа рышьха «Ахәацәа рзыхь» днеит. Иалаґеит аибашьра. Итәхаз, ихәыз рацәахеит. Иаиааиз – иацәхаз хәа азәы ак ихәо иґамлеит, аха Кәыцба Бзґьеус уажәраанза ишыкаитцалоз еиґш, Блабырхәанза дзымааит ауаа ткәаны иґо изыґамлеит. Ажәакала, ир иманы дхьамцыр амуит. Бзґьеус даараза дарґәааит ари ахтыс, аха иґаитцоз. – «Кәыцба Бзґьеус сакәым сара Цьали-иґа Цьамарды

санизымаиааи» - ихәан аибашьра ду әеазыкацара далаегит. Даалаган ир рхыпхьазара ыынтә иазирхәит, абцар, ацъацханы ухәа ицшааит, аха аракагы даанымгылакәа уи дрыпхьейт акарачкәеи ачеркьезцәеи. Абасала Бзгьеус иацитцейт абцарла ибзианы еибытаз хыпхьазаралагы ирацәаз ар. Дазыпшыи аапынра ааира, игәы итан аибашьра ду акацара. Ари збаз Цъали-ица Цъамарды даара ицәымыгхейт, аха икаицоз, иаргы әеазыкацара далагейт, иргы рхыпхьазара иацитцейт, аха иара идыруан Кәыцба Бзгьеус дышбаацсыз, убри азы иатахны ипхьазейт ир хыпхьазаралагы бцарлагы ицегы иргәгәарц. Иара иабицара Цъалиаа рыкунуцка схацоуп зхәоз зегы абцар диркит, аха урт рхыпхьазара еицан Бзгьеус ир рааста. Абас атагылазаашь аныкала, Цъали-ица Цъамарды днейт Таскәач-ица Хәынча икны. Уи блабырхәаа зегы дреихабын, пату ду зкәыз хатан, насгы иман ар, аибашьразгы деикәшәан. Икалазгы еихәейт. Таскәач-ица Хәынча ари аниаха ус ихәейт: Уара Цъамарды, Кәыцба Бзгьеус хара хаиааироуп, уи азы хамчкәагы дузароуп. УИ иґагылараґы сара ацызара сыдыскылоит, аха хәеидацкылароуп хабцар, хцъацханы, хар, зегь рыла хаикәшәазароуп. Убри акнытә уара уцароуп Бармышь ақытахь. Уака дынхоит Бармышь Дашьышь зыхьзу хатца гәгәак, уи имоуп ар, ажәлар пату икәырцоит. Сара сыр симаны ириашаны ага сигәйдлар, Бармышь Дашьышь арґажәәара сзиур, уара Цъамарды ур уманы армажәәара сзуур хымцада Кәыцба Бзгьеус дацахархоит.

Уи акәхейт, Цъамарды дцейт Бармышь Дашьышь ишка. Еихәейт зегы. Дашьышьгы ари аус дадгылейт. Ускан Бармышь ақытан аихарак инхоз Бармышьяа ракәын. Ари ақыта Бармышь захьзугы Бармышьяа ахьинхоз азоуп. Излархәо ала, Бармышьяа нхацәан, аха нхацәа бзиацәан, ачеицыка змаз уаан, аибашьрагы рылан. Ишнеиуаз аамта аеацсахит. Бармышьяа рыжәла зыжәлоу иахьа Бармышь ақытан инхазом, аха рыхьыз аанхейт. Ирхәоит Бармышьяа рыжәла нзыртәаз ачымазара баацс ауп хәа. Атыхәтәанза иаанханы иказ Бармышь Бабын иакәын. Убрыгы убри ачымазара дагейт, джуп иара дахьинхоз атыц акны, уи иахьзуп «Бабын ихәы».

– Еибырхээз аамта инакөыршөөны Бармышь Дашьышь ир иманы днеит. Таскөөч-иңа Хэынңеи, Ыали-иңа Ыамардеи рыр рыманы уа инеихьан.

Ашьыжь алашьцара зеалакны идөықөлаз шыыбжьон агөылхөцөөразы «Ахөацөа рзыхь» инеит. Уа ир иманы дтөан Көыңба Бзгьеус. Уи акөхеит аибашьра иалагеит. Хаха-хымш аанфасрада еидшыланы аибашьра иафын. Иңсызи ихөызи рацөан, аха аиааира макьана ихаран. Абри аамтазы Көыңба Бзгьеус ир рыкнытө хаца быргк даалцны убас ихөеит: «Көыңба Бзгьеус, Таскөөч-иңа Хэынңа шөхацкы! Хара хнибарцөеит. Шөара адца кашөцоит ицегь хаибашьырц. Хара зегьы бызшөак ауп иаххөо, нас хэзнибарцөарызеи? Таскөөч-иңа Хэынңеи Көыңба Бзгьеуси хатала шөеиндатла, еиааиз иргьы аиааит, иацахаз иргьы ацахеит». Ари иазыразхеит зегьы.

Көыңба Бзгьеуси Таскөөч-иңа Хэынңеи рахөақөа тпааны иааифагылеит.

Ар нак-аак икаларызеишь хөа игьиланы иңшуан. Даара акьрза еидшылеит, аха аиааира азегьы изгомызт. Ацыхөтөаны Таскөөч-иңа Хэынңа имөаницаз ахөа Көыңба Бзгьеус иарма жөоахыр инакөшөан имака ахьөахөаз акынза иңнакеит, акаҳарагьы далагеит, аха икаҳамтаз иаадөықөитцаз иахөа аңышө ацарра Хэынңа имгөацөа иөалашьшыит. Уи акөхеит, роыцьягьы асакаса ианцаны рыр рыцагыланы роыныкақөа рахь иргеит. Көыңба Бзгьеус дыржит «Көыңба иашта», Таскөөч-иңа Хэынңа дыржит Блабырхөа акыта, иахьа Барцыц Антипа игөарафьы игьилоу аҳацца ацака.

Ари аҳацца жөытөзоуп, иахьагьы игьилоуп. Ари ахтыс ацыхөтөантөи акөхеит. Убри инаркны Көыңаа рқөылара ацыхөа пцөеит. Ари ажөабжь икалахьоу акакөны еитөихөеит Ыали-иңа Ыамарды имөта Ыали-иңа (Барцыц) Пшькьөф.

*Икьыңхьуп Барцыцаа рахөшьаңа Заур Абцьба
инапөыра акынтө. 1974 шықөсазы иөуп.*

Заур Абыцба исзааигаз Бармышь ақыта иаххааз ари ажабжь аниасха – «Бармышь ақыта ахьыз ахьинтэааз» ха ахьызтаны даа ажабжькгы ахаад иантаны исзааигеит Бармышь ақыта «Мазиха» ахабла иатэу Котик Шардын-ица Ажиба. Абар уи иихэо:

«Сара сахьиз Бармышь ақытан ауп. Есқынаггы хьаас исыман, сазелымхан еилыскаарц хқыта ахьыз ахьинтэааз, изхьызтыпхаз, цакыс иамоу.

Ицуазар калап абас 20-ка шықса. Хқытафы чарак ыкан. Уака Бармышь ахьыз ахьтхырта атоурых ишалацаажэоз сарггы срызелымханы сырзааигеахейт.

Уи атоурых иалацаажэоз дараза зыкэра неихьаз быргцэан, 80-90 ш. ириецамызт.

Сара иахьа изласгэалашэо ала 6-оык ыкан. Урт: **Барцыц Ладемыр**, - Блабырхэатэын, **Хышба Дарафеи** – Лзаатэын, **Кьахьыр-ица Кэакэын** – Бармышьтэын, **Еныкь Максим** – Бармышьтэын, **Анқэаб Шьыкэыр** – Мазихэатэын, **Ажиба Шардын** – уиггы Мазихэатэын. Урт рнаосггы дыкан **Нанба Туцьбеи** – Бармышь ақытантэын.

Абарт зызбахэ схааз иахзынрыжьыз ртоурых жаабжькэа иреиоуп ақыта «Бармышь» ахьыз атоырхггы.

– **Хышба Дарафеи:** – «Ажэла Бармышь уи аамстажэлак иаоызан. Ахратэра ахаан Бармышь Дашьышь дараза атоурых ду змаз азэ иакэын, иқыта адгьыл иара дакэитын, хатэыс иман, аамстеи тауади иареи ражэа ак акэны имоапысуан. Идгьыл афы ахак еипш дыкэынхон. Ус дшыказ рыхьыз зхьз рқыта ныжьны икэымтцыр амуит, ачымазара баацс иагаз агеит, иаанхазггы ыкэцит. Аха дара аныкэзаа рыжэла ахьызны иазынхейт».

– **Нанба Туцьбеи:**– «Хқыта «Бармышь» Бармышьаа рыжэла ахны иахзынхейт. Амала ари ажэла зыжэлоу иахьа ари ақытан уао дахзагэышьям».

– **Абыцба Самсон:**– «Бармышь» захьзу шэқыта жэла хьызны иазынхаз ауп. «Бармышь» қыта дуун. Икэынхоз аихарак Бармышьаа зыжэлаз ракэын. Ацсны ахратэреи иареи еизааигэаз жэлан. Сара изласахахьоу ала аурыс тың римто даналага

Смыраа, Шыышь-иҥацәа, Бармышьяа, Ауанаба, Лабж-иҥацәа, Инаҥхаа, Қаҥаиаа. Ари ажәабжь аазгеит ари ақытан «Ажьхаҳара» аҳаблае инхо Гәагә Даҥ-иҥа Чанба иҥнытә».

Лиудмила Сергеевья-пҥа «Адацхьяа».

Ад. 166-167. Ашәкәы ҥыҥит 2003 ш.

Ашәкәыжьырҥа «Алашара».

– «Жәандәырҥшь ақыта Ажәанбақәеи Чаабалааи рнапәы иҥан усҥан. Иахья абра инхо Бармышьяа зхылҥыз уаюшьрак аҥыхәала Бармышь ақыта далымҥыр ада ҥыхәа аныҥамла Ажәанбақәеи Чаабалааи ижәла аҳаҥыр баны мап иҥәымкыкәа дрыдыркылт». «Иахья хҥыҥа Жәандәырҥшь инхо Бармышьяа (Шыышь-иҥацәа) жәлала иаамсҥацәан хәа саҳахьян».

Чалмаз Тота Кәасҥа-иҥа.

Нанхәа 22, 2006 шықәса. Ақыта Жәандәырҥшь.

«Бармышь» – село в Гудаутском районе. Название территории упоминается в современной форме «Бармышь» еще в 1830 году Бларамбергом. Шарден также здесь помещает село Бармышь князей Инал-ипа.

Мы уже писали о том, что название села связано с антропонимом Бармышь (ныне пишутся Бармышьяа, Бармышава, вместе с тем, была предложена и версия о том, что Бармышь можно получить из Дбар-рыҥшь «Край Дбаровых» (Аҥсны атопонимика, с. 87, 88). Однако появление письменного свидетельства о том, что род Бармышьяа в прошлом проживал в этом селе, не оставляет никаких сомнений в том, что название села происходит от имени рода Бармышь (Бармышьяа» (см. Сергегия Л.М. Боль корня. Сухум (Айҥа9 2003, на абх.яз. с.166).

В.Е. Кварчия

«Историческая и современная топонимия

Абхазии» (историко-этимологическое исследование).

«Здесь же уместно вспомнить и название Бармышь (село в Гудаутском районе). Также имеющее фамильное происхождение. В этом селе и сегодня проживает род Бармышь-аа (пишутся Бармышава).

В. Кварчия

«Тенденциозность или дилетантство?».

Газета «Бзыб» №45, 14.04.1990 г.

(Арака Валери игхаз хажела зыжелоу иахья ақыта Бармышь азэггы дынхазом).

– Сабду Лагшә-иҭа Ханахә ихәо саҳахьан: «– Дашышь-иҭацәа (Бармышьяа) сырхаанны рыхҭша саҳахьан, зыжәла харахыз уаан. Урт – аҭсуареи, ауаҭреи, ахаҭареи, ачеиҭыкеи ишахәҭаз иныкәызгоз рахын.

Абри ақыта иаланхоз роума, мамзарггы акәша-мыкәша ишьтаз ақытацәа роума зеггы – абарт хазларуазаалак акала хрыуацәандаз мамзарггы ихәуацәандаз ззухәашаз уаан – ижәлан. Иахья ари ақытаҭ жәлала изыҭхьаша рыжәла зыжелоу азэггы дыкамкәа икәзаахьейт».

Ари ажәабжә ансеихәоз сабду ихыцуан 112 шыкәса (1840-1952).

Анатоли (Лагшә-иҭа) Папцаа.

Акәа, Ҕхынчкәын 5, 2007 ш.

Бармышьяа хажәла зыхҭша бзиах жәламызтгы алада иацысҭарц истаху ахәамтагы цәырымҭыр каларын.

50-ка шыкәса уажәаҭхья хҭабла аҭахмадацәа ирхәахьан аамтала хабду ионаҭа аҭауад иҭхәыс данига диманы дымәахьҭит хәа.

Ускан хырәаас икасымҭейт, сычкәынамзи, аха ааигәа исгәалаиршеит ари аҭауад иҭа Кока Амаршьан иаб Хәитбей шиакәыз. Уи ихәейт: «– Саб исеихәахьан: – сан Аилакырҭхәа данига аҭныка дааигаанза аҭ. Аацы шәыонаҭа дшымәахьҭхьаз» хәа. Аҭсуаа рхәашьала «Ауаҭы дахьыкоу ауп ауаҭы дахьымәахьҭуа». Адуқәа ирхәо саҳахьан – хабду (хаб иаб) Лаз уаҭ хатәран, уаҭ

көышын, цөажөаө гөгөан. Аизара ыказар дааианза ихдыртуамызт, убас даамысташөан – хөа.

Доусы ижөла ахпша шытызхо, ахыыз зырызгараны икоу иара ахата ныкөызго иоуп уаха азөгы. Хажөлахыызгы аамтала ахпша шытызхшаз ауаа шыказ ацыхөтөан урт ауаа рышытахь азөгы даныкамла (аамтацөгьа иабзоураны) азныказ ихыисхахуа – «шөабаанагеи» рхөо афынза имачхахьан, икахахьан.

Аха хазшаз Анцөа ду ихылапшрала ажөйтөра иагахьоу, аха зынза иоашьамхахьаз ашыта ихыланы афынанахазшөа сахөапшоит иахьа!

Ааи, хажөлахыызгы хөоната ахөштөара аипш ифымцөаауа хөштөараны афынанахөит!

Хбахча иалцыз аоы пхөи-пхөиуа интөтөаны атцөа шытыхны сакөныхөит азкышыкөсакөа ирхаанхарц!

2000 шыкөсазы Гыцба Тачи сарөи хөкан Бармышь ақытан инхоз иахьа зыпстазаара иалцхьоу Нанба Туцьбеи ионата. Хазнеиз аус хазын, уахь хөиасаанза хөргы хөзустцөаз цөырхөаанза азцаара иитөит – «Шөкыта ахыыз абантөаауөи» хөа.

– «Уи ажөла Бармышьаа афынтө иаауөит. – Сара исгөалашөит, уи иажөа инацитөит, – бжытыракөак хөаман, абри абжытыра азын иалхыз акомиссия далан Жөандөырцшы инхоз Бармышьаа Камшышыгы. Сара схата сцаны даазгөит абжытыра анцоз» - ихөөит Туцьбеи.

Хажөла ааигөанза Бармышь хөа ирыөуан. Уи зыхкьазгы ашөкөанцара калаанза ауаө ихыыз рхөарц аныртаху ижөла ркьафны ирхөон. Уажөыгы хөра иашьцылахьоу ус ауп ишаххөо. Иаххөап: Аөзы (Аөзба) Хөкы, Баз (Базба) Цьгөатан, Мархөли (Мархөлиа) Еснат, Цькыр (Цьыкырба) Миха.

Хөра хажөлафгы: Бармышь (Бармышьаа) Муса, Бармышь Сит.

Абра иасырбарц стахуп 40-ка шыкөса рапхьака Бармышь ақыта сызөцөажөахьаз Кьахьыр-ица (Бөниа) Көакөына ихөамтагы.

Ускан Акөа апедагогикатөцарайуртөфы атцара сцон. Ёнак атцара сыцызцоз Вөниа Гөблиа иөныка Бармышька сигөит. Хөхьлеиз ххөы аныкарца ргөыла Кьахьыр-ица (Бөниа) Көакөына даарцхөит, сара скөыпшын аха сасык иахөабала дсыддыртөалөит. Хөицөажөо хшөаиуаз сыжөла анеиликаа исеихөаз ажөакөа агөзөт ианысцөит, аха уи астөтия хөицөажөара

ашьтахь аамта рацәа цахьан агазет иананысцоз. Уи астатиа хыс иамоуп: «Зыцшрада инагзатәуп». Алада шәацхьа.

Агазет «Ацсны».

Ари астатиа штсыжьуаз аниасхәа Сергеи Габниа исзааигаз хажәла адыргагы ари астатиа иасырбеит.

Абар сыстатиа иахәо: «Ацыхәтәантәи аамтазы акьыцхь акны, еихарак агазет «Ацсны» адакьақәа рәы иалацәажәоит еицакхаз ацсуа жәлақәа реиташьақәыргылара азцаатәы. Урт реитакра зыхкьаз амзызқәа реитахәара ара уажәы иацсам хәа сгәы иаанагоит, избанзар уи еилкаау хтысуп, зегьы еицырдыруеит.

Ацсуа жәлақәа ртоурых афы икалаз ахынтааынтарақәа иахьагы ртыц иқәцамкәа, избамкәа иааиуеит. Ари ауафы имилаптә хәәра инагзаны ишзаанамырцшуа дыруп. Аитакра аамта аума, амилаттә хдырра ашьтыцра аума изыбзоуразаалакгы ацсуа жәлақәа реиташьақәыргылара апроцесс хацыркуп, рацхьатәи ашьафәқәагы кәцоуп. Хәарада, ари уафы дзеигәыргьаша акоюп.

Еицакхаз ацсуа жәлақәа ируаку сара сыжәла Бармышьяа «ава» чыдала сазаатгыларц, салацәажәарц стахуп. Ацыбра зцәымгу ипынца итиаауан хәа, сыззыразым анцәамта уи иацрацшьхеит. Абри даара сгәы иалан, знымзар зны ақәызбара аамта соурыма хәагы сазхәыцуан.

Хәбацәа рабицара иацанакуаз ауаа рыкнытә исхәхьан Бармышь (Гәдоутә арион) ақыта Бармышьяа хажәла шаху. Уи зырцабыргуа ажәабжьқәагы ыкоюп, сара урт зегьы реитахәара салагом, аха имхәакәа сзавсуам абри ақытан инхоз иахьа зыцстазаара иалцхьоу Кьахьыр-ица Кәакәына ихәамтаны исахәхьоу. Уи аахыс шьта 20 шықәса инареиханы ицуеит. Сқәыпшын. Зны соызаки сарей хәицны Барымшь ақытафы хәкан. Хәхьыказ аонатафы дыкан зызбахә сымоу абырггы. Дхәцәажәо, ажәытә жәабжьқәа шихәоз, Бармышь ақыта ахьз зыдхәалоуггы хзеитәихәеит. «Аамтала зны ақыта тыртәааны Бармышьяа нхон. Урт ахцәара рықәшәеит мшыннырцәка, Тьырқәтәылака иагеит. Ус шака жәла ықәцзеи, шака қыта тацәызеи», – ихәеит абырг.

Саргы ишсахәхьаз ала изеитасхәеит. Нас, «Дад узжәлада, уабатәиу» хәа дсазцааит. Сара сыжәла шыкацәкьаз «ва»

нацрапшыны иасхэеит. – Бармышьавоуп анысхэа ишигэампхаз гэастеит. «Дад уара у-Бармышьявам аха у-Бармашьяауп. Угэы иалумырсын, уара уцкэыноуп, ужэла ажэытэан ишыказ июла. – «Хаи, рыцха, шэыжэла еиоу азэггы Ацсны дануп хэа сыкамызт» – ихэан еиҥа иажэа инациҥеит.

– Сара, дад, сагыыхэыцым шыҥа, сызхаануггы мацзам, исахахыоуггы рацэоуп. Ирхэоит абра ишгылаз аамҥала зны шэахэшыадук лнапала еиҥалхаз арацла ашыапы. Ари ақыҥафы шэыжэлантэ азэггы даныкамла, Ацсны шэануп хэа сгэы иааногомызт, анцэа ицышыоуп, дад, уи сгэы иахэеит. Амхацыппра мыҥда, аамҥа цэганы ишпхызыкалеи ихэан иажэа аахиркэшеит.

Сара схаҥа сызхаану Аацы ақыҥан Шыынқэба Махмуд хэа шыарда крызхыцуаз Бармышьяа хэахэшыаҥак дыкан. Абыргы усеицш ажэабжэ ихэо сахахьан. «Иахья Ацсны зэыр хэказар изыцышыоу Ҥырқөтэылантэ ихынхэыз хыык Бармышьяа инархылцыз хауп.

Ихынхэит ѿ-абицарак ирхатарнакцэаз хыык. – Шыышы-ипацэа иреиуаз азэы даанфасит Жэандэырцшы ақыҥан. Карчынаа рабицара еиуаз ыцыа аанфасит Аацы ақыҥан. Ишакэым ала ишэакыаны иказаарын, излыцыз ркыҥа гэакыафы иаанымфасит.

Хара иахья инеиҥыцыз-иааиҥыцыз 13-ҥзы иреихамкэа икоу зеггы ишаадыруала хэжэла зхыу «Бармышь» ақыҥан зацэык афэоуп хэхынхоз. Ҥырқөтэылантэ 1972 шыкэса, май 28 рзы Ацсны иааз Иазети Исани Аюзаа ирхэамҥаны Гьаргь Гэыблиа ианицаз ажэлақэа рхыпхьазара аҥхья игылоуп – Бармышьяа хэжэла.

Иахья зхыпхьазара рацэоу ажэлақэа рхатарнакцэа – хэжэла рацэоуп хэа анырхэо харамрак атамцакэа срыцашыыцуеит. Ааи, хэгоуимшхара, ус ирацэоу ажэлақэа ыкамызҥгы ацсуаа рхыпхьазара излазхауази.

Иахьягы-уахагы хэжэлар хьяас ирымоу ххыпхьазара аизхара шҥакаларыз?..

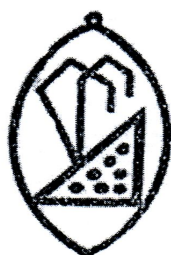
Бармышьяа дыроагыых ихэбыргузеи, иабакоу Арыюҥа ақыҥа зыхыыз ахыз Арыюҥаа. Кэланырхэа ианыцыз Кэланаа? Ус шака! Иахья излаабауала ацсуа жэлақэа рыхыыз зыххалаз ақыҥақэа мацзам х-Ацсны. Иаххэап: Блабырхэа – Блабаа, Чаабалырхэа – Чаабалаа, Жэандэырцшы – Жэанаа ухэа егыртҥгы.

Абартқәа зегы цқәа интырхәцааны изыхәтәу аґсуа царауаа рыла итцааны акыпхь иарбазар цәґамызт, уи хәжәлр ртоурых ханартәауан.

Зегы зхысхәауа аґсуа жәлақәа шеицаркыз ауп. Аиаша ахәара, уи ашьақәыргыларә ауа аамтә аныкала хымґада хәґсуа жәлақәаґы шыақәыргылатәуп. Урт иашаны ихәәуа ханыкала хәґсуара инагзаны хәқәныкәөит, имәаґаагоит, уи аґсуара ныкәаагоит ауп иаанаго, мамзар дәәакала калашьа амам.

Аґсуа ижәла ахәтәцәкьә ихымкәа инагзаны дзәґсуахазом, ґәыла иаґсуара мацара шазымхо дыруп.

Бармышьаа хәжәла шыақәзыргәґәо атоурыхтә фактқәа уґылоит, абыргцәаґы ибзианы иргәалашәөит. Иаагозар, Акәатәи аокруг Гәдоутатәи аучастка Жәәндәырґшьтәи ауаґшьынафы инхоз ауааґсыра 1903 шықәсәзтәи тыз-тыґла рсиа ахьану (Аґснытәи АССР Ахәынтқарратә архив аф.57, аус.2) ажәлақәа ахьеикәыґхьазоу Бармышьаа хәа ауп, ишану. Ашьтахь ґсахшьас иаиузґы архив акны лабәаба ишааґшуа аґәра ганы сыкоуп».

Уасил Бармышьаа

Аг. «Аґсны». Асахьафы Бармышьаа рсимвол. Иныкәырґшьшәа акәзарґы астатиа тыґцит 80-тәи ашықәсқәа рзы, ари астатиа аибашьра (1992-1993) иацәынхеит, аха иантыцыз ашықәс анымґшит.

Хыхь ишысхәаз еиґш Аґсны ирацәоуп (еихаракґы Гәдоутә араион) ажәлахьызқәа зху атыґхьызқәа.

«Вызывает интерес и групп с оформлением на «Мыш: Бармыш от Бармышаа, Хамыш от Хамышаа, Тамыш от Тамышаа. Близик ей и топонимы с окончанием на –шь: Бзышь (в Сочинском районе) Мзышь, Птышь в селе Пшалыш в районе Дранды и т.д.

Ш.Инал-ипа

«Антропонимия абхазов» стр. 178.

XIX-тәи ашәышықәса аџбатәи азбжазы ицәырцыз атырқәеи аурыси Кавказ еимакны реибашьрей, насгьы уи аламталаз Ақсны иааиз ачымазара баақси ирыхъаны хажәла иамаз ахқша шыақәыргәғәаны иаанызкылашаз хажәлантәқәа инцәаз усгьы инцәеит, аха иаанхазгьы ру ршәацъхәаџ азә даанымхакәа амшын нырцәка иагеит.

Ари зхысхәааз, егьырт ииазаахьоу ақсуа жәлақәа реипш хара хажәлагьы аамтәқәа рзеибафара ақеџ иқәгылан, аха «Уара иушьуа анцәа дишьуам» шырхәо еипш 70-80 шықәсқәа рақхьака хажәла зыжәлаз ҟыцъа-хҟы рыда Ақсны ианымызтгьы, ацыхәтәантәи аитәкрақәа ирыбзоураны, Анцәа ду имчала иахьа тзылагьы, хыцъхазаралагьы, насгьы зегь зырцшзо – хатәбзиаралагьы хатқкыс еиғьу хакәнишьо хакам.

Абри ашәкәаҟы иасырбарц стәхуп хажәла – жәлала изланагалахьоуи иҳаланагалахьоуи Ақсны еицырдырхьоу ажәытәқәеи ағәтәқәеи ҳауацәеи хтынхацәеи рыжәлахьызқәагьы.

Хабатәа рхаан иқан аитәнеиааира, аиҟцаара. Урт ирыбзоураны ицәырцуан ауеи атынхеи ргәеибабылра. Аха иахьа даәа аамтәхеит, хи-қси ракәха иааиуеит, амала агәыграфымцәаацт нақ хатқхьака ари аамтә әеиитәкны хәибабарақәеи хәитәнеиааирақәеи ҟыц еитәшьақәгылап хәа. Хәтшлап, нас.

Абас ауп иааркьаҟзаны акәзаргьы хажәла атоурых ахы шаанарқшыз.

ҲАЗЛАХӨХАЗ АЖӨЛАҚӨА

Ажөйтөкөа:

1. Шьершьелиаа (Гьыргьал-иңацөа) – Аацы
2. Арсиаа – Лыхны
3. Ыьниаа – Аңшьдөаны
4. Ыағьлиаа – Жөандөырцшь
5. Гөлиаа – Көланырхөа
6. Кьетиаа – Калдахөара
7. Зантариаа – Хөаң
8. Дасаниаа – Жөандөырцшь
9. Каңаназе – Лзаа

Аөатөкөа:

Ацъаа – Ачандара
Къецаа – Ачандара
Көтөлиаа – Жөандөырцшь
Чамагөуаа – Ачандара
Гөнаа – Абғархыкө
Қаөаа – Абғархыкө
Аөзаа – Абғархыкө
Анқөабаа ыцъа – Ыьырхөа
Хашыгаа – Акөа – Хөаң
Көыцниаа – Атара – Акөа
Гөымбаа – Дөрыцшь
Возаа – Лыхны
Кьетиаа – Бзыңта (Гагра)
Ажьиаа – Мгөызырхөа
Ақыртөаа – Акөа – Абғархыкө
Черкьзиаа – Акөа
Соломониаа – Ыьырхөа
Шармөтаа – Бзыңта

ИХАЛАХӘХАЗ АЖӘЛАҚӘА

Ажөйтөкәә:

Сангәлиаа (Алтач-ипацәә) – Абғархықә
Гагәлиаа (Зығәәа) – Лыхны
Аюзаа – Аацы, Арыюта
Пасаниаа – Ачандара
Шьынқөыраа – Цлоу
Гәлариаа – Ачандара
Кәарчалиаа – Ачандара
Зизариаа – Лыхны
Матуаа – Цәкәара
Бытәәа – Афон-фыц
Цьуғьелиаа – Жәандөырқшь

Аәатөкәә:

Аюзаа – Бзыпқа
Аделбақәә – Ткәарчал – Акәә
Барцыцаа – Гәдоутә
Ладариаа – Абғархықә
Цьыкраа – Хәәц
Цьынцьалаа – Ткәарчал – Акәә
Еныкьаа – Гәдоутә
Габлиаа – Отҳара
Калғьаа – Лыхны
Көыцниаа – Атара-Акәә
Гадлиаа – Тамшь
Аюзаа – Жәандөырқшь
Малиаа – ААцы

Ашәкәы ахьынцәо ашьтахь иарбоуп Бармышьаа хабицарақәә
аазырпшуа асхьемақәә.

Ашәкәы ақхьа иарбоуп хажәла адырга. (Урысшәала –
символика) Начиная с В.П. Пожидаева, заявившего о прина-

длежности тамг (адырга) только привилегированным фамилиям, в основном почти все исследователи, включая Л.И. Лаврова, пишут об исключительно классовом характере этого института.

Ш.Д. Инал-ипа
«Антропология абхазов» стр. 352.

АРЕДАКТОР ИКНЫТӨ

Уасил Муса-иңа Бармышьяа раңхьатөи ишәкәы «Иаарту агәала» (Акәа, 2003) аиңш, аригыы мотив хадас иамоу иахья иңсадгыыл Аңсни, иңсуа жәлари жәйтәнәтәза аахыс рмилат бызшәеи, рцасқәеи рңьанат тәылеи рыба ачың аиҳа, рхы-рыңсы аңкыыс еиңгашьяны ианатәххозгыы хьахәа-ңахәа камцакәа рхы-рыңсы шрықәырцоз аул.

Абиңарақәа инеимда-ааимдо наңьнатәза аахыс урт рқабзқәа рцасқәа шааргоз уажәштарнахыс ахьызгыы ахьымзгыы еиңагыло абиңараға таңдыхқәра дуны ишрыду, дара уи ишаңамхаша, иара убас ирыңагылогыы рмилаттә казшья шьяхәқәа рылаазаны икаларц, насгыы раңхья иргыланы, аизҳа-зыңгара рыманы, рыхшаареи дарей, наң-наңгыы аңсуара еихаҳауа рабацәа рыхәштаарақәа хәыжжаза еиқәырцарц. Уи еихау аңсуа изы адунеиағ малгыы-шьялгыы шыкам автор дгьаңәы-ңаңәуа ихәоит.

Ашәкәы автор дазаатгылоит Бармышьяа аңсуа жәлар зегыы реиңш, даргыы рабдуцәа, урт рабдуцәа бзазашьяс ирымаз аңсуара шақәу, аңасқәеи ақабзқәеи еиламырцҳакәа ишаарго, рмилат зегыы ирлахьынцаз злахьынцаз жәйтә жәланы ишыкоу. Иара убас ишәкәы ағы ибзиазаны иаарңшуп аңсуаа ртоурых, рмилаттә хдырра, урт аңсҗазаарағы ирңылоз амакәмабарақәа ириааины жәларык раҳасабала рхеиқәырхара ишазықәңоз атәы. Ашәкәы аңны атың ду ааннакылоит, тоурыхла иңабыргу, сахьаркырала ихараку Бармышьяа ркәыш-хыбаңцәа рхағсахьяқәа, иара убас ақыртүа-аңсуа еибашьярағы урт рыңкәынцәа аға хәымга иғагыланы хаңәнамырха, зыңсҗазаара қәыңш иаеиғзакәа иқәңоз, зыңсадгыыл Аиааира абирак ахазыршәыршәырыз иреиуыз.

Уасил Бармышьяа ишәкәы уанаңхьялак, уи иуаәшьеи, илжжә иңсуареи уаназхәыцлак, аҳаңахәа иугәаламшәарц залшом апоет, ашәкәыюо шьяхә Енвер Ажьиба иңәахәа ссирзакәа: «Иаауеит ауаа. Амәа иқәуп: азәы жәларык рхьяа еидараны даңоуп, даәазәы жәларык рыламыс аңха қырбың еиңш далаңоит».

Ашәкәы ирахәың қаңшыны иагәылсуеит автор ижәлар рхьяа шихьяау, илшо ала, ихы идыруа дғагылеижәтәи ламыс цқала дкәалкәало рымаң аура дшағу, хыхь иааҳгаз апоет иажәа

хьыршэыгэкэа иара изукур калоит, ақсуаа рыламыс ацха қырбыч еипш иагъа ус дахагылазаргъы даламчацызт, уи иалачоз иара драгацэан, дырғаагылангъы дықәңон.

Бармышьяа рыжәла ахьынтәаауа шыақәыргәғәо, уи атоурыхтә фактқәа иааиго ақхьяа дазәлымхамхарц залшом.

Ашәкәы ағы иазаатгылоуп ажәлахьызқәа зху атып хьызқәа шыкоу. Убри инадхәаланы автор иааигоит ақсуа царауа ду Ш.Д. Инал-ипа иусумта «Ақсуаа рантропонимиа» ақнытә ажәақәа: «Вызывает интерес и групп с оформлением на **мыш**: Бармыш от Бармышаа...» Ари ацитата хьахәа-цахәада агәра унаргоит ақсуа қыта «Бармышь» Бармышьяа рыхьз шаху, уақа рыжәлантәык уа иахьа дшахымгъы.

Ашәкәы ақхьяа амхаңьырра ихнарцәаз ртоурых игәы инамырхьыр залшом, еихьымза-еипымзо еипхьыттаны ахәаанырцә атәылақәа ишрылақсахаз, ҳауаажәлар, урт рыдгьыл гәакьахь рырхынхәра Ақсны икоу ихымпадатәны икацатәу аусқәа ишреиуоугъы уазнырхәыцуеит.

Ашәкәы автор ибызшәа ашьха зыхьеипш ицқоуп, ақхьара уаналагалак қәығсычхарақ иалагзаны сақхьандаз ухәо уагәыланахалоит.

Уасил Бармышьяа ишәкәы «Ифымцәаз ахәштаара» аглобализация аамта мыжда азеибафара ханалагылоу, ҳақхьақа еипагыло абицара ға рзы моақәцагоуп, ихшыюрцагоуп, иазагоуп.

ОБ ЭТОЙ КНИГЕ

В работе Василия Мусовича Бармышаа, как в его первой книге «Открытая обида» («Иаарту агәала») (Сухум, 2003), повествуется о том, что абхазы с древнейших времен, сохранили дарованный богом свой любимый райский уголок Аҟсны а также прекрасные обычаи и традиции своих предков, когда понадобилось отстаивать достигнутое от внешнего врага, они ни на минуту не задумываясь шли на смерть ради спасения Родины.

Издревле из уст в уста передававшиеся обычаи и традиции, теперь надлежит приумножить новому поколению. Главный призыв грядущим поколениям предков, а также они расширили глубинные знания об апсуаре, в себе пробуждать внутреннюю потребность, желание заниматься родным абхазским языком, расширить свой общекультурный уровень, прививать любовь к Родине, воспитывать чувство гордости за свою страну, и тем самым формировать у себя чувство патриотизма своей страны.

Также в книге рассказывается об истории и национальном самосознании абхазского народа, преодолевая тяжелые препятствия, абхазы всегда боролись за самосохранение. В книге большое место занимает художественное изображение стариков – мудрецов, рода Бармышаа, а также об активном участии их сыновей и дочерей в Отечественной (1992-1993) войне Абхазии.

Прочитав книгу Василия Бармышаа, невольно вспоминаешь крылатые слова замечательного абхазского поэта и писателя Енвера Ажиба: «Идут люди. Они в пути: иной несет в себе боль народа, а другой кормится за счет совести народной». Автор книги относится к категории первых людей.

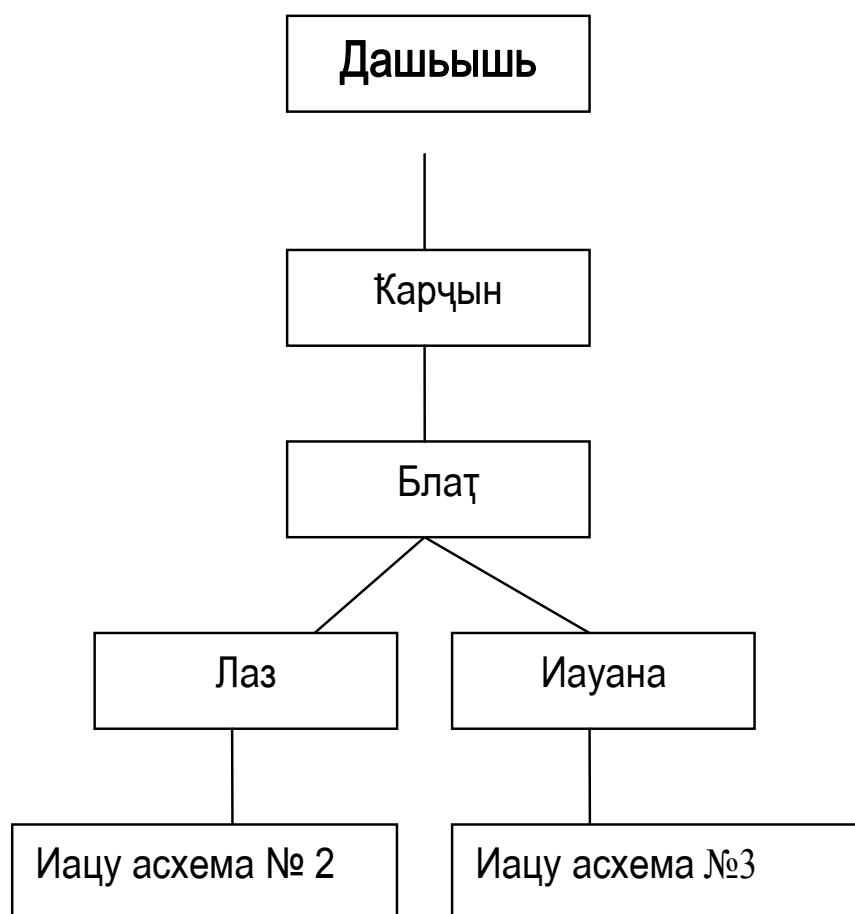
*В книге говорится, о названиях местности носящих фамильные имена. В связи с этим, приводит из книги выдающегося абхазского этнолога, проф. Ш.Д. Инал-ипа «Антропология абхазов» (Майкоп, 2002), автор цитирует: «Вызывает интерес и группа с оформлением на – **-мыш**: **Бар-мыш** от Бармышаа...» (с. 178).*

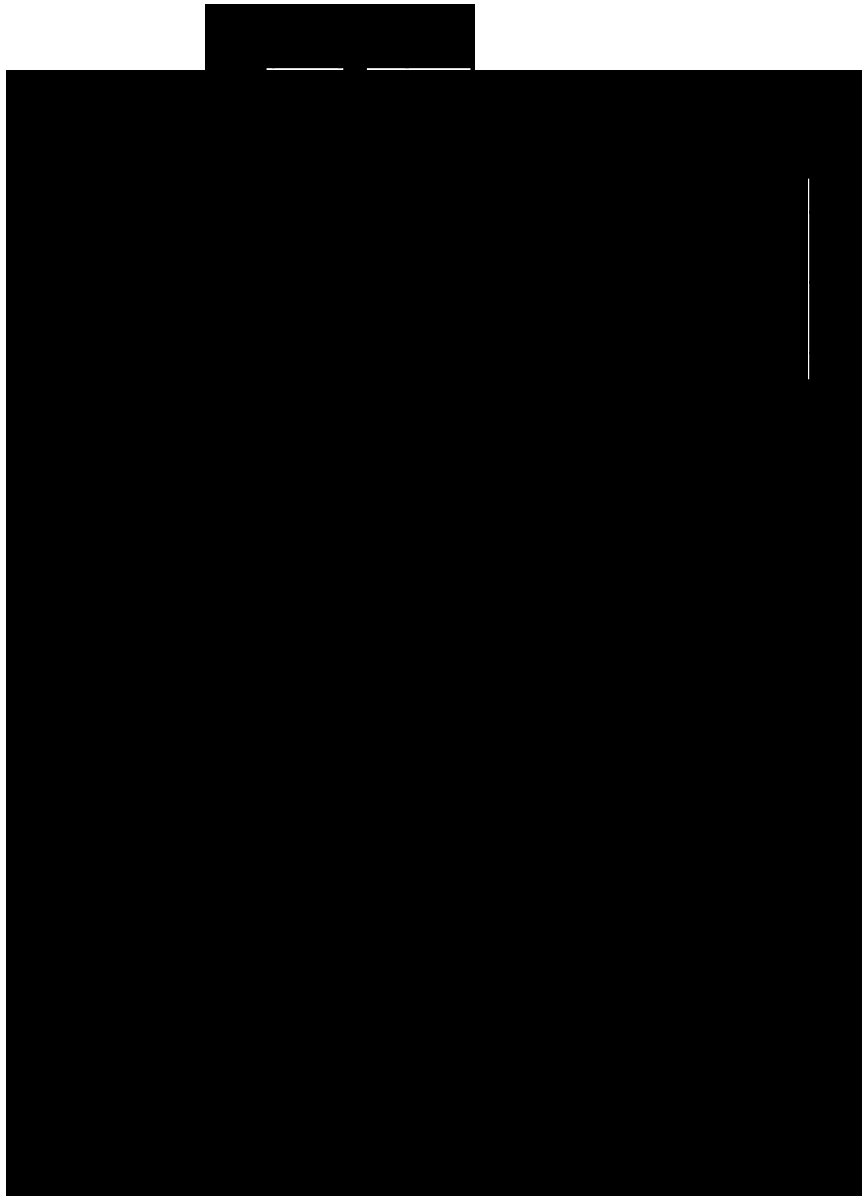
*Эта цитата безоговорочно убеждает читателя, что название абхазского села «**Бармыш**» происходит от фамилии **Бармышаа**, хотя никто сегодня из их рода не проживает.*

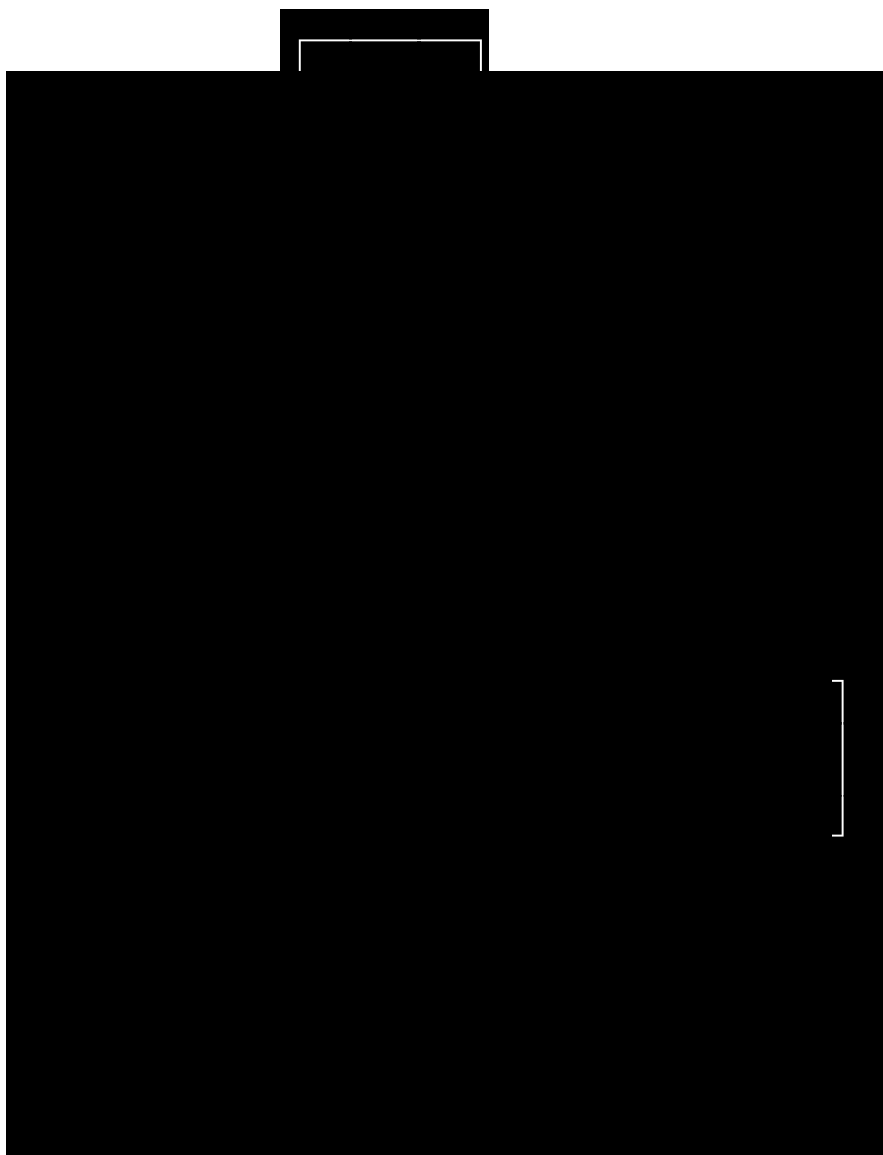
Язык, автора книги чист, словно горный родник, написана захватывающе, хочется прочитать одним дыханием.

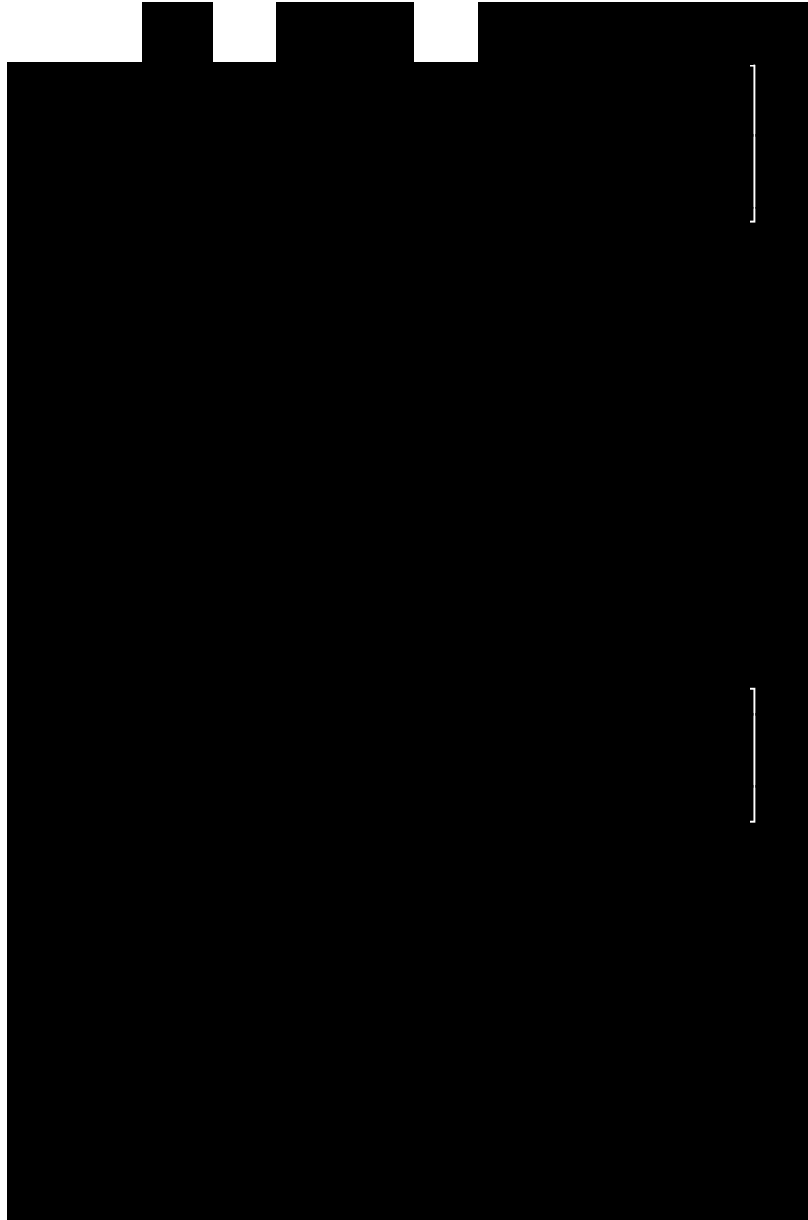
Книга Василия Бармыша «Неугасающий очаг» в наше время неудержимостью всепоглощающей глобализации, безусловно, является путеводителем, учебником и наставником, для подрастающего поколения.

БАРМЫШЫАА РАБШЫҢРА

АХҚӨА

Автор икынтө.....	3
Ифымцөааз ахөштөара.....	10
Хаб инхамфа.....	12
Хаб аҗаацөара далалөит.....	13
Хҗаацөара аизхара.....	15
Азөазөала.....	16
Хан Жөниа (Мака).....	19
Хәхөшьа Забулиа.....	22
Колиа.....	24
Цьота.....	29
Автор изку ацөахөақөа.....	31
Сқөыңшра.....	49
Ханхамфа ажөйтөи афөтөи.....	52
Хныхөарақөа.....	56
Аишьцөа хәхшара.....	57
Хҗөылацөа.....	60
Хәхөштөара иабахьоу ацөгьөи абзиөи.....	63
Өөибашьрак ирылахөыз хәжөлантөқөа....	65
Алабжьара.....	66
Азөиҗашьара	68
Хәжөлахьыз аҗоурых.....	71
Хәзлахөыз ажөлақөа.....	86
Ихәлахөыз ажөлақөа.....	87
Аредәктор икынтө.....	89
Об этой книге.....	91
Бармышьаа рабшьтра.....	93

УАСИЛ БАРМЫШЪАА
ИҒЫМЦӨААЗ АХӨШТААРА

ВАСИЛИЙ БАРМЫШАА
НЕУГАСАЮЩИЙ ОЧАГ

Арецензент А. Ф. Аюзба
Аредактор Л. Х. Саманба

Аформат 60х90 1/16 Икацө. акыпхь бгы. 6,125+ 1 агө.
Атираж 500. Азаказ № 43.

Апсны Ахөынтқарра “Акыпхь аоны”,
Акөа, Ешба имөа, 168

Ҳаншъа Шамел

Ҳаб Муса – (1888-1971)

Ҳаб иашъа Аайса (1890-1920)

Ҳаби Мусса ҳан – Жениа (Мака) (1903-1981)

Саша Колиа (1924-1998)

Саша Џота (1929-2005)

Сара Уасил (Уасика) (1936)

Ҳаҳеша Забулиа (1939)

Колиеи, иҗшәма – Зинеи (1932-1997)

Цьотеи, ипшәма – Зоиеи (1941)

Сара – Уасил, – сыңшәма Милиа (1943)

Маңыты Колиеи рыгетаны
Жеандерыпшытәи хәхәшья Ҙыңкеи.

Колиа, Ҙьота Уасика. Забулиа

2 БЛОК

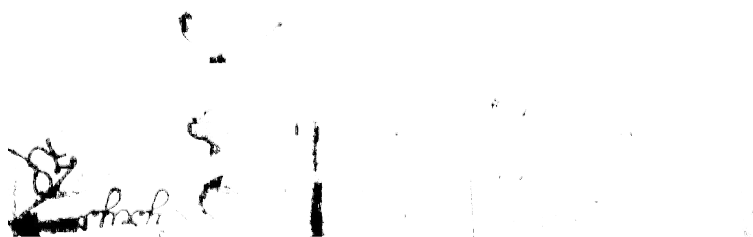
Сахәшьа Забулией, сара Уасил

*Акәа: цака итәоуп: армарахь – Смыр Вова, арғъарахь – Ахьйба
Лиосик. Җғылоуп: армарахьтә: Арзынба В.У. Бармышьяа,
Ажьйба Р. Иу. Коғониа.*

50-төи ашықсөкеа Ақеа ацара сыцызтцоз соызцеа атыпхацеа: еицыкеашоз Лакеапха Ардеи
Уасил Бармышьяаи.Ниура Еникь-пхаи Амапха Лиубеи сара рыгетаны.

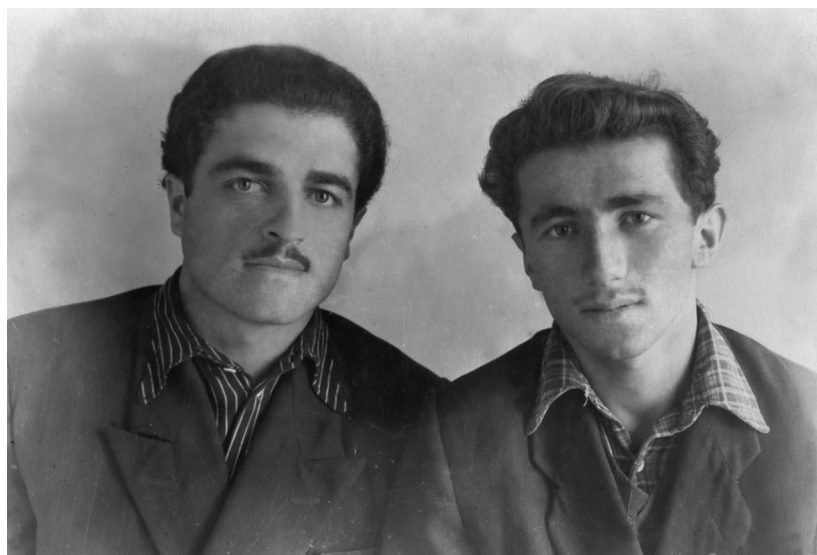

Еникъ Лиова

Лакрба Анатоли (1938-1996)

Роман Пуля

Гыцба Тач

Сареи Смыр Воваеи. Кустанаи 1958 ш.

Сангәлиа Тараси сареи. Москва Ашға Қаңшы. 1967 ш..

1978 ш. Смашына садгълоуп апсуа
драматә театр апхъа.

Сқыта Аацы ашкол сантаз

Гәдоуҗатәи амилиция акәшаҗы еиҗкааз ансамбль Акәа рықәгылар аан. Ари ансамбль еиҗкаан ускан акәша аиҗабы Александр Анқәаб инапхгарала.

2000 шықәсазы, 1992-93 -тәи аибашьраан Виктор Цанба – абри аибашьра анцоз лыпхала ҳалгар Владислав Ардзынба ичара шысура ҳәа иқәицаз "иҗаҗахьа" ауаа рацәа злахәыз ачара аан. Жьҗаан, ақ. Лыхны, Виктор Цанба иаштәҗы.

Амиллиция аподполковник Уасил
Бармышьяа.

Амиллиция амаиор Лакрба Анатоли.

